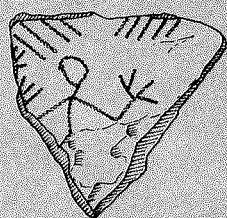

Rimutė Rimantiene

NIDA

*Senųjų baltų
gyvenvietė*

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Rimutė Rimantiene

NIDA

*Senųjų baltų
gyvenvietė*

Vilnius „Mokslas“ 1989

Redagavo
ist. m. kand. A. TAUTAVICIUS
Recenzavo
ist. m. dr. M. MICHELBERTAS

R 050400000—042 Neskelbta
M854(08)—89

ISBN 5—420—00608—1

© „Mokslo“ leidykla, 1989

PRATARMĖ

XIX ir XX a. sandūroje buvo iškelta tezė, kad virvelinės keramikos kultūra priklauso indoeuropiečių gentims. Šią mintį mokslininkai toliau gvildeno, detalizavo, papildė, iš dalies praplėtė ar susiaurino. Buvo keliamos įvairios virvelinės keramikos kultūros susidarymo hipotezės, bet pačios teorijos beveik niekas nepaneigė. Tai, beje, netrukdė indoeuropiečių bruožų ieškoti ir įvairiose kitose kultūrose, nes aišku, kad etninei grupei galėjo priklausyti ne viena kultūra. Didelis archeologų būrys darbavosi nagrinėdamas šios kultūrinės grupės atskirų sričių paminklus, ir dabar jau turime nemaža gerai apibūdintų lokalinių variantų, kuriuos mėginama sieti ir su etninėmis grupėmis. Vienas iš variantų yra ir Pabaltijyje paplitusi Pamarų kultūra, siejama su vakarų baltų išsiskyrimu.

Baltų susidarymas yra viena iš problemų, dominančių ne tik siaurą specialistų ratelį, bet ir plačiąją visuomenę. Deja, archeologai neturi tokių radinių, kurie tiesiogiai atsakytų į šį svarbiausią klausimą. Nauji duomenys reikalauja milžiniško darbo ir kaupiami labai pamažu. Tik paminklų ir radinių visuma, jų santykis gali mažais žingsneliais stumti į priekį mūsų žinojimą. Baltų kultūrą dažnai atspindi ne pati įspūdingiausia medžiaga, o detalės. Todėl taip svarbu įsigilinti į paminklų specifiką, paskelbti juos su įmanomomis smulkmenomis, paimti iš medžiagos visa, ką ji gali duoti dabar, ir palikti galimybę nagrinėti toliau.

Tačiau šios kultūros, kaip jokios kitos, paminklus persekiojo nelmtas likimas. Daugybė atsitiktinių radinių Kuršių nerijoje, kaip ir prie Aistmarių, Gdansko bei Pucko įlankų, buvo surinkta XIX a. pabaigoje. 1877 m. O. Tišleris (O. Tischler, 1843—1891) [130, p. 259] skelbė, kad Kuršių nerija — Šiaurės Europoje turtingiausias virvelinės keramikos kraštas. Tačiau visus rinkinius sunaikino II pasaulinis karas, liko tik tai, kas paskelbta literatūroje, kurios nemąža, tačiau nagrinėjama vis ta pati medžiaga — iš knygos į knygą keliauja tos pačios iliustracijos. Jos atsiduria ir muziejų

vitrinose vietoj eksponatų. Ir turtingiausiame krašto muziejuje — Klaipėdos ekspozicijoje — visai neseniai gulėjo tik viena virvelinė šukė, ir ta pati iš Kauno apylinkių. Norint toliau nagrinėti Pamarčių kultūros ir baltų susidarymo klausimus, būtinai reikėjo naujų tyrinėjimų.

Keletas pokario metais kasinėtų šios kultūros paminklų, pvz., Šarnelė, Plungės raj., Šventoji 1 A, Palangoje, tos spragos neužpildė. Ryžomės grįžti į Kuršių neriją, tikėdamiesi, kad laikas ne viską bus pražudęs. Išnagrinėjome visus paskelbtus aprašus ir nuorodas. Tiesą sakant, orientyrus, pagal kuriuos būtų galima rasti paminklus, nerijoje nustatyti labai sunku, nes XIX a. tyrinėtojai kartais pažymėdavo tokius objektus, kaip „paskutinės senojo miško pušys į pietus nuo Juodkrantės“; nuo jų paminklai matuojami žingsniais ir toliau — vėl žingsniais vienas nuo kito. Kiek geresni orientyrai buvo pastatai, kurių bent pamatus pavyko aptikti, tačiau, atmatavę žingsnius, dažnai patekdavome tarp tankiai sužėlusių kalnų pušaičių. Ir nors žingsnis po žingsnio išvaikščiojome visą Kuršių nerijos Lietuvos dalį, aptikome tik suardytų gyvenviečių pėdsakų, pavienių radinių, bet niekur nepasitaikė paminklo su kultūriniu sluoksniu. Todėl galiausiai apsistojome prie Nidos gyvenvietės, nes kartografas buvo sudaręs aiškų jos planelį su orientyrais. Be to, gyvenvietė buvo miško proskynoje, šalia kurios plytėjo didelis plotas su nnykusių kalnų pušaičių kelmeliais. Bet kuriuo metu jį galėjo apsodinti mišku arba net pristatyti namų, tad neištirtas jis ir žūtų. Kadangi šį šimtmetį proskynos čia nebuvo keičiamos, senieji pagrindiniai keliai irgi išlikę tie patys, tik papildyta naujais, tad gyvenvietę atpažinti atrodė lengviausia. Iš aprašų buvo žinoma, kad joje gana giliai išlikęs kultūrinis sluoksnius net su daugybe žvėrių kaulų. Tačiau ilgokai teko ieškoti tikslios sluoksniu vietos: ji buvo aptikta 1973 metais. Paaiškėjo, kad gyvenvietė labai nukentėjusi nuo žmonių ir gamtos išdaigų. Ji buvo įkurta klestinčioje vietoje, prie lagūnos, nuo marių atskirta lapuočiais apaugusių senųjų parabolinių kopų. Jas smėlis užpustė tiksliai po 1756—1763 m. karo iškirtus miškus. Nukentėjo ir gyvenvietės vakarinės dalies kultūrinis sluoksnius. Žinome, kad XIX a. toje vietoje ganė galvijus, jau prieš pusanthro šimto metų mėgėjai rinko išpustomus radinius, II pasaulinio karo metais per ją į sandėlius važinėjo sunkios mašinos ir tankai. Nepaisant visų negandų, smėlis dar daug ką išsaugojo. Ir dabar tai geriausiai ne tik Lietuvoje, bet ir visoje šios kultūros paplitimo srityje išlikęs paminklas.

Gyvenvietę tyrinėjo Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos

institutas (vadovavo R. Rimantienė) penkis sezonus (1974—1978 m.) su 20—25 darbininkais — daugiausia moksleiviais ir studentais kraštotyrininkais. Visiems jiems esame dėkingi už nuoširdų darbą. Dėkojame ir padėjusiems archeologams O. Bagušienei, A. Butrimui, A. Girininkui, E. Gričiuvienei, taip pat atsakingam redaktoriui A. Tautavičiui bei recenzentui M. Michelbertui. Širdingai ačiū visiems, prisidėjusiems prie knygos rengimo spaudai: paleogeografui R. Kuskui, nustačiusiam neolitinės Nidos gyvenvietės sąlygas ir jų kaitą ir parašiusiam apie jas, geologei O. Kondratienei, išnagrinėjusiai to meto augaliją, paleozoologei V. Danilčenko, ištyrusiai gyvulių kaulų liekanas, geologui A. Klimašauskui, nustačiusiam akmenų rūšį. Rengiant knygą spaudai, nuoširdžiai darbavosi fotografai K. Vainoras ir A. Lukšėnas. 18 ir 19 paveikslą nubraižė R. Kuskas, akmeninius kirvius bei kaplius nupiešė bei planelius spaudai parengė architektė S. Žeizytė (kiti piešiniai autorės). Keramiką restauravo dailininkė B. Kunkulienė. Dėkojame I. Vladimirovienei, išvertusiai santrauką į vokiečių kalbą.

Radiniai saugomi Lietuvos TSR Istorijos ir etnografijos muziejuje Vilniuje, inv. Nr. EM 2243 : 1—6203. Dienoraščiai ir visa grafinė medžiaga yra Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Archeologijos skyriaus rankraštyne.

NIDOS GYVENVIETĖS TYRINĖJIMAI

Organizuotai rinkti akmens amžiaus gyvenviečių radinius Kuršių nerijoje pradėta XIX a. pradžioje. Tuo rūpinosi bent kelios Karaliaučiaus kultūrinės draugijos: 1790 m. įsteigta „Gamtos-ekonomijos draugija“ („Königliche physikalisch-ökonomische Gesellschaft zu Königsberg“), o nuo 1844 m.—dar ir „Prūsijos senovės draugija“ („Alttertumsgesellschaft Prussia“). Jos leido periodinius leidinius: „Gamtos-ekonomijos draugijos raštai“ („Schriften der physikalisch-ökonomischen Gesellschaft“—1861—1882), „Prūsijos senovės metraštis“ („Altpreuussische Monatsschrift“—1864—1922) ir „Prūsijos senovės draugijos posėdžių ataskaitos“ („Sitzungsberichte der Alttertumsgesellschaft Prussia“—1874—1924, nuo Nr. 26 — „Prussia“). Juose buvo skelbiamos ir archeologinių tyrinėjimų ataskaitos, registruojami draugijų gaunami radiniai. Kadangi šį darbą dirbo išmanantys žmonės, pvz., P. Šyferdekeris (P. Schiefferdecker), O. Tišleris, A. Becenbergeris (A. Bezenberger, 1851—1922), E. Holakas (E. Hollack, 1860—1924), tai publikacijos iki šiol nenustojo vertės, maža to,—per II pasaulinį karą žuvus muziejaus rinkiniams, jos liko vienintelis šaltinis Kuršių nerijos praeičiai tyrinėti.

Iš visų nerijos paminklų išsiskiria Nidos gyvenvietė. Ji pirmoji iš Lietuvos akmens amžiaus paminklų pateko į literatūrą. Seniausią jos aprašymą randame jau 1833 m. [9]. Tai žuvininkystės inspektoriaus V. Berbomo (W. Beehrbohm) straipsnis apie tris vėjo nupustytus „pagoniškus kapinynus“ netoli Nidos. Visi jie buvę kopų papėdėje, nedideliuose kauburiuose, ilgoje pievutėje, kurios net labiausiai pakilusi jūra neužlieja arba kiek užlieja tik kai kuriose vietose. Aprašomuoju metu, aišku, tos vietos nuo jūros neužstojo nei miškas, nei pajūrio kopos. Gavęs atsitiktinį pranešimą, 1832 m. rugpjūčio 9 d. V. Berbomas nuvyko apžiūrėti šių paminklų. Radimviečių situacijos neaprašė, pažymėjo tik, kad pirmasis paminklas esąs apie ketvirtį mylios nuo Nidos (vėliau, 1896 m., tų paminklų—Nidos, Parnidžio ir Grobšto rago—situaciją identifikavo E. Holakas [70]). XIX a. pradžioje buvo visuotina paplitusi nuomonė, kad panašūs paminklai yra pagoniškių kapinynų vietos, o puodų šukės paprastai buvo laikomos sudužusiomis urnomis. Su tokiomis mintimis į Nidą atkeliavo ir V. Berbomas. Mus domina gana tikslus matyto vaizdo aprašymas. Tai buvusi apie 250 žingsnių ilgio ir apie 100 žingsnių pločio aikštelė, tankiai nusėta puodų

šukėmis (jo nuomone, urnomis). Dalis jų dar kyšojo žemėje, tačiau sveikų išimti nepavyko, nors galima nustatyti ir jų formą, ir turinį. Dauguma plačios, neaukštos, išpūstos, kiek susmaugtu kakliuku ir mažu dugniuku; jos jam priminė antikines formas. Kitos statmenais kakliukais, plačiai pagražintos. Buvę ir į ašočius panašių, ir su ašelėmis. V. Berbomui atrodė, kad jos pagamintos žiedžiamuoju ratu. Gana išsamiai aprašė jų padabinius: gnaibymą, virvelių įspaudus. Pažymėjo taip pat radęs ypatingo pavidalo šukių: lyg kažkas kulnu būtų įmynęs į molį; jų dydis ir forma primena klumpės užkulnį.

V. Berbomas tikriausiai buvo susipažinęs su tyrinėtų pilkapių su urnomis aprašymais, todėl ir šiame atsispindi ne tik tai, ką matė, bet ir tai, ką norėjo įžiūrėti. Urnos pastatytos po neaukštais kauburėliais, apdėtais nedideliais gargždo akmenėliais; šalia jų buvę ir didesnių apskaldyti akmenų. Jis įžiūrėjo net, kad urnose buvę pilkų, kartais beveik anglies spalvos pelenų, sulipusių ir sumišusių su kaulų dalelėmis. Vienoje didelėje urnoje, kurios tegalėjęs surinkti keletą sueižėjusių šukių, ant dugno buvę minėtų pelenų, o virš jų—padėto maisto liekanų, nes jis radęs kelis paukščio kauliukus ir žuvų ašakų bei žvynų. Radęs taip pat ir gintaro, nemaža įtvėriamųjų akmeninių kirvių. Antrasis „kapinynas“ esąs $\frac{3}{4}$ mylios, o trečiasis mylia nuo Nidos (tai Parnidžio kopos ir Grobšto rago gyvenvietės). Po to V. Berbomas padarė išvadas, kad nerija buvusi labai tankiai gyvenama, jei netoli vienas nuo kito buvę tokie didžiuliai kapinynai. Kitos jo išvados (apie nerijos susidarymą, marių, jūros ir kopų padėties kaitą) yra gana racionali.

Antrąkart šis paminklas minimas 1873 m. P. Šyferdekerio pranešime „Gamtos-ekonomijos draugijai“ [116, p. 46]. Draugija 1870 ir 1871 m. buvo nusiuntusi P. Šyferdekerį į Kuršių neriją rinkti archeologinės medžiagos. Be kitų paminklų, jis aprašė „keturis kauburius“ prie Nidos. Tuo vardu ši gyvenvietė įėjo į archeologinę literatūrą. Tarp kauburių neapaugusiose vietose P. Šyferdekeris radęs daugybę urnų šukių. Vieną dieną mėgino kasinėti, bet nieko neaptiko.

1874—1876 ir 1878 m. O. Tišleris žingsnis po žingsnio perėjo visą Kuršių neriją ir suregistravo apie 100 puodų šukių lizdų [128—131], lankėsi ir „Keturių kauburių“ gyvenvietėje; pusantros dienos kasinėjo kauburių pakraščius [129, p. 39; 132, p. 89—91]. Jam jau buvo aišku, kad tai ne senovės kapinynas, o greičiau atliekų krūva. Bet vėliau [131, p. 19] O. Tišleris tos minties atsisakė ir, nors gana rezervuoti, spėjo, kad tai galėjo būti religinių apeigų vietos. Jis plačiai komentavo keramiką ir jos ornamentiką. Iškėlė ypatingą Kuršių nerijos akmens amžiaus paminklų reikšmę Europos mastu. Radinius datavo II tūkstantmečiu pr. m. e. [132, p. 93].

Išsamiausiai šį paminklą apibūdino mokytojas E. Holakas 1894 m. pranešime „Prūsijos“ draugijai [69, p. 146—150, 241—246]. Tų metų liepos mėn. jis atliko bandomuosius tyrinėjimus kartu su kartografu kapitonu Kraftu, kuris sudarė vietovės planus. Šie planeliai mums labai pravertė identifikuojant vietą, nes, kaip pastebėjo E. Ho-

lakas, pagal ankstesnes nuorodas ir jam buvę nelengva orientuotis. E. Holakas sužymėjo tuos „kauburius“ raidėmis A, B, C, D ir dar pridėjo pats aptikęs vieną ir pažymėjo E raide. Kauburiai buvę visai sužemėje, išlikę tik vienas A, sunkiai įžiūrimas, apaugęs jaunomis pušaitėmis. Visuose keturiuose kauburiuose jis radęs nemaža sunykusių šukių — O. Tišlerio kasinėjimų liekanų. Kadangi O. Tišleris kasinėjo pusantrą, o P. Šyferdekeris tik vieną dieną, tai E. Holakas buvo užsibrėžęs nustatyti jų kasinėjimų apimtį, kad būtų galima numatyti ateities gaires. Jis konstatavo, jog visų kauburių pakraščiai kasinėti, o vidurys paprastai nelieštas, daugiausia nukastas B kauburys. E. Holakas iškasęs bandomąsias perkakas: A ir D kauburius perkasęs iš šiaurės į pietus, B ir C — iš rytų į vakarus. Be to, visus sujungęs šurfais. Plačiau kasinėjo tik naujai aptiktą E kauburį.

Visų kauburėlių dirvožemio sluoksnyje po smėliu jis radęs daug puodų šukių, kurios D ir E kauburiuose buvusios net žemiau grunto vandens lygio, o E kauburyje aptikęs dar daug žvėrių kaulų ir žuvų ašakų. Pridėtas ir smulkus radinių sąrašas. Tačiau apie kauburių paskirtį E. Holakas nesiėmė spręsti, tenkinosi pacitavęs P. Šyferdekerio ir O. Tišlerio nuomones, pastarajam lyg pritardamas, tačiau labai rezervuotai, kol bent kiek paaiškėsias akmens amžiaus kultas Kuršių nerijoje.

1895 m. draugijos pavestas E. Holakas vėl nuvyko savaitei tyrinėti gyvenviečių tarp Pilkopos ir Nidos. Nustebo susipažinęs su V. Berbomo 1838 m. paskelbtu straipsniu, kurį net perspausdino savo pranešime [70, p. 116—123]. Kasinėti, matyt, nekasinėjo, tik pažymėjo senuosius vietos gyventojus pasakojus, kad puodai ne šiaip sunykę, o buvę gyvulių sutrypti. 1898 m. per Sekminių atostogas E. Holakas su keliais studentais ir kopų prižiūrėtoju tik D kauburyje radęs keletą ornamentuotų šukių, įtvėriamąjį kirvelį ir apdirbtą akmenį [71, p. 311]. Matyt, gyvenvietė tada jau buvo baigiama užpustyti; o tai ir išgelbėjo ją nuo galutinio sunaikinimo.

E. Holako aprašai, palyginti su V. Berbomo, yra labai dalykiški. Jis rašė tik tai, ką pats matė ir atliko. Pasitikėdamas V. Berbomo teiginiais, pažymėjo ir savo pastabų, pvz., kad jis „neberadęs“ puoduose anglių ir pelenų [70, p. 119, past. 2]. Pradžioje rezervuotai pasikliaudamas O. Tišlerio interpretacija, vėliau, 1908 m., jau kėlė mintį, kad greičiausiai tai buvusios akmens amžiaus gyvenvietės liekanos [72, p. XII].

Iš literatūros nematyti, ar vėliau kas tyrinėjo šią vietovę. Greičiausiai ne, nes visi vėlesni vokiečių archeologai nurodo tuos pačius šaltinius ir dažniausiai duoda vienodas iliustracijas. Vietovė vėliau turbūt buvo užpustyta ir apso-dinta.

Tačiau archeologinėje literatūroje šalia kitų Kuršių nerijos radinių Nidos paminklo medžiaga minėta labai daug kartų. Dar XIX a. pabaigoje apie Kuršių neriją rašęs A. Becenbergeris [14—16; 144] iškėlė hipotezę, kad Nidos paminklas galėjęs būti aukų vieta, nors pats pripažino, jog toks aiškinimas tinka tik tuomet, kai neberandama jokio kito [14, p. 245—246].

Tie patys akmens amžiaus paminklai įvairių autorių knygose, išėjusiose Karaliaučiuje trečiajame ir ketvirtajame mūsų amžiaus dešimtmetyje, ne kartą iš naujo apibūdinami ir interpretuojami. To meto darbai paliko naudingos medžiagos Lietuvos archeologijai, nes paskelbė nemaža Karaliaučiuje buvusių „Prūsijos“ muziejaus rinkinių. Iš jų svarbūs yra V. Gertės (W. Gaerte, 1890—1958) [50—53], K. Engelio (C. Engel, 1895—1947) [40—43], V. La Bomo (W. La Baume, 1885—1971) veikalai [44]. Geografinę šių paminklų interpretaciją mėgino pateikti H. Bone-Fišer (H. Bohne-Fischer) [17].

Po II pasaulinio karo išėjo keletas darbų, kuriuose vėl nagrinėjami Kuršių nerijos akmens amžiaus radiniai. Pietinę nerijos dalį žvalgė N. Gurina ir 1959 m. paskelbė medžiagą [66]. Naudodamasis senaisiais šaltiniais, Kuršių nerijos radinius kelis kartus yra minėjęs P. Kulikauskas [85; 86]. Šaltinių santrauka ir nuorodos duotos 1974 m. išleisto „Lietuvos archeologijos atlaso“ I tome [108, p. 57—59]. Užsienyje išsamiausiai tą medžiagą apžvelgė L. Kiljanas (L. Kilian) [77], E. Šturmas (1895—1959) [126], J. Okuliczius (J. Okulicz) [103].

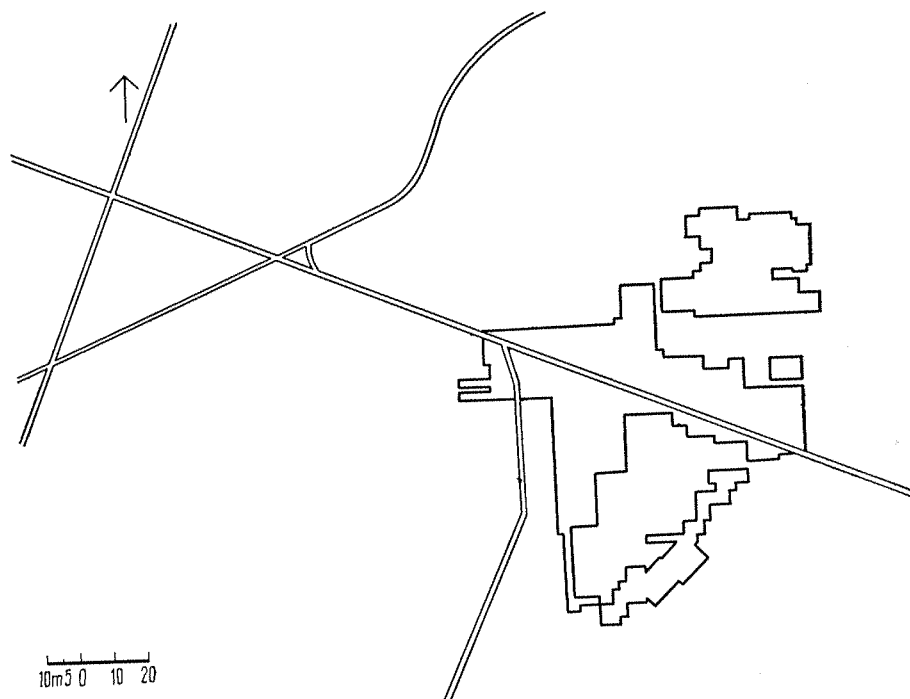
KULTŪRINIS SLUOKSNIS IR PASTATŲ LIEKANOS

Per 1973—1977 m. tyrinėjimus (pav. 1; I) paminklas buvo abipus miško proskynos prie nerijos plento 48,5 km, daugiausia neapaugusiam mišku plote. Čia pasitaikė didelių medžių, visur styrojo išnykusių kalnų pušaičių kelmeliai. Tik pietrytinė dalis įėjo į tankų sodintą pušyną. Pirmieji radiniai aptikti beveik pačiame žemės paviršiuje 100 m į rytus nuo plento. Nuo paskutinių radinių, kurie slūgsojo apie 2 m gylyje, 70 m į rytus ėjo kelias palei pačią Parnidžio kopos papėdę.

Pagal E. Holako 1895 m. paskelbtus planus [69, lent. XXV, XXVI] iš jo minėtų penkių kauburių 1973 m. aptiktas tik vienas A, kuriame, 1974 m. kasinėjant, rasta daug sutrupintų puodų šukelių ir greičiausiai E. Holako minėtos perkastos pėdsakai (pav. II). Ji buvo tiksliai orientuota šiaurės—pietų kryptimi ir lygiai 1 m pločio. Atitiko ir gylis — $\frac{3}{4}$ m. Antros E. Holako perkastos pėdsakų aptikome jo pavadintame E kauburyje, nors paties kauburio jau nebuvo. Tikslaus dydžio negalėjome nustatyti, nes vieta labai tankiai apso-dinta, tačiau šviesi išpjova juosvame kultūriniame sluoksnyje išsiskyrė ryškia tiesia linija. Atitiko ir nurodytas atstumas nuo A kauburio, ir gylis — kultūrinis sluoksnis buvęs po 1½ m storio smėlio sluoksniu, taip pat ir tai, kad į pietus tas sluoksnis dar storėjęs.

1973—1978 m. ištirtas 4640 m² plotas, praktiškai apimantis visą išlikusią kultūrinio sluoksnio dalį. Nekasinėti ploteliai — jau E. Ho-

lako laikais buvusių sunaikintų B ir C kauburėlių vietos, kur mūsų bandomuosiuose šurfluose kultūrinio sluoksnio nerasta. Tyrinėti pradėta nuo vidurinio gyvenvietės ruožo (pav. 2), nes 1973 m. proskynos kelyje buvo aptikta puodų šukių. Kultūrinis sluoksnis geriau išlikęs tik rytinėje ir šiaurinėje dalyje, o vakarinėje ir pietinėje tebuvo 30–60 cm storio smėliu užpustytas menkas šviesiai pilkas

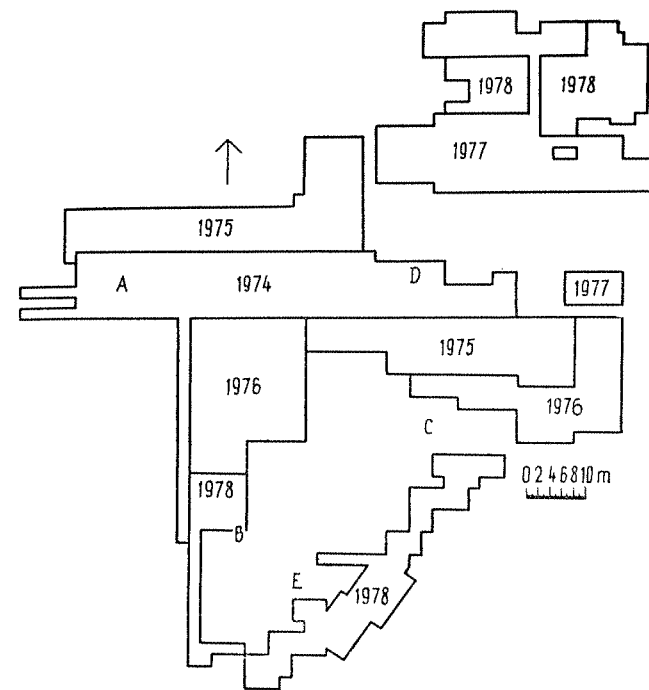

1. Tyrinėtos vietos situacijos planas

radinių horizontas, kuris turbūt dar XIX a. buvo žemės paviršiuje, nes radiniai labai apzulinti.

Atidengus visą gyvenvietę, paaiškėjo, kad ji buvo įrengta tuometiniame lagūnos krante, kurį žymėjo storas lėšio pjūvio pilkas sąnašų sluoksnis (pav. 3). Iš to, kad kai kurie židiniai slūgsojo po šiuo sluoksniu, o kai kurie buvo virš jo, ir iš pjūviuose matomų liežuvių galima spręsti, kad gyvenant lagūna bent kartą buvo užpylusi pakrantes ir privertusi gyventojus trauktis toliau į vakarus. Tačiau, jai nuslūgus, žmonės vėl grįžo prie pat kranto ir įsikūrė jau virš pakrantėje suplauto sąnašų sluoksnio. Tad pakrantės ruožo galime kalbėti apie du apgyvenimo etapus, nors inventorius archeologiškai nesiskyrė. Stengtasi ištirti visą gyvenvietės plotą, tik žemiau gruntinio vandens lygio esančios pakrantės išbadytos zondais ir, kiek tai buvo įmanoma, iš klampsmėlio išrinkti radiniai.

Paaiškėjo, kad lagūnos vandens lygis pirmajame apgyvenimo etape buvo žemesnis negu dabartinio gruntinio vandens, todėl dalis to laikotarpio gyvenvietės pėdsakų galėjo būti sunaikinta. Šis lagūnos išplitimas sietinas su Limnėjos jūros transgresijos paskutine faze. Kranto pasistūmėjimas, atrodo, buvo neilgas, todėl ir nėra archeologiškai apčiuopiamų abiejų etapų skirtumų. Gyventojams pasitrau-

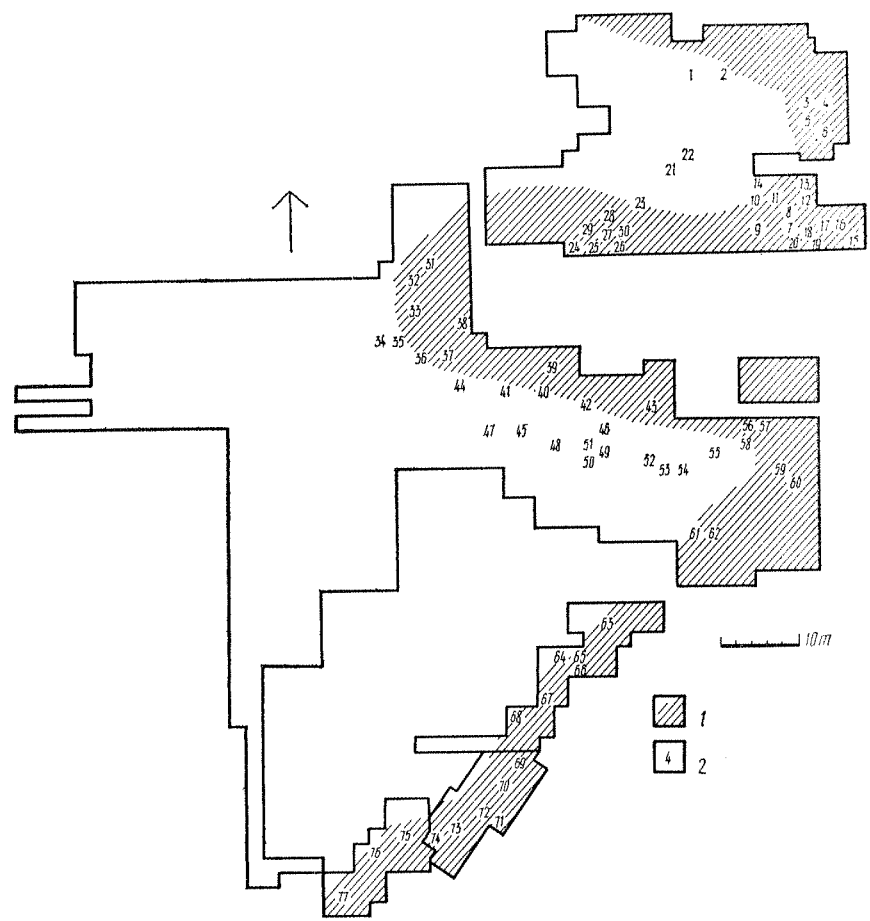

2. 1974–1978 m. tyrinėti plotai (A–E raidėmis pažymėtos E. Holako kauburėlių vietos)

kus, jau žalvario amžiuje, marių vandens lygis vėl ėmė kilti ir apnaikino antrojo etapo sluoksnį. Gyvenvietė buvo įsikūrusi kyšulyje, kurį per vidurį dar persmaukė siaura ir ilga įlankėlė. Pirmajame etape ji buvo turbūt daug mažesnė ar net ir visai jos nebuvo, nes matyti apgriauti krantai, puodų šukės prie kranto styrojo statmenai, židiniai patekę po vandeniu. Įlankėlę išgraužė transgresija.

Kultūrinis sluoksnis šviesiai pilkas ir plonas — nuo kelių centimetrų iki 15–20 cm, su daug išbarstytų akmenukų. Šiaurinėje dalyje jis slūgsojo ant plono smėlio sluoksnio, supustyto virš sąnašų sluoksnio. Tačiau ir jame, jau gruntinio vandens lygyje, taip pat buvo nemaža, ypač stambesnių radinių, kurie greičiausiai čia bus nusmege vėliau — antrą kart drėgnėjant pakrantei. Tyrinėjant šiaurėje ir rytuose teko staigiai leistis nuo 30 iki 200 cm gylio nuo žemės paviršiaus. Toliau į rytus sąnašų sluoksnis užėmė didesnę

plotą — vakarinis jo kraštas plonas, tik pačioje pakrantėje sustorėjo ir smego gilyn po gruntiniu vandeniu. Jame gausu radinių, ir jie taip permaišyti, kad kai kurios sutampančios šukės slūgsojo per 50—70 cm žemiau viena kitos. Šioje dalyje židinių pėdsakų buvo matyti virš sąnašų sluoksnio. Pietrytinis kyšulio dalies krantas labai staigiai leidosi žemyn. Toliau į šiaurę ir į rytus tik 3 m gylio grę-

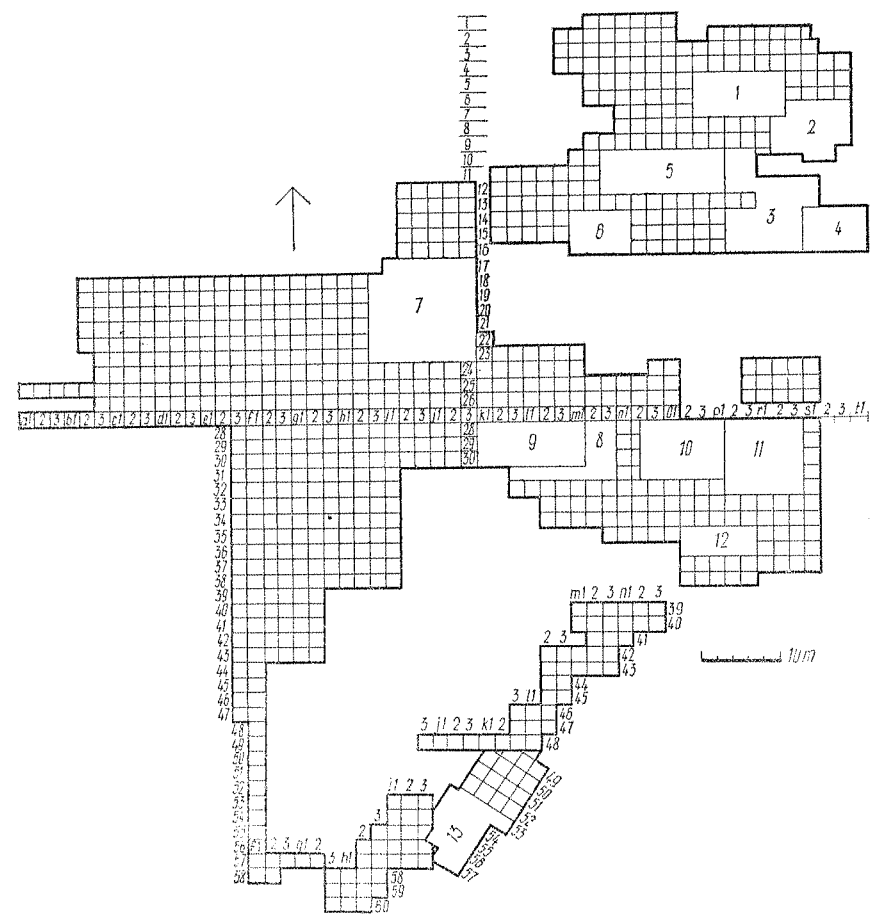
3. Scheminis tyrinėto ploto su sąnašų sluoksniu (1), ir židinių vietomis (2) planas

žiniuose aptiktas sąnašų sluoksnis jau be kultūrinio sluoksnio priemaišų.

Pietrytinėje kyšulio pusėje sąnašų sluoksnis atsirado staigiai stordamas į pietus ir rytus. Pietinėje pakrantėje nubrėžti ribą, kur baigėsi kultūrinis ir prasidėjo sąnašų sluoksnis, galima tikėtai pagal židinių dugnų lygį, nes židiniai čia irgi gulėjo virš sąnašų sluoks-

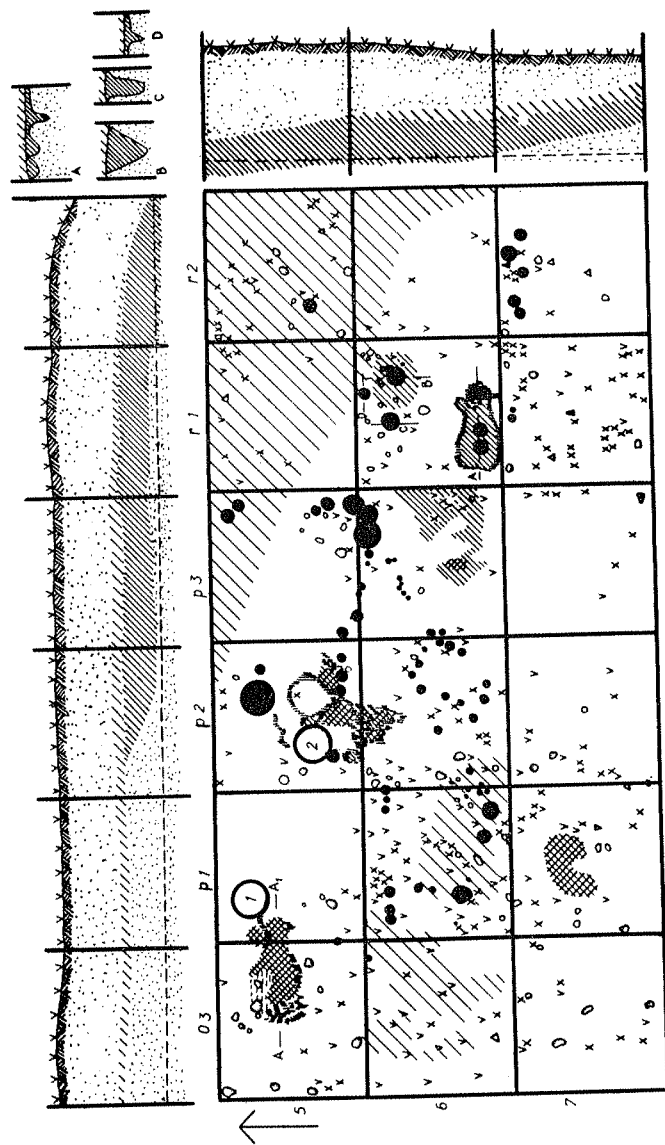
nio. Tad visa pietinė kyšulio dalis buvo apgyventa po transgresijos. Įlankėlės grėžiniuose į pietus aptiktas tik marių dugno sąnašų sluoksnis 3 m gylyje nuo žemės paviršiaus, t. y. apie 1,5 m žemiau dabartinio gruntinio vandens lygio.

Gamta smarkiai apnaikino kultūrinį sluoksnį, todėl nebuvo įmanoma sudaryti miškų sudėties kitimo kreivės. Sąnašų sluoksnio vir-

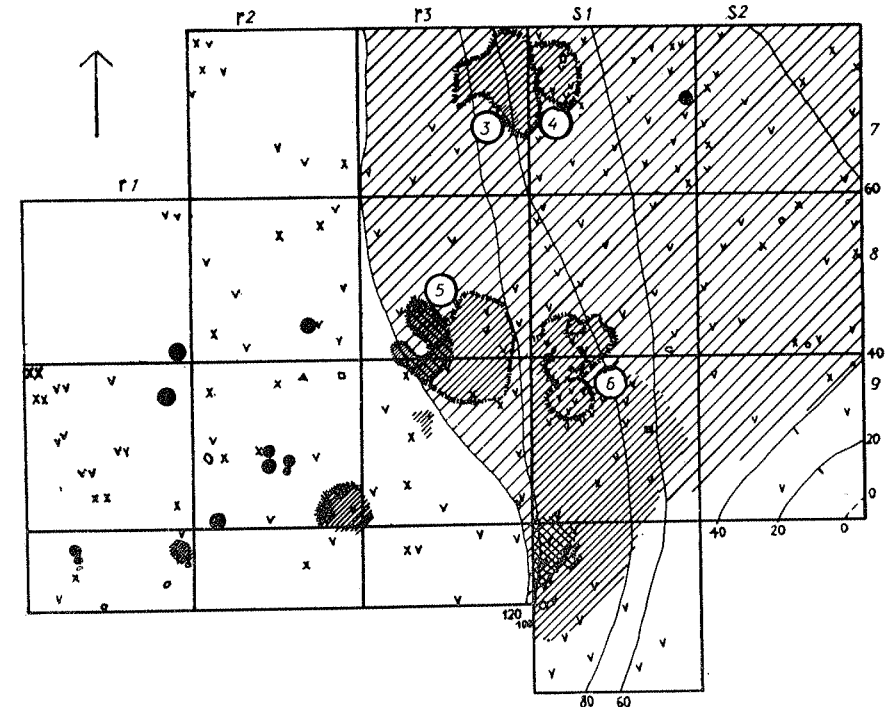

4. Tyrinėtasis plotas (kvadratai 2x2 m² dydžio; skaičiais pažymėtos atskirai duodamos padidintos plano iškarpos)

šutinės ir apatinės dalies pavyzdžiai, geologės O. Kondratienės duomenimis, buvo visai panašūs. Abiejuose žiedadulkių nedaug — apie 100—150 egz. grame. Jos neblogai išlikusios. Chemiškai apdorotuose preparatuose, be žiedadulkių, dar rasta angliukų, šiek tiek ląstelienos, vienas kitas kirmino kiaušinėlis. Abiejuose pavyzdžiuose aptikta maždaug vienodai tų pačių augalų rūšių. Kiekio svyra-

5. 1-a iškarpa (langeliai yra 2×2 m²; skrituluose pažymėti židinių numeriai). Visų iškarpų ženklai: 1 — velėna, 2 — smėlis, 3 — anglėtas smėlis, 4–6 — įvairaus tamsumo pilkas smėlis, 7 — rusvas perdegęs smėlis, 8 — žalsvas smėlis (kaulų liekanos), 9 — gruntinio vandens lygis, 10 — suodžių ruoželiai, 11 — akmenys, 12 — stulpavietės, 13 — puodų sukės (vienas ženklėlis reiškia 5 šukes), 14 — titnagai, 15 — pasva-
-rai, 16 — kirveliai ir kapliai

6. 2-os iškarpos planas

ar net stačius kampus. Tačiau pagal jas nebuvo galima atkurti nė vieno pastato plano, nors iš viso priskaičiuota 77 židiniai ir apie 300 stulpaviečių. Židiniai paprastai irgi būdavo prie stulpaviečių, sudarydavo grupes, kurias sunumeravome ir aprašysime kiekvieną atskirai, nes dėl gyvenvietės dydžio neįmanoma duoti bendro visų jų plano. Tas grupes iškarpose tik reliatyviai galima vadinti vieno pastato liekanomis: čia pasitaiko po keletą židinių, kartais vienas kitą iš dalies dengiančių, taigi — nevienalaikių. Tačiau laiko skirtumas, matyt, labai mažas — skaičiuojamas greičiausiai metais, todėl neapčiuopiamas nei archeologiniais, nei gamtiniais metodais. Kai kada per židinį būna perkaltas kuolas; pastatas greičiausiai buvęs iš naujo perstatytas. Išskyrėme 13 tokių grupių (pav. 4).

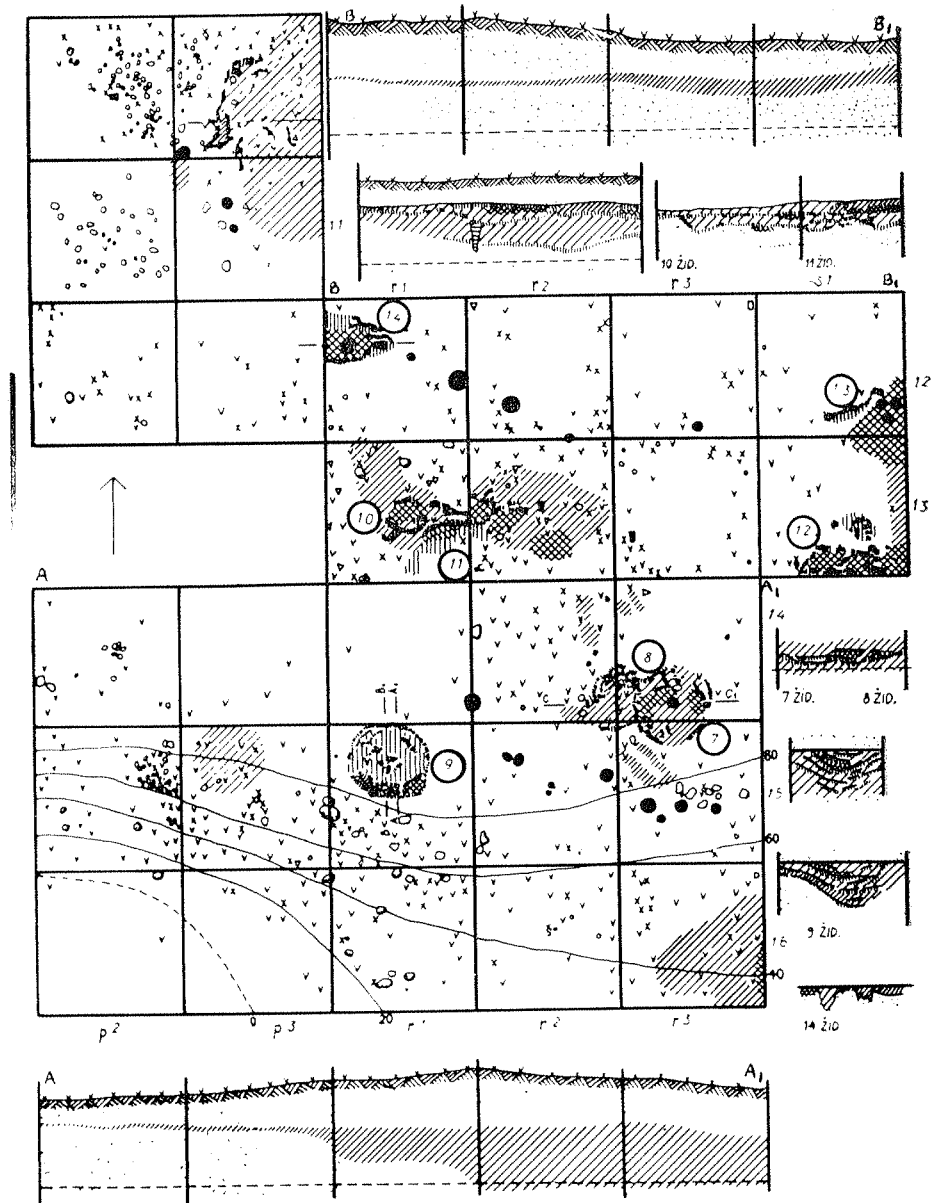
Siauriausia židinių ir stulpaviečių grupė — 1-a — apėmė 12 m ilgio ir 6 m pločio plotelį (pav. 5). Kultūrinis sluoksnis vos žymus,

tik kelių centimetrų storio, šviesiai pilkas. Šiaurės rytiniame kampe jis dengė sąnašų sluoksnį. Vakariausias židinis (Nr. 1) iš aplinkinio smėlio išsiskyrė netaisyklinga apie 100 cm ilgio ir 80 cm pločio, rausva perdegusio smėlio dėme. Jos vakariniame pakraštyje matyti plonas suodžių ruoželis. Šalia židinio gulėjo keletas iki 15–20 cm skersmens apskaldytų ir aprūkusių akmenų. Apie 3 m į vakarus aptiktas vėl taip pat prastai išlikęs židinis Nr. 2 — 135 cm ilgio ir maždaug tiek pat pločio juosva dėmė. Šiame plotelyje būta greičiausiai vieno pastato*. Per jo vidurį išilgai (5–6/p2–p3 kv.) ėjo gana taisyklinga apie 5,5 m ilgio stambių stulpaviečių eilė; stulpai turėjo remti stogo šelmenį. Į pietus nuo jos stulpaviečių bei suodino smėlio eilė rodytų čia buvus pietinę pastato sieną, o pastatą dar buvus padalytą į keletą nedidelių kamarėlių. Viena kamarėlė lyg buvo išsikišusi pietvakariniame kampe, o pietrytiniame gal būtų kokio lėpio. Šiaurinės pastato sienos išlikę tik keli pėdsakai greičiausiai todėl, kad ji pateko į sąnašų sluoksnį, kuriame stulpavietės neižiūrimos. Sunku pasakyti, ar židinis Nr. 1 priklausė šiam pastatui; gal tai ankstesnio, suardyto pastato liekana.

2-a grupė (pav. 6) buvo į pietryčius nuo 1-os. Po kultūrinio sluoksnio, taip pat virš sąnašų išryškėjo 3 netaisyklingi dideli ir plokšti židiniai bei viena kita stulpavietė, kurių sistemos negalima pasėkti.

3-a grupė (pav. 7) buvo į pietus nuo 2-os. Didžiosios plotelio dalies kultūrinis sluoksnis visai plonas, pietinėje dengė sąnašų sluoksnį. Aptikta bent 6 židinių pėdsakų; židiniai įvairiame gylyje ir kūrėti ne vienu metu. Giliausiai slūgsojo židinis Nr. 7 (14–16/r2–r3 kv.) — 140 cm nuo žemės paviršiaus. Jo senumą rodo ir tai, kad per jį vėliau buvo perkaltas kuolas. Tačiau šio židinio kraštas dengė kitą židinį Nr. 8. Į pietus nuo jų ėjo kiek lenkta stulpaviečių eilutė. Į vakarus nuo šių stulpaviečių ir židinio po plonu pilku kultūrinio sluoksnio išryškėjo savitas židinis Nr. 9, kuris, skirtingai nuo kitų plokščių (10–12 cm storio sluoksnio) židinių, buvo 60 cm gylio ir 110 cm skersmens, beveik taisyklingas keturkampis (pav. XXVI). Jis reliatyviai vėlesnis už minėtuosius. Židiniai Nr. 10 ir 11 (pav. III) taip pat iš dalies dengė vienas kitą ir buvo išskydę. Išskydę ir kiti šio plotelio židiniai. Antra stulpaviečių eilutė, turbūt priklausiusi tam pačiam pastatui, buvo apie 4 m į šiaurę nuo pirmosios, jos vienas stulpas perkaltas per senesnį židinį Nr. 14. Tad aiškėja, kad senesnio pastato vietoje čia buvo pastatytas antras, galėjęs būti apie 8 m ilgio. Šiaurinė eilutė greičiausiai turėjo žymėti pastato vidurį. Šiaurinės sienos stulpaviečių neišliko, nes toliau kultūrinis sluoksnis išėjo į paviršių.

4-a grupė (pav. 8) buvo tiesiai į rytus nuo 3-os, pačioje lagūnos pakrantėje, todėl vėliau gerokai apnaikinta. Šiaurinėje plotelio pusėje kultūrinis sluoksnis vos žymus, o pietryčiuose jau apie 20 cm storio ir dengė sąnašų sluoksnį. Pietinėje ir rytinėje dalyje jis stai-

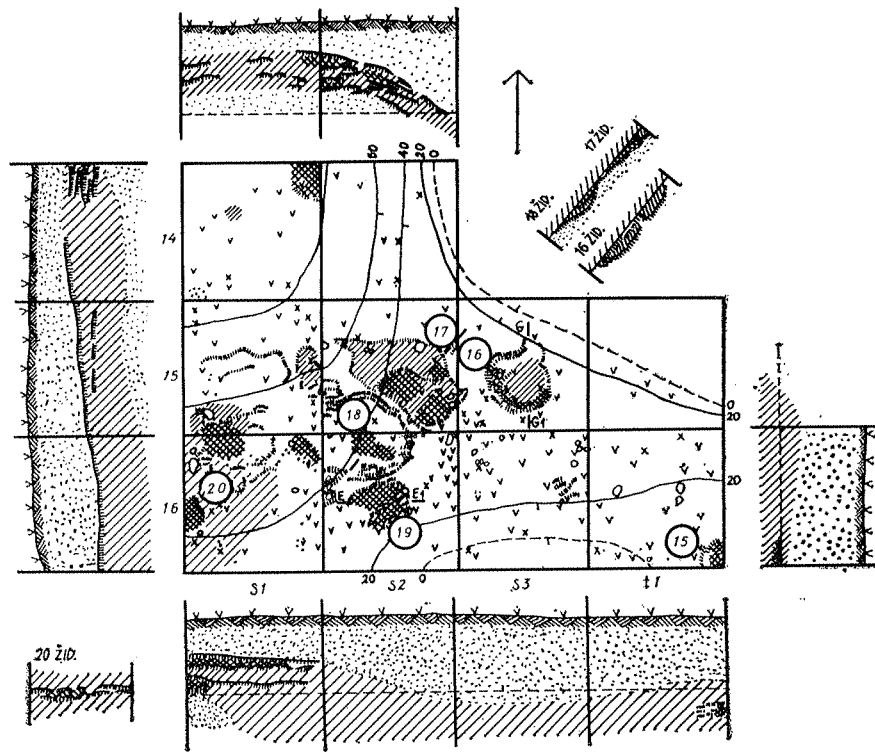

7. 3-os iškarpos planas ir pjūviai

* Smulkūs židinių ir stulpaviečių aprašymai saugomi Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos instituto Archeologijos skyriaus rankraštyne.

giai leidosi gilyn, tad gyvenant lagūnos krantas turėjo būti toliau. Visi židiniai žemiau gruntinio vandens lygio labai išskydę (pav. IV), iš dalies dengė vienas kitą. Stulpaviečių neišliko.

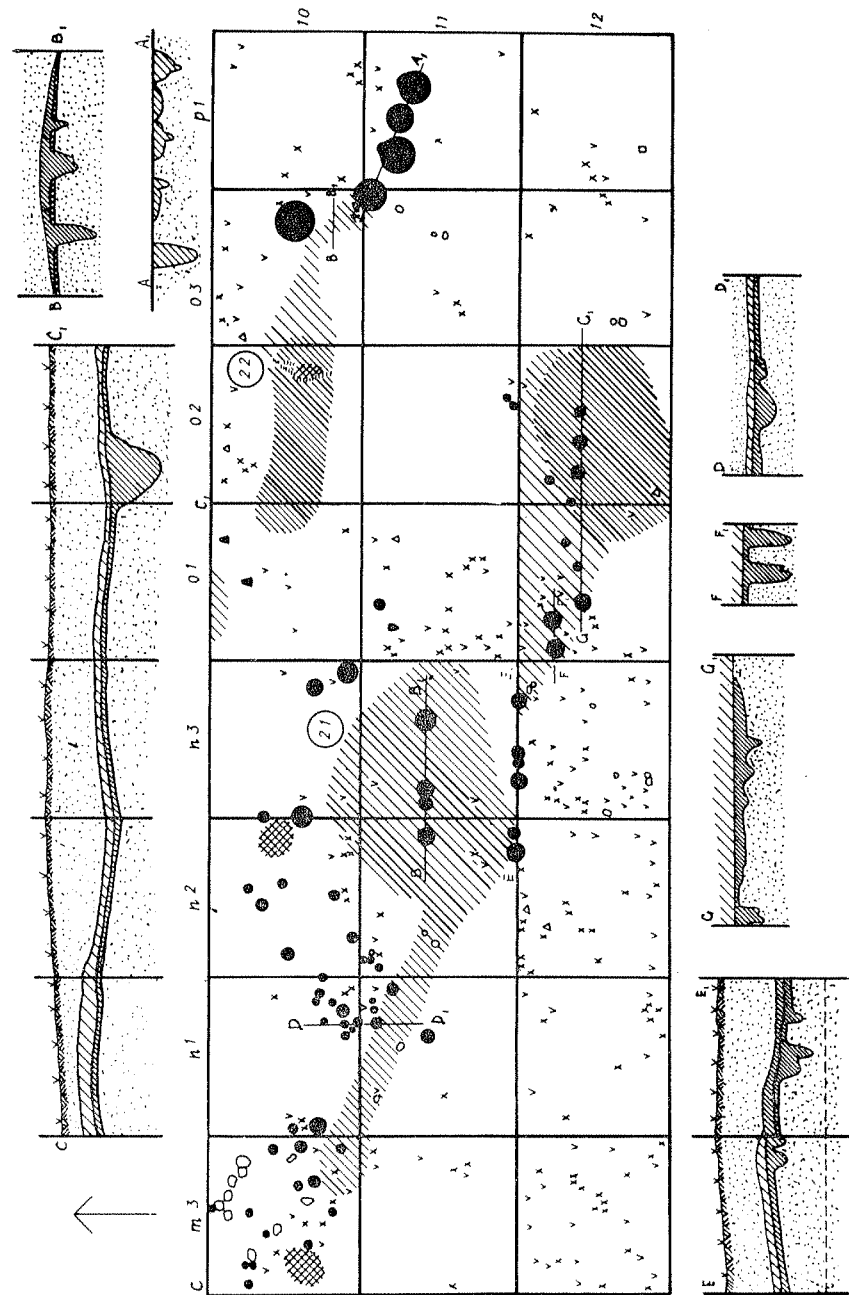
5-a grupė (pav. 9) buvo į vakarus nuo 3-os. Kultūrinis sluoksnis 40–90 cm gylyje nuo žemės paviršiaus, tačiau tik kelių centimetrų storio, o šiaurėje išnyko — liko kiek tamsesnis radinių horizontas. Todėl ryškesnė tik pietinė čia buvusio pastato siena. Viduri-

8. 4-os iškarpos planas ir pjūviai

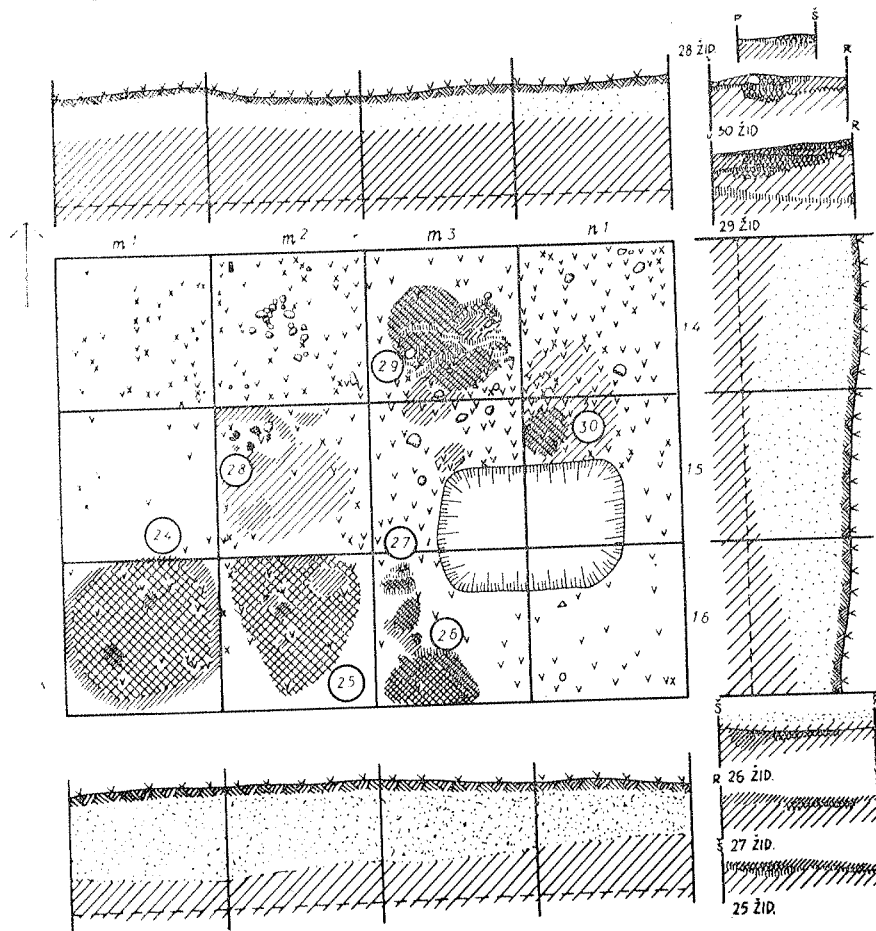
nės eilės tėra maža stambių stulpaviečių atkarpėlė, šiaurinės pėdsakų nelikę. Pastatas statytas senesnio labai didelio — 320 cm ilgio — židinio Nr. 21 vietoje. Nuo šio židinio į vakarus ėjo beveik tiesus iki 30 cm gylio ir 4 m ilgio pilkos žemės pripildytas griovelis. Tai greičiausiai tankios stulpų sienelės liekanos. Pastatas virš senesnio statinio turėjo būti didelis — apie 12 m ilgio ir maždaug 6–8 m pločio. Dviguba plonų kuoliukų sienute (10/n1–n2 kv.) jis suskirstytas į atskiras patalpas. Šio pastato židinyje neišlikęs. Tarp 5-os ir 6-os grupės buvo atskiras plokščias apie 130 cm ilgio židinyje Nr. 23 ir stulpavietė šalia jo.

6-a grupė (pav. 10), kaip ir 4-a, išsidėsčiusi ant paties lagūnos kranto. Ją sudarė 7 vienas šalia kito buvusių židinių pėdsakai —

9. 5-os iškarpos planas ir pjūviai

dugnai. Kultūrinis sluoksnis iki 30 cm storio virš sąnašų sluoksnio. Židiniai ne viename gylyje ir nevienalaikiai, nors juos galėjo skirti mažas laiko tarpas. Ankstyviausi turėjo būti patys pietiniai (Nr. 24—28), kiek vėlesnis Nr. 30 ir vėliausias — Nr. 29 (pav. V); jį kūrė daug kartų. Reikėtų manyti, kad taip buvo traukiamasi nuo vis drėgnėjančios pakrantės.

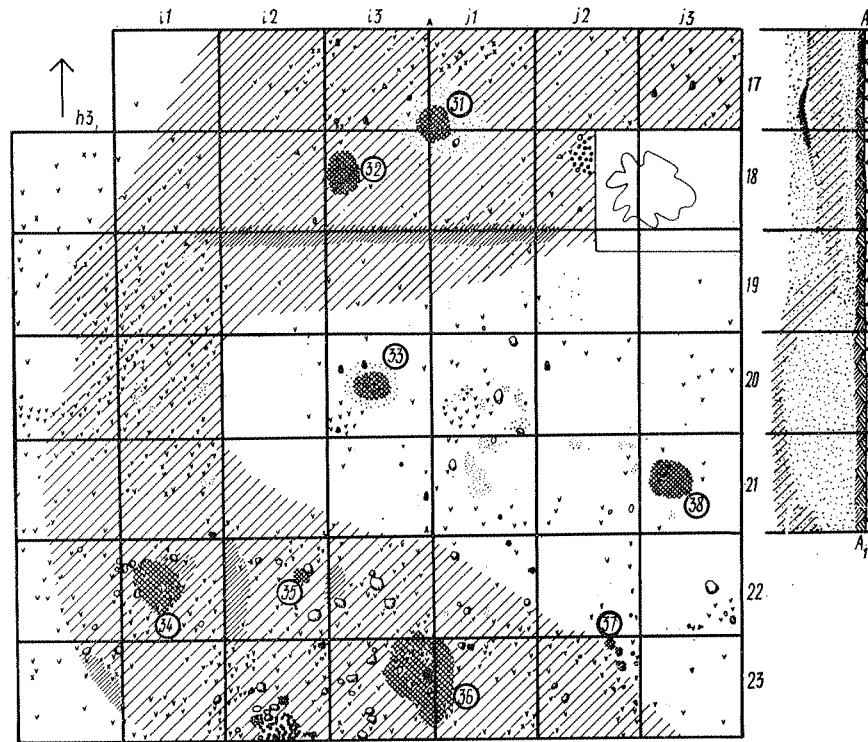

10. 6-os iškarpos planas ir pjūviai

7-a grupė (pav. 11) buvo vakariniame lagūnos įlankos krante. Didelį plotą dengė sąnašų sluoksnis, po kuriuo aptikta ir židinių. Kultūrinis sluoksnis skyrėsi ne spalva, o tik radinių gausumu. Rytinėje pusėje staiga įdubo ir virš jo buvo priplauta balto smėlio. Radiniai susmegę ir žemiau gruntinio vandens lygio, kaip ir židiniai Nr. 33, 38. Tad ši grupė priklausė pirmajam apgyvenimo etapui. Į pietryčius nuo įlankos buvo antras kyšulys su keletu mažų įlankėlių. Didelę jo šiaurinę dalį dengė sąnašų sluoksnis, virš kurio bu-

vo židinių ir stulpaviečių. Šiaurinėje pakrantėje jis staigiai leidosi žemyn.

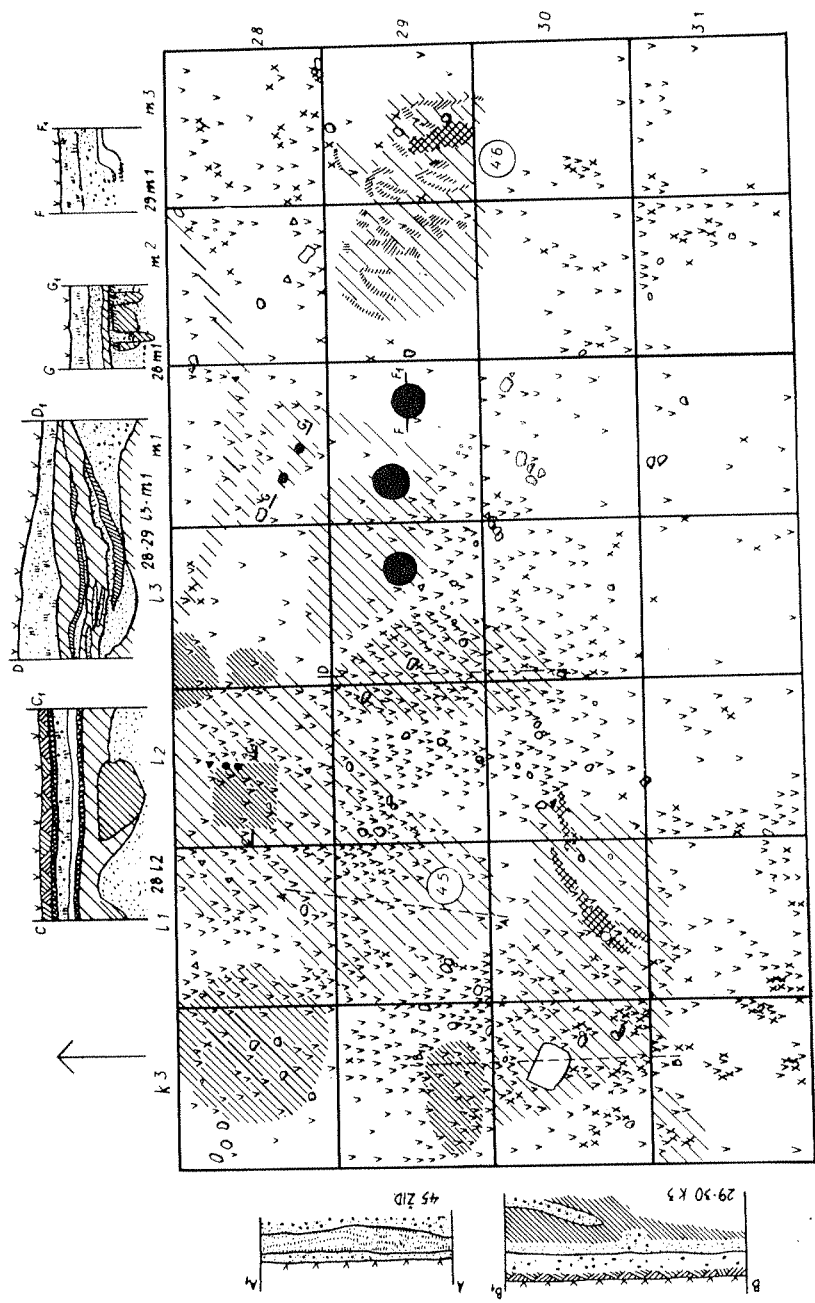
Kiek toliau į pietus virš sąnašų sluoksnio išsiskyrė 8-a grupė (pav. 12, iškarpoje duodama tik pietinė jos pusė). Sąnašų sluoksnis vakariniame krašte tik kelių centimetrų storio, o rytiniame siekė iki 90 cm ir staiga smego gilyn. Virš jo buvo neryškus kultūrinis

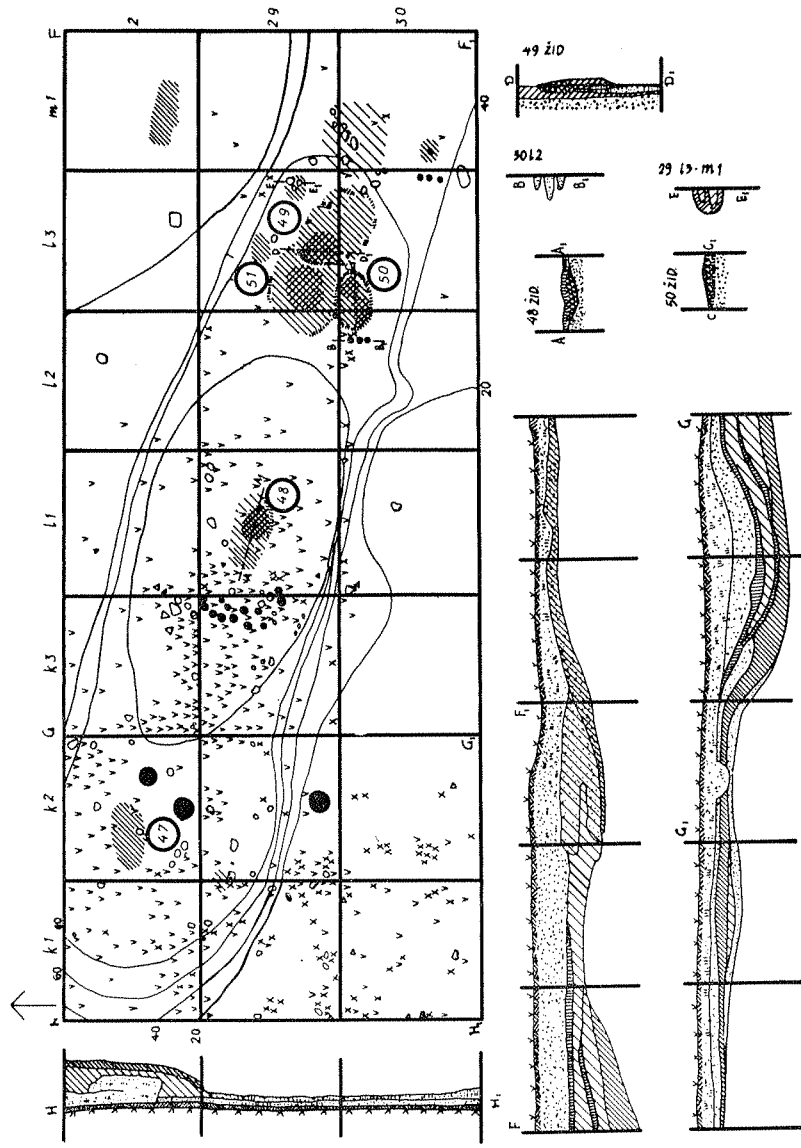
11. 7-os iškarpos planas ir pjūviai

sluoksnis, kai kur su tamsaus ir balto smėlio tarpais. Radinių pasitaikė kultūriniame sluoksnyje ir juosvuose tarpsluoksnėliuose, o sunkieji (puodų dugnai, akmenys) įsmegę net iki gruntinio vandens lygio. Židiniai po kelis kartus kurti, valyti, be to, negiliai nuo žemės paviršiaus (30—100 cm), todėl labai apnaikinti. Kelios stambios stulpavietės rodė buvus didesnių pastatų, tačiau sistemos susėkti nepavyko.

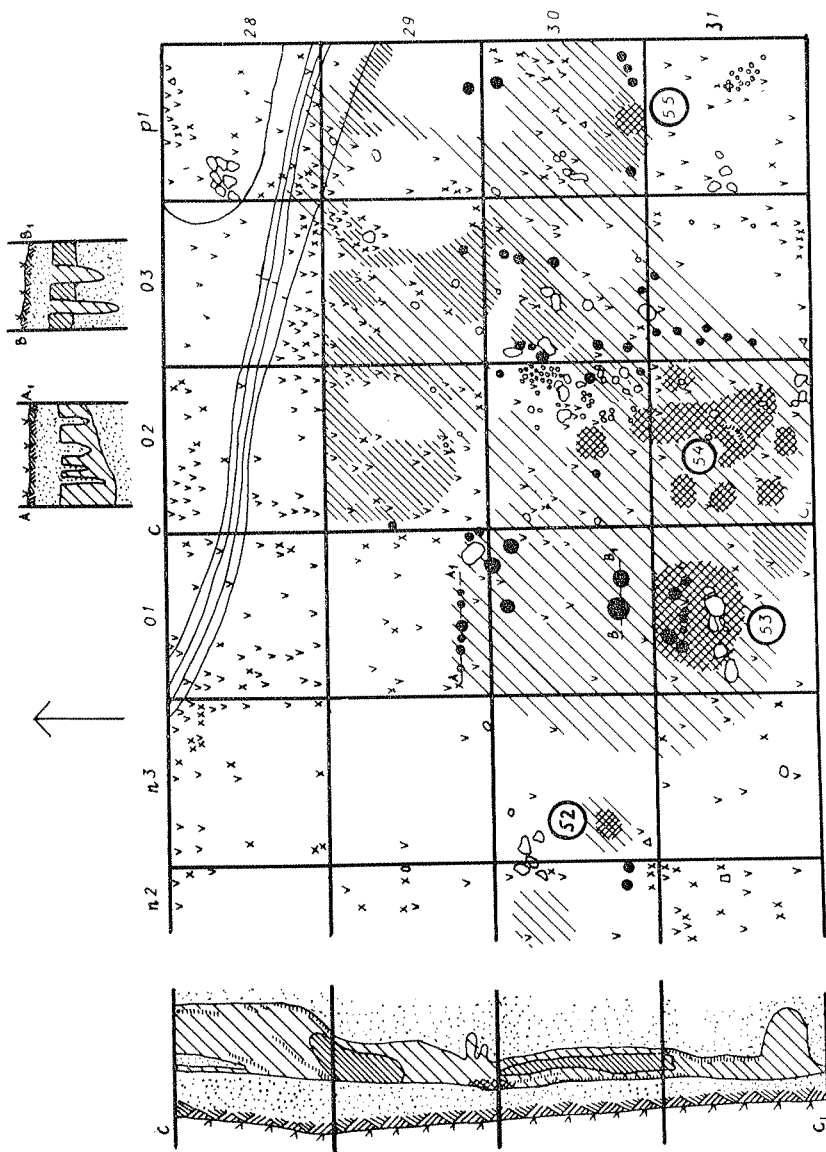
Pietinė šio plotelio dalis dengė storu smėlio tarpsluoksniu atskirtą duobę su kultūriniu sluoksniu. Ją pažymėjome 9-a grupe (pav. 13). Po viršutiniu kultūriniu sluoksniu išryškėjo apie 12 m ilgio ir 3—4 m pločio įduba, viršuje pripildyta balto smėlio. Giliausia vieta buvo 80 cm žemiau už viršutinio kultūrinio sluoksnio paviršių ir siekė gruntinio vandens lygį. Sąnašų sluoksnis nepriėjo iki šios

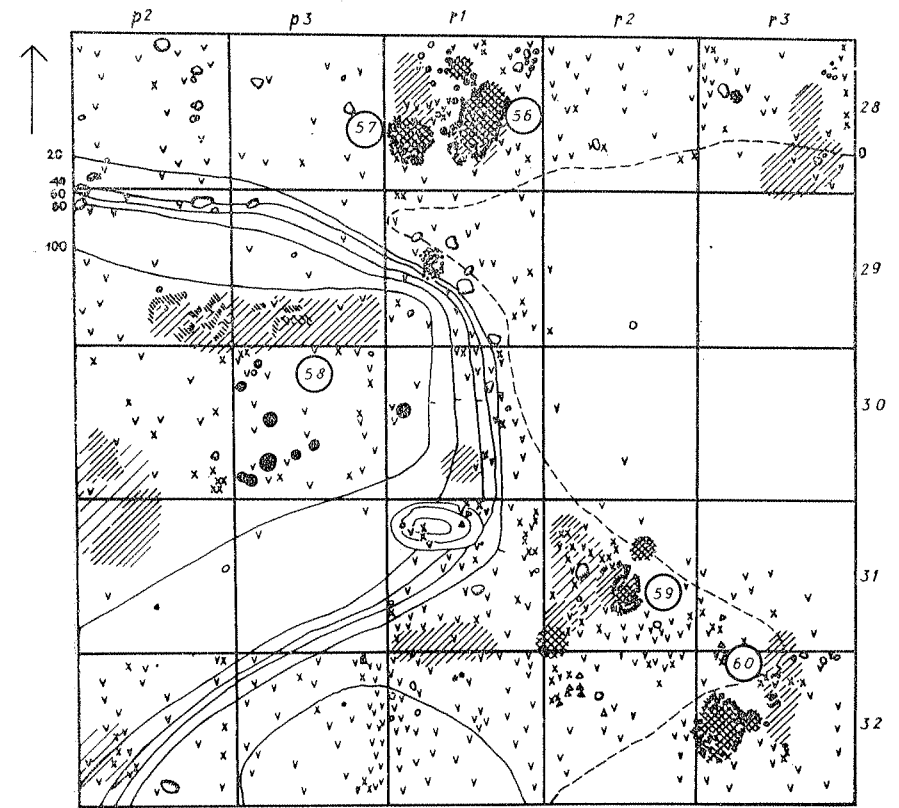
12. 8-os iškarpas planas ir židinių pjūviai

13. 9-os iškarpas planas ir pjūviai

14. 10-os iškarpos planas ir pjūviai

15. 11-os iškarpos planas

įdubos, jis atsirado tik šiaurės rytiniame kalbamosios išpjovos kampe. Duobės dugną dengė 15 cm storio pilkas kultūrinis sluoksnis, po kuriuo išryškėjo stulpavietės ir židiniai. Iš visko atrodo, kad čia būta pailgo (greičiausiai keturkampio) trijų statmenai pervertų patalpų pastato. Jis įgilintas, iš pietų priglaustas prie smėlio šlaitelio, sustiprinto plonų šulelių statine sienele. Pastatas apie

14 m ilgio ir maždaug 4 m pločio. Stogas, matyt, vienašlatis ir rėmėsi ant skersinių sienelių bei kelių stambesnių šulų. Vakari-niame gale buvo suodžių dėmė — greičiausiai neilgai kūrėntas ži-dinys (?) Nr. 47. Šį galą atskyrė kelių stambių stulpaviečių eilutė. Ji atitvėrė apie 250 cm pločio patalpą su daugybe puodų šukių. Toliau 20 plonų stulpaviečių eilutė atskyrė maždaug 4 m pločio patalpą su židiniu Nr. 48. Paskutinė patalpa su trigubu židiniu Nr. 49—51 irgi buvo atskirta plona kuoliukų eilute, kurios išlikusi tik dalis.

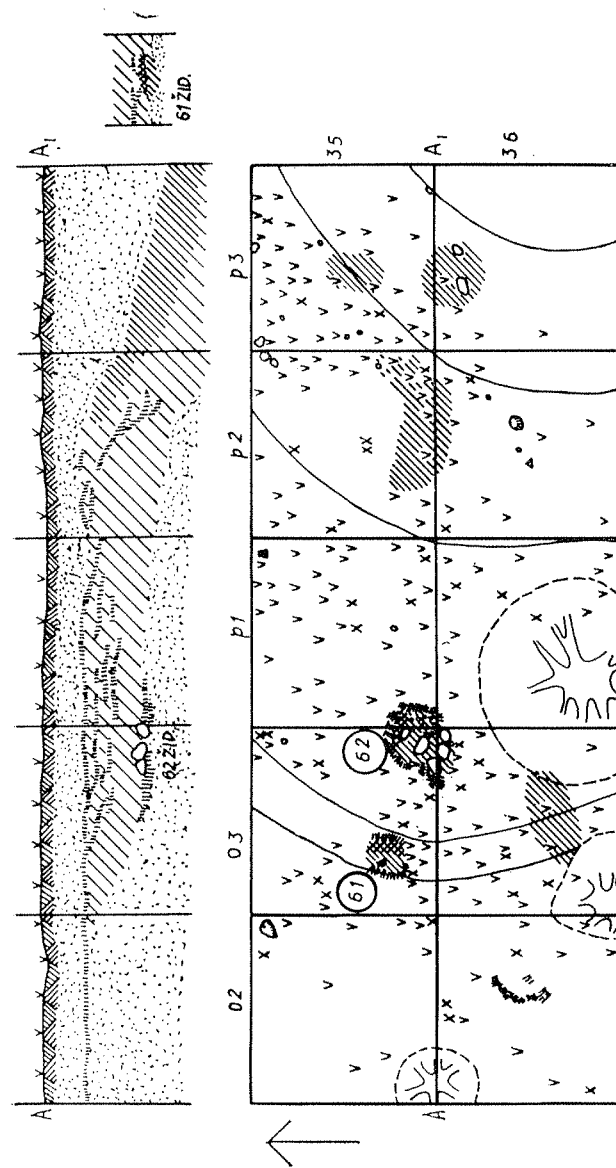
10-a grupė (pav. 14) buvo tarsi kyšulyje. Sąnašų sluoksnis šiau-rėje, rytuose ir pietuose staigiai smego gilyn. Virš jo po 20—50 cm

storio smėlio sluoksniu slūgsojo plonytis kultūrinis sluoksnis. Plotelyje priskaičiuota 45 stulpavietės, išsidėsčiusios netaisyklingomis skersinėmis eilutėmis. Aplink pasklidusios tamsios dėmės ir židiniai priklausė ne visam horizontui. Seniausi židiniai Nr. 52 ir 53, nes per juos perkalti vėlesni kuolai. Stulpavietės, kaip ir židiniai Nr. 54 ir 55, jau priklausė vėlesniam pastatui. Išsiskiria 3 ar 4 šiaurės—pietų kryptimi einančios (atrodo, dvigubos) stulpaviečių eilutės. Be to, galima pasekti dar apie 9 m ilgio skersinę eilutę iš vakarų į rytus. Vakaruose ji ėjo kiek šiauriau, tad, matyt, pastatas buvęs labai netaisyklingas. Sunku aiškiau nustatyti, kaip jis atrodė, nes šiaurinė riba atsidūrė ant buvusio lagūnos kranto šlaitelio, o pietinė buvo labai apnaikintoje dalyje, per kurią ėjo miško proskyna. Atrodo, čia būta apie 7 m ilgio ir 4(?) m pločio pastatėlio su 2 židiniais ir 2 pailgomis, viena kitai statmenomis patalpėlėmis. Tokia neįprasta forma kelia mintį, kad turėjo būti dar ir pietinė stulpaviečių eilutė, o išlikusi tik vidurinė stogo šelmeniui paremti.

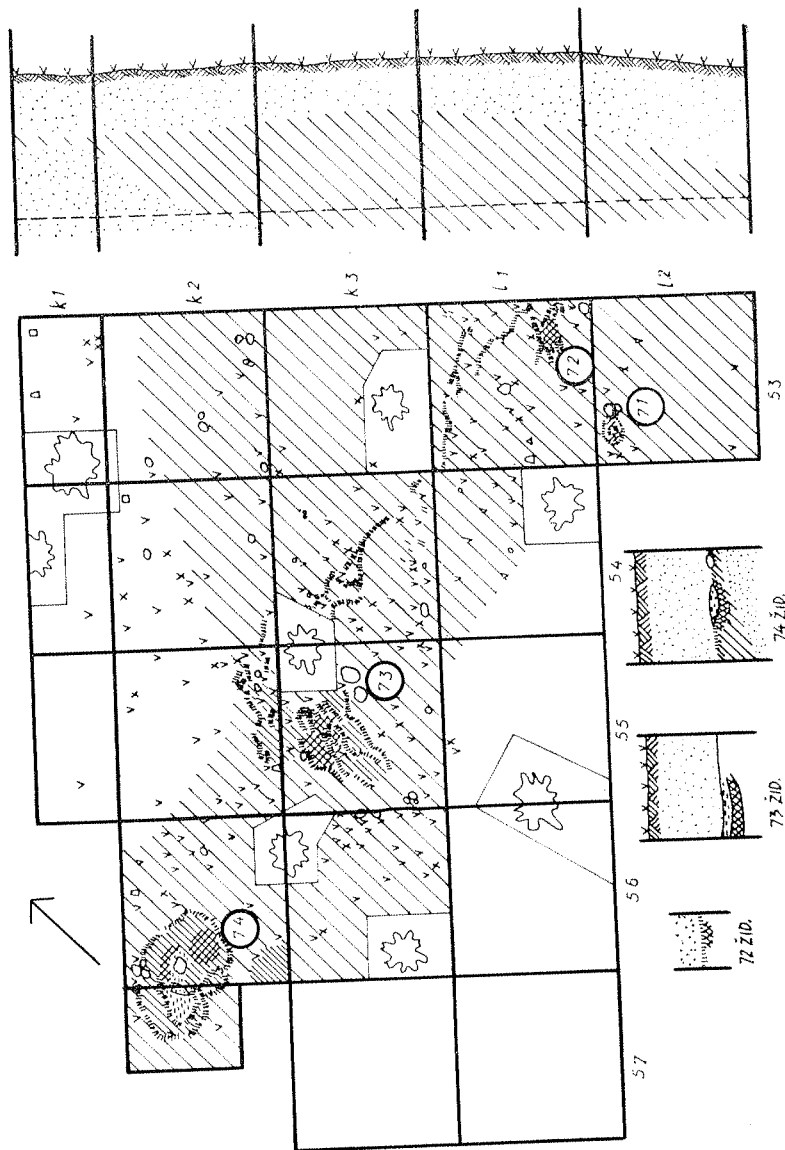
11-a grupė (pav. 15) buvo toliausia į lagūną įsikišusiame plotelyje. Įlankėle rytiniame krašte, matyt, susidarė vėliau, nes kai kurie židiniai tiesiog kybojo ant kranto keteros. Antra tokia įlankėle piečiau. Židiniai ir stulpavietės ne vieno laikotarpio. Šiaurinėje dalyje sąnašų sluoksnis slūgsojo 100 cm gylyje nuo žemės paviršiaus. Kultūrinis sluoksnis buvo ir virš šio sluoksnio, ir po juo, tačiau išskirti atskirų horizontų nebuvo įmanoma, nes šukės, ypač stambesnės, įsmigusios giliai. Vienoje vietoje, 20 cm gylyje nuo kultūrinio sluoksnio paviršiaus (28/r1 kv.), gulėjo į krūvą suvirtusių 6 didžiulių puodų šukės, o nugrandžius visą sluoksnį, dugne išryškėjo 2 židinių Nr. 56 ir 57 dugnai. Šalia buvo 14 stulpaviečių, sudarančių kampą, 6 m į pietvakarius nuo šios grupės jai atliepia antra (30/p3 kv.). Tarp jų matyti didelio labai sunykusio židinio Nr. 58 liekanos. Pietrytinėje plotelio dalyje buvo išlikę židinių Nr. 59 ir 60 pėdsakų. Židinius labai apnaikino vėlesnis lagūnos antplūdis ir atsitraukimas. Kaip matyti iš virš židinių Nr. 56, 57 suvirtusių šukių, čia gyventa ir vėliau.

12-a grupė (pav. 16) buvo pietinėje kyšulėlio pusėje. Sąnašų sluoksnis dengė kultūrinį sluoksnį, kuris į pietus ir į rytus gilėjo, o į vakarus labai staigiai suplonėjo. Po sąnašų sluoksniu buvo 2 maži negilūs židiniai Nr. 61 ir 62, prie jų — vienintelė stulpavietė.

Toliau į pietvakarius kultūrinis sluoksnis buvo labai arti žemės paviršiaus ir XIX a. pabaigoje net E. Holakas jau beveik nieko nerado (tai jo vadinamų B ir C kauburių vietos). Radinių buvę tik pietrytinėje ploto dalyje (jo vadinamasis E kauburys). Iš dabartinių tyrinėjimų paaiškėjo, kad čia buvo lagūnos pakrantės sąnašų ruožas, kuris ėjo apie 6 m pločio lėšio pjūvio juosta, vakarinėje pusėje staiga suplonėjančia, o rytinėje prasmengančia žemiau grunto vandens lygio. Šiame ruože, kurį pavadiname 13-a grupe, buvo išlikę vien židinių dugnai, ir tai tik tie, kurių nesunaikino medžių šaknys, nes visas plotas tankiai apsodintas pušimis. Duodame tik vieną mažą šios grupės iškarpą (pav. 17), iliustruojančią padėtį. Dauguma pietrytinės pakrantės ruožo židinių, kurių buvo likę pa-

16. 12-os iškarpos planas ir pjūvis

17. 13-os iškarpos planas ir pjūviai

prastai tik dugnai, priklausė vėlesniam apgyvenimo etapui, ankstyvas nebent židinys Nr. 63.

Bandomuosiuose šurfluose toliau nuo pagrindinių perkasų į šiaurę, pietus ir rytus radinių nebuvo.

Gyvenvietės vaizdas. Tyrinėjame plote atkasti 77 židiniai ir 293 stulpavietės. Iš jų išsidėstymo matyti, kad čia gyvenę žmonės, kaip minėta, pakilus marių lagūnos lygiui, bent kartą buvo priversti trauktis iš pakrantės, o paskui vėl grįžo. Tose vietose, kurias palietė vanduo ir suplovė sąnašų sluoksni, lengviau nustatyti apgyvenimo etapus. Pirmiausia buvo apgyventa vidurinė dalis, apie tą vietą, kur antrajame etape susidarė įlankėlė. Vėliau apgyventa šiaurinė ir pietinė dalis. Pirmojo laikotarpio turėtų būti ir pusiau žeminis pastatėlis (pav. 13). Sąnašų sluoksnis jo nepasiekė.

Dauguma pastatų buvo netaisyklingi keturkampiai, 6–8 m ilgio ir 4–5 m pločio, su pėdžių eile per vidurį stogo šelmeniui paremti. Sienos iš retų šulų, tad jų tarpai, matyt, turėjo būti prikloti žabų. Tik vieno pastato (pav. 9) siena įleista į griovelį, taigi ji iš tankiai sustatytų rąstelių, nors kitos jo sienos su retais tarpais. Vidurinė pertvara dvieilė. Be to, šis pastatas aiškiai perstatytas: šulai perkalti per buvusio židinio vietą. Visi namai netvarkingo plano, kai kurie su priestatėliais. Džiovintų obuoliukų atsarga viename iš jų rodo, kad tai turėjo būti tarsi kamara, nors tik 1 m² dydžio. Duryš pastato gale, atgręžtos greičiausiai į rytus. Pastatai vienos, dviejų ar trijų patalpų. Ne visose buvo židiniai. Juos įrengdavo plokščiose duobutėse; degėsių sluoksnis 10–15 cm storio: vadinasi, buvo dažnai valomi. Duobutės apskritos arba ovalios, 60–120 cm skersmens. Nė viename židinyje neaptikta molio ar akmenų konstrukcijų, nors akmenų rasta beveik visuose. Akmenys apskaldyti, dažniausiai vienu nuplokštintu šonu. Jais paremdavo puodus. Smėlis po židiniais perdegęs, paraudonavęs. Kai kuriuose židiniuose buvo plonų žalių sluoksnelių. Paaikškėjo, kad juos sudarė anaerobinės bakterijos, be oro mintančios kalciumu. Taigi šiuose židiniuose turėjo būti nemaža sudegusių kauliukų. Aptikta ir jų trupinių. Kai kurie židiniai buvo aiškiai ne pastatuose. Toks, pvz., židinys Nr. 21, per kurį vėliau perkalti šulai (pav. 9). Jis greičiausiai ūkinis. Kitokia, matyt, taip pat ne pastate buvusio židinio Nr. 9 paskirtis. Susidaro įspūdis, kad čia buvo ne tvarkinga kaimo gyvenvietė, o greičiau chaotiškai užstatyta dirbtuvės vieta, nors joje gyveno nemaža žmonių — keliolika šeimų.

Panašūs pastatai su retų vienos eilės šulų sienomis ir dvišlaičiu ar keturšlaičiu stogu, išilgai per vidurį palaikomu pėdžių, Pabaltijyje pažįstami ir iš ankstesnių, vidurinio neolito, Narvos kultūros gyvenviečių. Lietuvoje ryškiausi pavyzdžiai iš Sventosios 23-os gyvenvietės [109, p. 80–85], Latvijos vakaruose iš Sarnatės ir rytuose — prie Lubanos ežero [149, p. 125–131; 97, p. 7–23]. Ir Pamarių kultūros ankstyvose gyvenvietėse aptikta antžeminių stulpinės konstrukcijos pastatų su keliomis patalpomis ir kamarėlėmis: pvz., Šarnelėje, Plungės raj. [112, p. 237, pav. 131; 24, lent. 15], Daktariškėje, Telšių raj. [23, p. 5, lent. 8]. Sienos paprastai vienos

eilės. Tikriausiai vienos eilės retų šulų sienos paveldėtos iš senesnių vietos kultūrų. Vėliau galbūt tai buvo laikinų ar vasarinių pastatų konstrukcijos. Matyt, šie pastatai buvo trumpaamžiai, dažnai taisomi, todėl gyvenvietėse aptinkama chaotiškai išsibarsčiusių stulpaviečių. Antai Zuceve po kultūrinio sluoksniu buvo išlikęs visas tinklas pilkų stulpaviečių, tačiau visai maža židinių. Pavyko išskirti tik vieną nedidelį keturkampį pastatėlį be pėdžių [141, p. 2, 24—25]. Ant Šešupės kranto Kaliningrado sr. Tušino gyvenvietėje irgi rasta stulpinės konstrukcijos pastato liekanų [170, p. 35—37].

Apskritai Pamarių kultūros gyvenvietėms būdingos dvigubos šulų sienos. Taip aptverta Šventosios I A, Palangos m., gyvenvietė; pastatų joje neiškilo [110, p. 36—44]. Klasikiniai, geriausiai išsilaikę pastatai dvigubų eilių sienomis buvo iširti Suchačiuje (18 pastatų) ir Tolkmicke (4 pastatai) [36, p. 50—53; 37, p. 44 ir kt.; 77, p. 60—61]. Jie buvo gana taisyklingi keturkampiai, 8—12 m ilgio ir 4—5 m pločio, su pėdžiomis per vidurį, kai kurie su atvirais priangiais ir priestatėliais. Beje, Suchačiuje labai palankios sąlygos išlikti stulpavietėms ir pasekti perstatymų etapus, nes pamatams buvo naudoti molio luitai, šulai įleisti iki 50—75 cm gylio*. Kai kur pastebėta ir molio aprkato. Durys įrengtos įvairiomis kryptimis. Skirtingai nuo mūsiškių, židiniai apdėti akmenimis.

Pastatų su dvigubomis šulų sienomis rasta ir rytų Lietuvoje: Zemaitiškės 2-oje gyvenvietėje, Švenčionių raj. [152]. Per vidurį ėjo eilė pėdžių su peteliais. Ryškių dvigubų sienų aptikta ir rytų Latvijoje, Leimaniškių gyvenvietėje [150, p. 57, pav. 10], ne tokių aiškių Abuoros 1-oje [93; 163, p. 55—60].

Nors Nidos gyvenvietės inventorius labai panašus į Suchačiaus gyvenvietės, tačiau pastatų ir židinių įrengimas aiškiai primityvesnis. Nėra pagrindo čia įžiūrėti kokį kultūrinį atsilikimą ir nuotolį nuo centro. Greičiausiai šie pastatai turėjo kitokią paskirtį — gal laikini, vasariniai, sezoniniai ar dirbtuvės.

Išsiskyrė tik viena pusiau žeminė (pav. 13). Pastatas atrodė ovalus, tačiau sunku spręsti, ar jis toks ir statytas, kaip atkastas. Greičiausiai irgi buvęs keturkampis, kaip rodo trumpa stulpaviečių eilutė rytiniame gale, tik vėliau jį paliktą smėlis užnešė ir aplygino kampus. Pastatas skersai padalytas į 3 dalis: dvi gyvenamos patalpos, o viena, aukščiau vakariniame gale, matyt, kamarėlė. Reikėtų manyti, kad stogas buvo vienslaidis, rėmėsi ant vidinių skersinių sienelių ir tvirtų šulų jau aukščiau, nebe pastate. Tad, matyt, buvo sudarytos ir pastogėlės, kurios saugojo nuo užpustymo, buvo gal ir podėlis. Durų pėdsakų nelikę. Jos galėjo būti tik rytinėje ar šiaurės rytinėje pusėje, nes kiti kraštai aukštėja. Vėliau nenaudojamas pastatas tikriausiai paverstas šiukšlynu, nes jame surinkta apie 2000 puodų šukių, ir dauguma jų skirtingų puodų. Iš židinių galima

* Pasak B. Erlichio (B. Ehrlich), pastatai buvę įgilinti $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ m [36, p. 51]. Todėl kai kurie kiti autoriai užsimenta, kad jie buvę kelias dešimtis centimetrų įleisti į gruntą [95, p. 367], atseit pusiau žeminiai, nors nei iš paskelbtų brėžinių, nei iš rekonstrukcijų to nematyti. Tad B. Erlichas turėjo omeny į tokį gylį ikaltus šulus.

būtų mėginti spręsti, kiek laiko pastatas naudotas: vienas židinyš įkurtas kartą (jame, beje, stovėjo pusė puodo), antrasis — 3 kartus. Nors nežinome, kas kiek laiko židinius iš naujo įkurdavo, bet pagal etnografijos duomenis galima manyti, kad tai būdavo daroma ypatingomis progomis kartą ar du kartus per metus. Tad galima būtų spėti, kad tai žemėinis pastatas, o vasarą gyventa antžeminiuose. Tuomet jis buvęs gyvenamas trejetą žiemų.

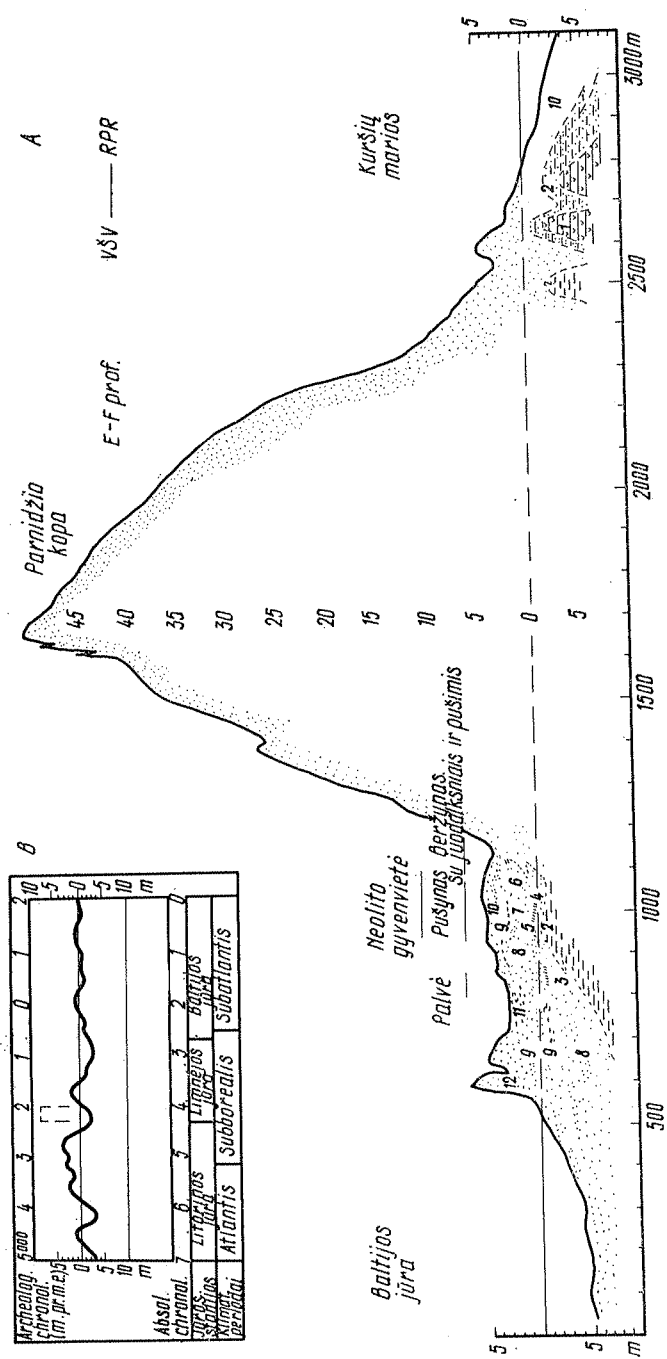
Įgilinti pastatai nebūdingi Pamarių kultūrai vien dėl nepatogaus grunto — smėlio. Jų dažniau būna pietinėse lioso srityse, todėl pasitaikė ir vėlyvoje Nemuno kultūroje Polesėje [157, p. 66—67], taip pat įvairiuose pietiniuose virvelinės keramikos kultūros paminkluose, pvz., Zlotos kultūroje [82, p. 62—78] ir kitose [104, p. 95]. Įgilintų pastatų rasta šiaurinėje ir pietinėje Narvos kultūros paplitimo srityje.

STRATIGRAFIJOS IR PALEOGEOGRAFIJOS PASTABOS

Rimoydas Kunskas

Paaikškėjo, kad tyrinėta neolitinė Nidos gyvenvietė yra buvusi prie neplačios lagūnos šiaurinės dalies. Per jūros regresijas (pažemėjimus) ji virsdavo šlapiu mišku-pelke su senojo sąsiaurio — senvagės — liekanomis. Parnidžio kopos vakarinėje papėdėje ankstyvojo ir vidurinio holoceno sluoksniai storėja iš rytų į vakarus ir iš šiaurės į pietus.

Viršutinė komplekso dalis, skirtina vėlyvajam holocenui, jau buvo išlyginusi lagūnos pakrantės įdaubą. Vėlyvoji, dabartinė, pelkė kartu su jūros krantu yra pasislinkusi 200—250 m į vakarus (pav. 18A) nuo Litorinos jūros kranto. Grėžiniuose pastebėta, kad kompaktiškas aleuritingas šviesus smulkus smėlis Parnidžio kopos papėdėje slūgso 4—5 m gylyje, maždaug dabartiniame jūros lygyje, o 100 m į vakarus jis yra paniręs į 7—8 m gylį, 200 m į pietvakarių — į 8—10 m gylį. Apskritai holoceninis sluoksnynas yra perdėm smėlinis, tačiau šiaurinėje lagūnos dalyje (ir šiaurinėje neolito gyvenvietės pusėje) virš aleuritingo smėlio 4,5 m gylyje aptiktas smėlingų durpių sluoksnelis. Dūrpėse esančių žiedadulkių spektrai primena poancylinės regresijos (Litorinos jūros pradžios) laikus (pav. 18B). Smėlių storumėje periodiškai kartojasi smulkus smėlis su vidutiniu, kuriame yra stambių juodų ir spalvotų grūdelių priemaišų. Pasitaiko skaidrių kvarco, islandinio špato, ortoklazo ir geltonų cirkono bei leikokseno grūdų. Juodi ilmenito ir magnetito grūdėliai kartais sudaro gana didelį procentą rupesniame ar mažiau rūšiuotame smėlyje. Kai kur rytinėje bei vidurinėje lagūnos dalyje tamsesni sunkiųjų mineralų sluoksnėliai 2—4 m gylyje kartojasi kas 5—15 cm. Tamsiųjų ir oranžinių bei raudonų grūdelių (ilmenito,

18. A. Kuršių nerijos profilis per Parnidžio kopą ir neolito gyvenvietę: 1 — ankstyvojo holoceno karbonatingas molis, 2 — aleuritas ir aleuritingas smėlis, 3 — priešlitorinis smėlis, 4 — Litorinos jūros pradžios laikotarpio durpės, 5 — Litorinos transgresijų prieškopų ir papildymo smėlis, 6 — vėlyvosios Litorinos transgresijos prieškopų smėlis, 7 — Limnėjos jūros (neolito) lagūnos smėlis, 8 — limnėjinės prieškopės, 9 — Baltijos jūros transgresijų paliktas smėlis, 10 — vėlyvojo holoceno pustymo paliktas smėlis, 11 — vėlyvosios palvės sluoksniai, 12 — dabartinės prieškopės

B. Jūros kranto (lygio) svyravimas viduriniame ir vėlyvajame holocene prie Nidos (pagal R. Kuską)

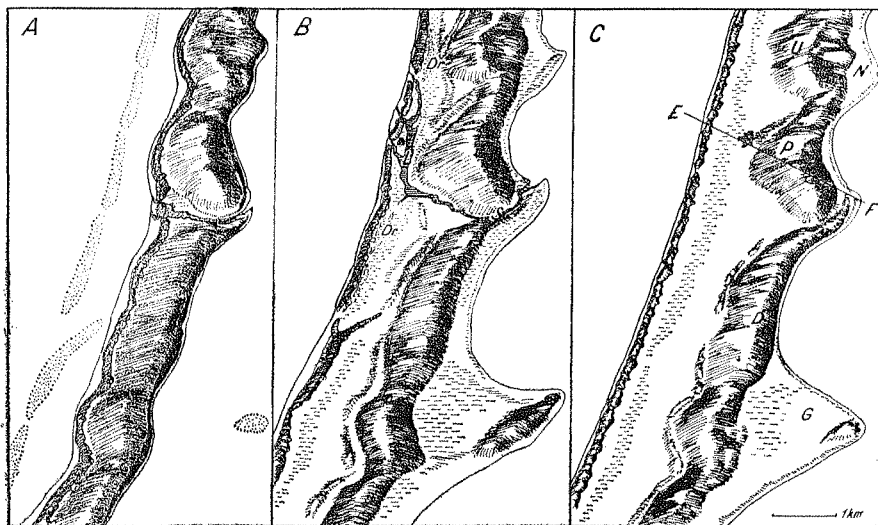
magnetito ir cirkono, almandino) gausėja į pietvakarius nuo Parnidžio kopos. Atrodo, iš tos pusės jūra daugiausia vilkdavo sunkiuosius mineralus. Tarp juodųjų, ypač smulkių, grūdelių vis dėlto daugiausia mineralo — raginukės. Jos pasitaiko ir gana smulkaus smėlio tarpsluoksniuose, ir senosios palvės dirvožemiuose, ir melsvokuose lagūnos smėliuose, dažniausiai — dribsmeliuose. Transgresiniame margagrūdžiame smėlyje aptinkama ir gana daug stambokų žalsvų epidoto, chlorito, smulkių glaukonito grūdelių. Smulkiam kvarciniam smėliui pilkai melsvą atspalvį duoda kartais su biotitu ir raginuke besimaišantys kiavito ir apatito grūduliai. Vis dėlto pagrindinė melsvų, ypač žalsvų, smulkaus smėlio sluoksnių — dribsmėlio — spalvos ir slydimo priežastis yra koloidinis grūdelių apvalkalėlis, palaikomas specifinių anaerobinių bakterijų [87]. Neolito kultūrinis sluoksnis neretai pereina į tokį smėlį. Panašių smėlių dažniau pasitaiko vidurinėje ir vakarinėje lagūnos dalyje. Tenykščiai sluoksniai, be pilkšvo, melsvo ir žalsvo atspalvio smėlio (senųjų glėjiškų dirvožemių žymės), turi dar ir dumbliškų organinių dalelių, kurių kiekis sluoksneliuose vietomis sudaro net 7—10%. Tačiau tokių vietų rėta. Lagūnos šiaurinės pakrantės dalies archeologiniai kasinėjimai apėmė didžiąją jų dalį.

Apskritai holoceno sluoksnyne ties Parnidžio kopa galima skirti 3—6 ryškesnius sluoksnius (periodus). Manoma, kad stambesnės frakcijos ir margieji smėliai atitinka transgresijų, o tamsesni ir smulkesni jų tarpsluoksniai — regresijų periodus. Beje, Parnidžio didkopės papėdėje aptinkami balti labai smulkaus smėlio tarpsluoksniai laikytini vėjo padariniais.

Mus domina 3 ryškesni vidurinio holoceno periodai, nustatyti įvairiose Nemuno deltos, Kuršių marių ir nerijos vietose: paskutinės maksimalios Litorinos jūros transgresijos, permainingesnio klimato Limnėjos jūros regresijos ir transgresijos laikai ir pagaliau žalvario amžiaus pabaigą atitinkanti regresija tarp Limnėjos ir Baltijos jūrų periodų. Litorinos jūros paskutinį pakilimą vaizduoja blokdiagrama (pav. 19A). Jūra ir marios tada buvo pakilusios apie 4 m virš dabartinio lygio ir pasiekusios didžiojo kopagūbrio papėdę, apsėmusios palvę ir marių pakrantę. Morfologinis transgresijos palikimas yra senosios vakarinės prieškopės pačioje kopagūbrio papėdėje. Marių ir pamario stratigrafinė medžiaga leidžia teigti Litorinos jūrą nusekus 2600—2500 m. pr. m. e. [87]. Nuo šiandieninės jūros litorininės prieškopės yra nutolusios apie kilometrą. Jas aplygino vėlesnės (Limnėjos bei Baltijos) transgresijos ir pustymai. Profilio E—F vietoje senųjų prieškopių liekanos tėra 1,5—2 m aukščio, o išlikusi užkopio vaga ir palvė — beržynėlis. Taigi senoji, aukštutinė, palvė, tiksliau — jos vakarinis pakraštys gali būti orientyras, kur ateityje ieškoti neolito gyvenviečių. Limnėjos jūros regresijos periodu (2500—2200 m. pr. m. e.) gyvenvietė, matyt, driekėsi išilgai Parnidžio kopos papėdės palei vakarinį lagūnos krantą. Lagūna ėjo išilgai jūros kranto, buvo siaura, ilga (20—100 m pločio ir arti 2 km ilgio) ir sekli. Senojo Grobšto sąsiaurio vietoje ji jungėsi su Kuršių mariomis (pav. 19 B). Reikia manyti, dar per trans-

gresiją žmonės nepasitraukė nuo Grobšto sąsiaurio, tik perkėlė gyvenvietes aukščiau į kopų šlaitus, apaugusius vešliu mišku (pušynais su plačialapiais medžiais). Miškų faunos turtingumu irgi turbūt nereikia abejoti.

Vėliau sąsiauris tapo pusiau pratakia, sezoniška senvage, lagūnos atšaka. Drauge su lagūna turėjo reikšmės ne tik navigacijai,

19. A. Nidos sąsiauris per paskutinę Litorinos jūros transgresiją (apie 2700 m. pr. m. e.)
 B. Sąsiauris per Limnės jūros regresiją (apie 2200 m. pr. m. e.): L — lagūna, S — sąsiauris, Dr — sezoniški druskingi ežerėliai (pagal R. Kunska)
 C. Parnidžio kopos apylinkės dabar: D — Didžioji (Ilgoji, Sklandytojų) kopa, P — Parnidžio kopa, U — Urbo kopa, G — Grobšto ragas, N — Nidos gyvenvietė, E—F — skersinis nerijos profilis

bet ir garantavo itin sėkmingą žvejybą, nes per pavasario potvynius pro čia veržėsi marių vanduo, o iš jūros — žuvis į marių ir Nemuno nerštavietes. Jūros pakrantėje tada buvo neaukštų prieškopijų, kuriose vėliau, kylant Limnės jūros transgresijai, atsirado vis didesnių pralaužų. Tad čia pajūris turėjo dar vieną retesnę ypatybę — laikinų ežerėlių. Didžiosios kopos papėdėje įsikūrusi gyvenvietė visada yra aprūpinta neribotu gėlo vandens kiekiu, nes kopa yra milžiniškas vandentiekis, jos gruntinis vanduo papėdėje yra visai negiliai — per 1—1,5 m. Turbūt dėl to senosios Nidos gyventojai, bėgdami nuo smėlio pustymo, kraustydamiesi į naują vietą 1675 ir 1730 m. nesitraukė nuo kopų papėdės.

Zemos Limnės jūros metu lagūna buvo labai susiaurėjusi. Drauge su sąsiauriu senvage ji galėjo būti ir dirbtinai palaikoma. Visa vakarinė lagūnos pusė ligi prieškopijų 50—100 m ruožu buvo apaugusi palvės mišku, sudariusiu gyvenvietei užuovėją nuo vakarų vėjų. Į rytus nuo Parnidžio ir Didžiosios kopos marių pa-

krantėje ant aleuritingų ir dumblingų glėjiškų smėlių driekėsi pievos. Gyvenviečių galėtų būti ir ties Parnidžio kopos ragu, ir sąsiaurio rytiniu galu. Tuo sąsiauriu žmonės galėjo atsigabenti žvirgždingo ir smėlingo priemolio, plaunamo marių pakrantėje ties Rasyte. Pagrindinis kultūrinis sluoksnius turėtų atitikti minėtos Limnės jūros regresijos laikus (pav. 19B).

Apie 2000 m. pr. m. e. jūra pasiekė maždaug šiuolaikinį lygį, o Parnidžio lagūnos dugnas buvo apie 1—2 m žemiau už dabartinę palvę. Jūra vis dažniau ją užpildavo. Pagaliau apie 1700 m. pr. m. e. jūra ties senuoju sąsiauriu įsiveržė į palvę bei lagūną, beveik pasiekė senąsias prieškopas. Susidarė vėl trikampė įlanka. Bet transgresija truko neilgai — kelis šimtus metų. Tačiau prieškopės per tą laiką virto sekumomis, jų smėlis užlygino lagūną, o iš dalies — ir Parnidžio žiogį (senvagę). Sąsiauris buvo dar ilgai. Iš to laikotarpio yra likę dvejetainiai nuogulų kompleksai: šviesūs smulkūs nerūšiuoti ir margi rudesni smėliai virš kultūrinio sluoksnio. Ypač storas sluoksnius pietinėje Parnidžio lagūnos dalyje (pav. 19 C).

SMULKIEJI TITNAGO IR JO PAKAITALŲ ĮRANKIAI

Jūros pakrantėse titnago randama nedideliais rieduliukais tarp gargždo akmenėlių, dažniausiai neskaidraus — balkšvo arba geltono. Iš jo žmonės gaminosi smulkiuosius dirbinėlius namų darbams, o svarbesniems daiktams — peiliams, kirveliams — atsigabendavo iš Panemunių, kur jo apstu. Todėl titnagą brangino, panaudodavo ir smulkias nuoskailes, labai retai numesdavo skaldytinius. Kartais jį pakeisdavo vietiniu kvarcitu arba net klintimis, iš kurių vis dėlto nepavykdavo padaryti dailių įrankių. Tokių pakaitalų pasitaiko ir kitose Pamarių kultūros gyvenvietėse.

Nidoje surinkta 5720 titnago ir jo pakaitalų nuoskalų (iš jų 35 kvarcito ir 65 klinčių), iš kurių 1726, t. y. 30%, buvo apdirbtų. Dirbinių asortimentas savitas, būdingas pakrančių gyvenvietėms (žr. I lent.).

Skaldytiniai sudaro labai mažą radinių dalį (11 egz.), nes juos, matyt, sunaudodavo. Išliko tik vietinio titnago rieduliukų, nuo kurių skeldavo nuoskalas arba siauras skelteles. Įvežtinį titnagą įsigabendavo jau ruošiniais. Visi skaldytiniai mažiukai, beformiai. Rasta tik įskeltų ir numestų rieduliukų tikriausiai dėl blogo skalumo. Kitų likusių skaldytinių — 31 egz. — aptašė abu galus ir panaudojo kaip kaltelių ašmenėlius. Tai būdinga ir kitoms Pamarių kultūros gyvenvietėms.

Skeltukams naudodavo vietinio titnago rieduliukus, kiek apskaldę iš abiejų pusių jų briaunas.

Iš titnago bei jo pakaitalų gamino nemaža strėlių ir iečių **antgalių** (žr. I lent.), tačiau juos aptarsime skyriuje apie ginklus. Čia

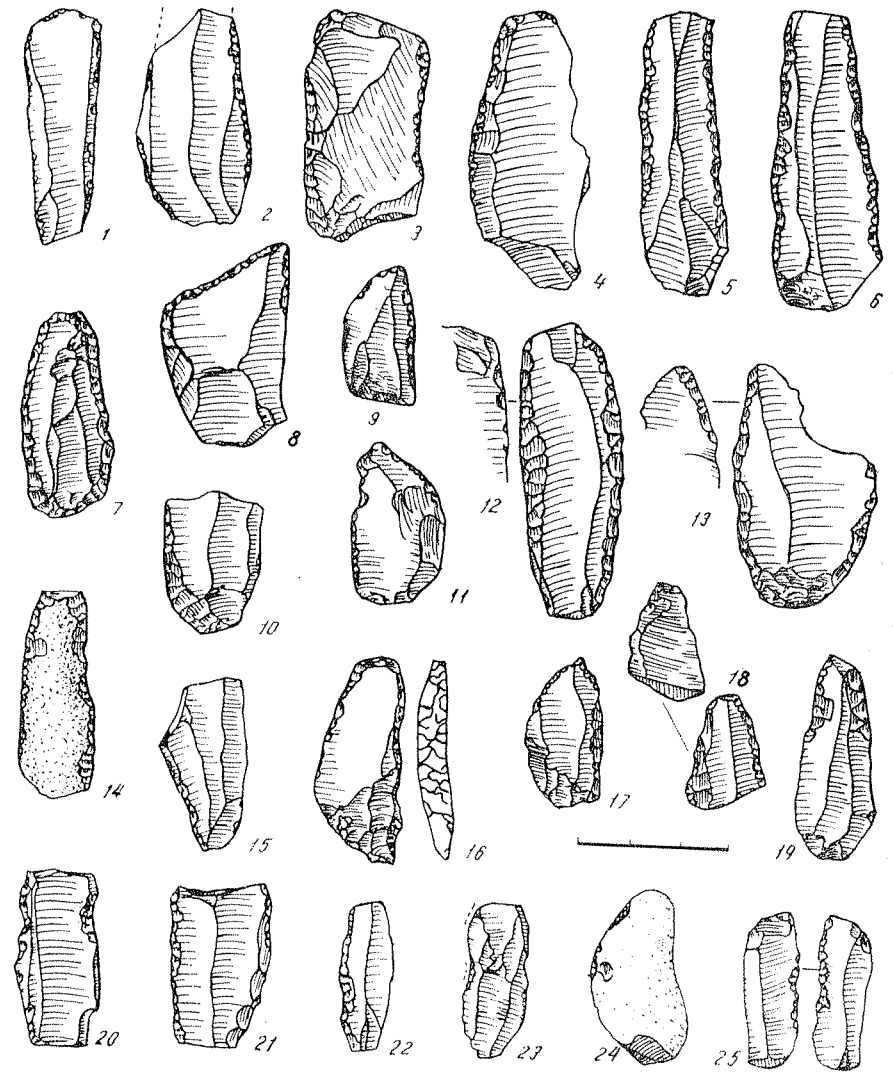
1 lentelė. Titnago dirbiniai

Pavadinimas	Skaičius	%
1. Strėlių ir iečių antgaliai	55	3,1
2. Peiliai	38	2,1
3. Gremžtukai	60	3,4
4. Rėžtukai	18	1
5. Gražtai ir ylos	105	6
6. Grandukai ir brankteliai	14	1
7. Kaltelių ašmenėliai	963	56
8. Gludintų kirvelių dalys	18	1
9. Skaldytiniai	11	—
10. Skeltukai	1	—
11. Retušuotos nuoskalos	443	25,5
	1726	100

paliesime smulkiuosius namų ūkio įrankius: peilius, gremžtukus, kaltelių ašmenėlius ir kt.

Visi **peiliai** (surinkta 38) padaryti iš gero pilko arba juosvo įvežtinio titnago skelčių, tarp jų 3 su paviršine žieve. Kai kurios skeltės trumpos ir plačios, primenančios nuoskalas. Peilių dažniausiai retušuojami tik vienos pusės pakraščiai. Peilius galima suskirstyti į 2 grupes. Viena jų grupė — padarytieji iš tiesių ilgų skelčių; išlikusios viršūnės dažniausiai plokščios, smulkiai retušuotos (pav. 20: 1, 4—6, 12, 14, 20—22). Matyt, vartodavo tik gerai apdirbtus ir tvirtus ašmenis. Ilgiausi išlikę peiliai beveik 6 cm, nulūžusiomis viršūnėmis. Tad jie buvo dar ilgesni. Antrą grupę sudaro trumpi ir platūs peiliai iš plačių skelčių (pav. 20: 2, 3, 7—11, 13, 15—19, 23—25). Jų smaigaliai retušuoti siaurai, vieno net iš abiejų pusių (pav. 20: 13). Retušas beveik statmenas, vieno peilio net priešpriešinį (pav. 20: 16), retai platesnis ir nuolaidus (pav. 20: 3, 4). Paprastai retušuodavo tik iš gerosios pusės, blogojoje kartais matyti išskalos nuo darbo (pav. 20: 12). Tik vienas, greičiausiai vartotas kaip pjūklelis, retušuotas iš abiejų pusių (pav. 20: 25). Sunku nustatyti, kuriuos iš jų kokiam darbui vartojo, nes smėlis visus labai nugludino. Didžioji dalis — peiliai, bet kai kurie galėjo būti ir pjautuvėlių ašmenys.

Peiliai yra vienas iš pačių būdingiausių įvairių virvelinės keramikos kultūrų dirbinių tipų, paveldėtų iš bendrojo horizonto. Tai, matyt, reprezentaciniai dirbiniai, nes juos visada gamindavo iš gero titnago, pajūrio ir kitose titnago neturtingose srityse — paprastai iš įvežtinio. Šalia laivinio bei titnaginio įteriamojo kirvių juos dėdavo ir į kapus [126, pav. 101: B1; 102: 2; 104: 2, 5; 95, p. 366, pav. 222: 9; 25, p. 18]. Pamarių kultūros ankstyvuose paminkluose, pvz., Šventosios 1A ar Daktariškės, peiliai labai paprasti — tai skeltės retušuotais pakraščiais, kiek vėlesnėse pasitaiko dailesni, net lenktų peilių [110, p. 29; 23, p. 10, 32, lent. 29: 1—11]. Iš literatūros žinome Kuršių nerijoje buvus įvairių titnaginių peilių [77,

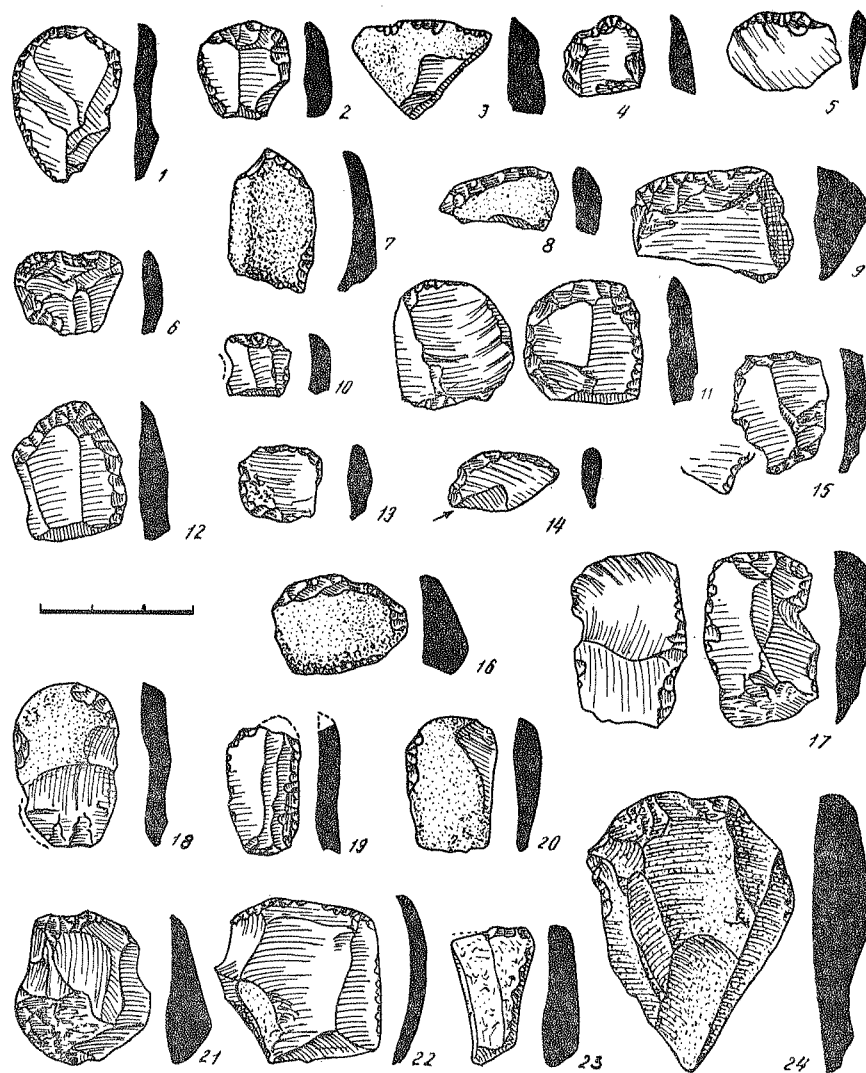
20. Titnago peiliai

p. 51]. Skirtingų jų — nusklembta viršūne, lenkta nugarėle arba tiesiog retušuotų skelčių — aptikta Zucevo gyvenvietėje [141, p. 19, pav. 27: 2—13; 28: 1, 3, 4]. Apie kitose gyvenvietėse rastuosius tėra menkų užuominų. Lietuvoje peilių aptikta limnėjinės transgresijos meto gyvenvietėse ant aukštų Nemuno krantų [113]. Ir pietinės bei rytinės Lietuvos dalies virvelinės keramikos kultūros gyvenvietėse jie sudaro didelę inventoriaus dalį [58, p. 87, pav. 10; 114, p. 105, pav. 10].

Peilius įtervdavo į medinį arba raginį kotą. Iš archyvinių duomenų, pvz., žinoma, kad Opšrūtuose, Kapsuko raj., rastas titnaginis peilis su raginiu kotu [126, p. 199]. Peiliai būdingi įvairiausioms virvelinės keramikos kultūroms, kaip antai: Zlotos [95, p. 387] ir vėlyviesiems Lenkijos virvelinės keramikos kultūros kapams [95, p. 401], labai stambūs ir skirtingi vidurio Padneprės kultūroje [143, p. 40–42, pav. 28], viena iš svarbiausių Fatjanovo kultūros įkapių

2 lentelė. Gremžtukų tipai

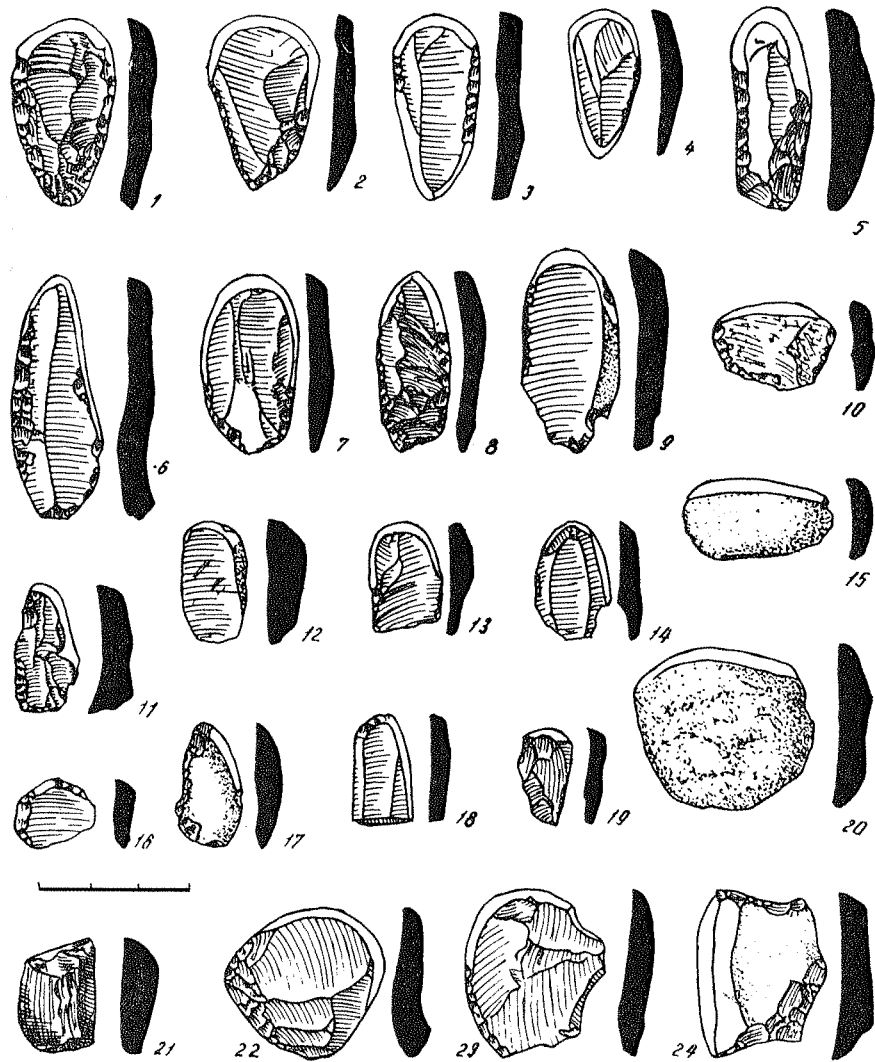
1 Medžiaga	titnagas	55	91,7
	kvarcitas kitokie akmenys	3 2	5 3,3
		60	100%
2 Ruošiny	skeltė	12	20
	nuoskala	35	58
	riedulio paviršius	13	22
		60	100%
3 Dydis	iki 1,5 cm	15	25
	1,5–3 cm	30	50
	3–4 cm	13	22
	4–5,5 cm	2	3
		60	100%
4 Proporcijos	ca 1 : 1	32	53
	ca 1 : 2	21	35
	ca 1 : 3	7	12
		60	100%
5 Ašmenys	platėjantys ir lygūs	52	87
	siaurėjantys	8	13
		60	100%
6 Apdaila	retušuoti	35	58
	gludinti	25	42
		60	100%
7 Kombinavimas	vienagaliai	47	78,4
	dvigaliai	6	10
	su granduku	3	5
	su rėžtuku	2	3,3
	su kalteliu	2	3,3
		60	100%

21. Titnago, kvarcito (13, 23) ir klinčių (24) gremžtukai

[159, p. 73–74, pav. 28: 1–15, 20, 27]. Į kapus juos dėjo ir vidurio Vokietijoje [92; 97; 99]. Nors datuoti medžiagos dar nepakanka, tačiau atrodo, kad ankstyvieji peiliai buvo tiesios retušuotos skeltės, kokių aptinkama bendrajam horizontui artimose kultūrose [95, p. 347], o vėlesnėms (net Žucevo ir pagaliau Nidos gyvenvietei) būdingi nusklembtomis ir nusmailintomis viršūnėmis peiliai.

Gremžtukai sudaro vieną iš didžiųjų titnago inventoriaus dalių. Jų surinkta 60, tad galime padaryti ir kai kurių statistinių išvadų (žr. 2 lent.). Gremžtukus gamino ir iš vietinio įvairių spalvų tit-

22. Gremžtukai gludintais ašmenimis

nago su plona vandens nugludinta riedulio žieve, bet daugumą — iš daug geresnio įvežtinio įvairių pilkų atspalvių titnago dažnai su kitokios — kreidinės — žievės liekanomis. Be to, 3 buvo padaryti iš kvarcito (pav. 21: 13, 23; 22: 10) ir 2 iš klinčių (pav. 21: 24). Juos paprastai gamindavo iš nuoskalų, triskart rečiau iš skelčių arba riedulio paviršiaus atplaišų (pav. 22: 10, 20). Dauguma gremžtukų 1,5—3 cm ilgio, maždaug po tiek pat yra trumpų (iki 1,5 cm) ir pailgų (3—4 cm). Ilgesni kaip 4 cm buvo tik 2 (pav. 21: 24;

22: 6). Pagal proporcijas skiriamos 3 jų grupės. Tai trumpi, kurių ilgis ne didesnis už plotį (pav. 21: 2—6, 8—11, 13—16; 22: 10, 15, 16, 20—24); jie sudaro daugiau kaip pusę visų gremžtukų. Mažiau pailgų, kurių ilgis nesudaro dvigubo pločio (pav. 21: 1, 7, 12, 17—24; 22: 1, 2, 11—14, 17—19), ir tik 7 gremžtukų ilgis buvo daugiau negu dvigubai didesnis už plotį; visi pastarieji gludintais ašmenimis (pav. 22: 3—9).

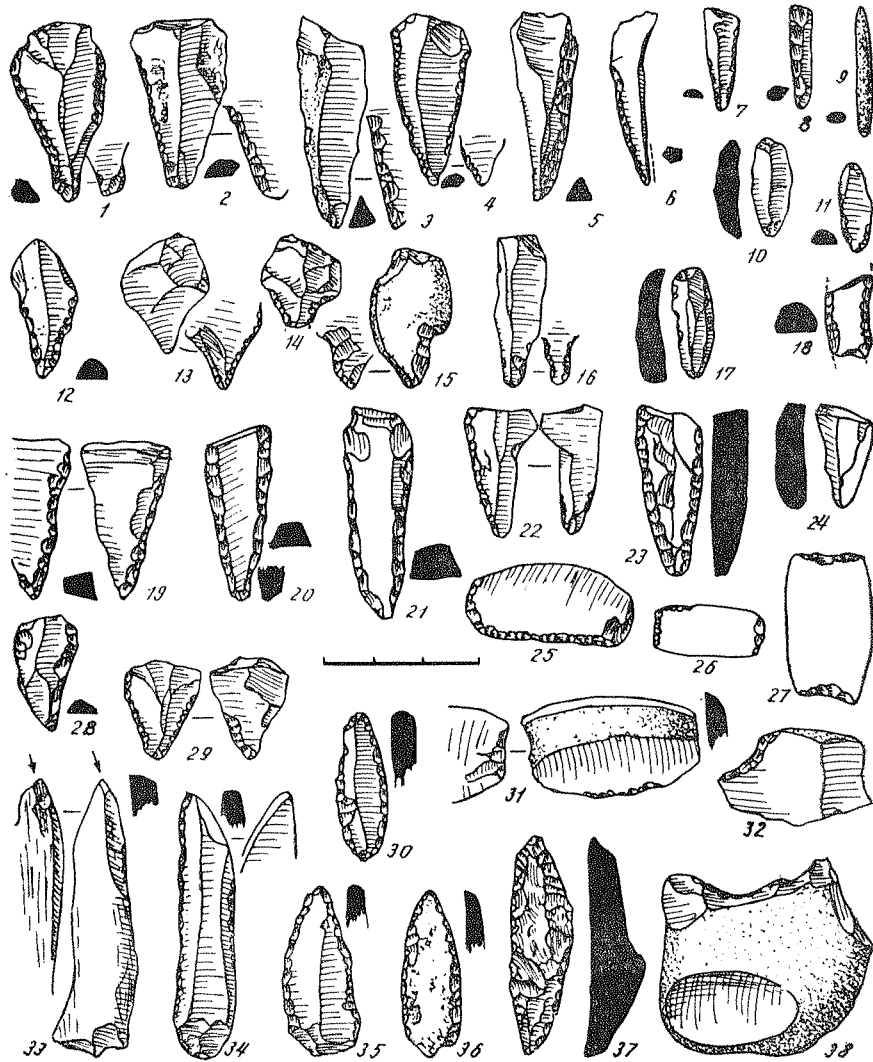
Apdirbimas dvejopas; be paprasto retušavimo (pav. 21), daugiau kaip 40% gremžtukų turi gludintus ašmenis (pav. 22). Jūros nulgyntą titnago žievę irgi, atrodo, brangino kaip gludinimą, nes ją naudojo net gremžtuko ašmenims (pav. 21: 18, 20). Tad paliktą žievę nereikėtų laikyti aplaidumo ženklu, kaip dažnai aptinkama literatūroje. Ašmenys dažniausiai kiek plėtėjantys ar beveik lygūs; nedaug yra ryškiai siaurėjančiais, beveik smailiais ašmenimis. Pastarieji dažniausiai stori ir gludinti (pav. 22: 5, 6, 8, 11, 14, 17, 18). Būdingi dvigaliai gremžtukai, kurių viename gale yra riesti ašmenys, antrasis — smailus. Tokių būna ir tik nuskeltu arba paretušuotu smaigaliu (pav. 21: 1, 24), o gludintieji turi antruosius smailius darbo ašmenis (pav. 22: 1, 2, 7), kurie kartais irgi gludinami (pav. 22: 3, 4). Dauguma gremžtukų yra vienagaliai, 6 dvigaliai; visi nevienodo pločio gludintais ašmenimis (pav. 22: 1—4, 7, 11). 2 gremžtukai buvo kombinuoti su grandukais (pav. 21: 17; 22: 24), dar 2 — su mažais rėžtukais (pav. 21: 14, 15), kiti 2 — su kalteliais (pav. 22: 17). Tokie dirbiniai padeda paaiškinti, kam vartojo gremžtukus. Tai kailių apdirbimo įrankiai, o gludinti ašmenys rodo, kad kruopščiam darbui buvo skiriamas ypatingas dėmesys. Tačiau kombinavimas su granduku, rėžtuku ir kalteliu liudija, kad šiais įrankiais apdorodavo ir kitas medžiagas: medį, ragą, kaulą, gintarą.

Panašių gremžtukų pasitaikė ir kitose Pamarių kultūros gyvenvietėse prie marių. Daugiau duomenų tėra apie Žucevo radinius [141, p. 19, pav. 24—26]. Po kaltelių ašmenėlių ten jie sudarė gausiausią inventoriaus dalį. Šalia nedaugelio trumpų skeltinių gremžtukų, trikampė forma artimų kai kuriems Nidos radiniams, yra daugybė padarytų iš nuoskalų, riestais ašmenimis. Juos taip pat gamino iš mažų rieduliukų, palikdavo žievę. Labai daugelio (apie 120) gremžtukų ašmenimis buvusių minima ir tribriaunių gremžtukų. Gludintais ašmenimis buvusių minima ir Suchačiuje [35]. Nei Šventosios 1A, nei kitose ankstyvose gyvenvietėse tokių neaptikta.

Gero titnago neturinčiose vietose — Žemaičių aukštumoje, šiaurės rytų Lietuvoje — gremžtukai paprastai irgi nedideli, dažnai pasitaiko šiam laikotarpiui būdingas į trikampį panašus tipas [24, p. 10, lent. 25—28; 58, pav. 8]. Panemuniais, kur titnago pakanka, gremžtukai daugiau primena mezolitinius, bet ir čia jie nedideli, dažnai susmaugta įtvara [113, pav. 5—11, 17, 19]. Stambesnių pasitaiko pietų Lietuvoje [114, pav. 11]. Gremžtukų gludintais ašmenimis toliau nuo pajūrio rėta, tačiau jie pasiekė net pietryčių Lietuvą; toks gremžtukas rastas Varėnos raj. Margių 2-oje gyvenvietėje.

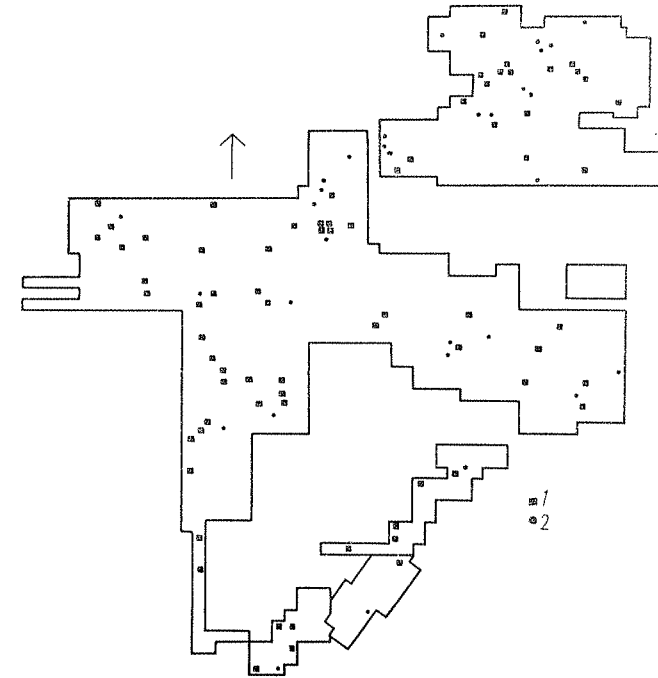
Taigi šio laikotarpio gremžtukai daugiausia trumpi, su būdinga susmaugta įtvara — panašūs į trikampius, nors daug priklauso nuo žaliavos. Visuotinai branginama graži gludinimą atstojanti titnago žievė. Su kitomis virvelinės keramikos kultūros sritimis beveik negalima lyginti, nes tai yra gyvenviečių radiniai, į kapus jų nedėdavo, o kitur ši kultūra daugiausia pažįstama iš kapų.

Gražteliai ir ylos — taip pat vieni iš gausiausių dirbinių tipų (surinkta 105). Juos paprastai gamino iš tvirto įvežtinio titnago,

23. Gražteliai ir ylos (1—17, 19—22, 28—30), rėžtukai (33—36), brankteliai (26, 27), tribriauniai (18, 23, 24, 37) ir grandukai (25, 31, 32, 38)

tik 1 gražtelis buvo iš kvarcito (pav. 23: 12), o 1 ylutė — iš skalūno (pav. 23: 9). Gražteliai ir ylos paprastų, neįvairių formų. Tai dažniausiai pailga trikampė skeltė arba nuoskala tolydžiai siaurėjančiu ir gana storu smaigaliu, kuris retušuotas iš abiejų pusių pakaitomis (pav. 23: 1—4, 19) arba tik iš vienos statmenu retušu (pav. 23: 5, 12, 16, 20, 21). Antrą grupę sudaro trumpi gražteliai iš nuoskalų staigiai susiaurintu smaigaliu (pav. 23: 13—15, 22, 29). Ša-

24. Gražtelių (1) ir gremžtukų (2) paplitimas

lia jų reikia paminėti ir visai trumpus storus dirbinėlius (pav. 23: 10, 11, 17), kurie įstatyti į kotelį, turėjo atstoti ylas ar gražtelius trumpais smaigaliais. Tokių reikia vienodų skylių eilutei išdurti, pvz., susiuvant tošį ar kailį. Atskirai grupei priklauso plonytės, taip pat apdirbtos ylos (pav. 23: 6—8). Gražtelius ir ylas paprastai tik retušuodavo. Kai kurios, matyt, nusiglundusios nuo darbo, tačiau yra ylių specialiai gludintais smaigaliais, paprastai tik viename krašte (pav. 23: 28). Gludinta buvo ir skalūno ylutė (pav. 23: 9).

Gražtų bei ylių rasta daugelyje Lietuvos vėlyvojo neolito gyvenviečių. Iš literatūros sunku spręsti apie jų paplitimą pietinėse Pamarų kultūros srityse. Tačiau minimi dirbiniai su storu smaigaliu turėjo būti stori gražtai ar ylos [77, p. 51]. Artimi Nidos radiniams yra Šventosios 1A, 4A, 40-os, 41-os gyvenviečių gražtai bei ylos [110, pav. 19: 9—12, 16, 17; 20: 1, 2; 22: 8, 9; 23: 7, 13—15]. Kitų

virvelinės keramikos kultūrų paminkluose, kuriuos pažįstame iš kapų, gražtelių nebūna, tad negalime nė palyginti.

Pasekę pačių gausiausių dirbinių grupių — gremžtukų ir gražtelių — paplitimą tyrinėtame plote (pav. 24), galime pastebėti, kad jais daugiausia dirbdavo ne pastatuose ar prie židinių, bet toliau nuo jų. Kartais čia pat už pastato sienos, pvz., į vakarus nuo židinių Nr. 24—30, į pietus nuo židinių Nr. 49, 50. Tačiau dažniausiai — vakarinėje ploto dalyje be pastatų.

Rėžtukų rasta 18, be to, 2 jau minėti kombinuoti su gremžtukais. Juos darė daugiausia iš įvežtinio titnago, nors yra ir iš vietinių rieduliukų su žieve, o 1 net iš vietinio skalūno nuoskalos (pav. 23: 33). Pagal ašmenų padėtį 8 iš jų yra viduriniai (pav. 23: 33, 35, 36), 5 šoniniai (pav. 23: 34) ir tik 1 kampinis iš plokščios skelės. Rėžiamasis kampas suformuotas įvairiai: 6 tik nuskėlimais (pav. 23: 33), 5 vienoje pusėje yra retušas, kitoje — išskala (pav. 23: 34). Beje, pastarojo išskala yra net nugludinta. Kito rėžtuko išskalą atstoja natūrali žievė. Dauguma šių tipų rėžtukų yra pailgi, paprastai iki 3 cm ilgio (išskyrus pav. 23: 33, 34). Trečio tipo rėžtukai taip pat pailgi, tačiau jų ašmenys suformuoti retušu iš abiejų pusių (pav. 23: 30, 35, 36). Prie rėžtukų reikėtų priskirti ir savitus storus tribriaunius (pav. 23: 18, 23, 24, 37), artimus retušuotiems rėžtukams ir net smailiems gremžtukams (pav. 22: 3, 4, 6, 8), kurių paskirtis ne visai aiški, tik anų ašmenys gludinti, o šių vos vieno gludintas vienas kraštas (pav. 23: 24), kitų — vien paviršius.

Rėžtukų tipai per ankstyvojo neolito kultūrą paveldėti iš mezolitinės Nemuno kultūros. Vėlyvajame neolite jie, atrodo, būdingi tik Lietuvai, nors ir čia jų jau nedaug. Rėžtukų aptikta Šventosios 4A gyvenvietėje [110, pav. 23: 8—10], Žemaičių aukštumos paminkluose [23, p. 11, pav. 29: 23—30], panemunėse ir pietryčių Lietuvoje. Pamarių kultūros gyvenvietėms būdingesnis naujas tipas — aplink retušuotas storas pailgas dirbinėlis, lyg ir tarpinė rėžtuko ir gražto forma. Prie jų priklauso ir tribriauniai. Iš aprašymų [77, p. 51] galima spręsti, kad tokių dirbinių Pamarių kultūros gyvenvietėse aptinkama dažnai, tai esąs net šios kultūros požymis. Paskelbta jų iš Žucevo [141, pav. 27: 5—13; 28: 1]. Tribriaunių ir retušuotų rėžtukų po nedaug pasitaiko ir šio laikotarpio panemunių bei pietų Lietuvos gyvenvietėse. Jų negalima lyginti su kitų virvelinės keramikos kultūrų radiniais, žinomais beveik vien iš kapų.

Grandukų rasta tik 12. Tai daugiausia iš atsitiktinių nuoskalų ar akmens gabalėlių padaryti dirbiniai, nesistengiant jiems suteikti ryškesnį pavidalą. Daugiausia vartojamas vietinis, bet kartais ir atvežtinis titnagas. 1 grandukas buvo iš kvarcito ir 1 — iš klinčių (pav. 23: 38). Jų ašmenys daugiau ar mažiau įgaubti (pav. 23: 25—27, 32, 38). Be to, 3 grandukai buvo kombinuoti su gremžtukais: 1 — su paprastu (pav. 21: 17), 2 — su gremžtukais gludintais ašmenimis (pav. 22: 24; 23: 31). Grandukai — nereprezentaciniai dirbiniai, aptinkami tik gyvenvietėse. Kadangi juos gamino daugiausia iš atsitiktinių nuoskalų bei riedulių gabalų, tai per visus laikotarpius išliko nepakitę.

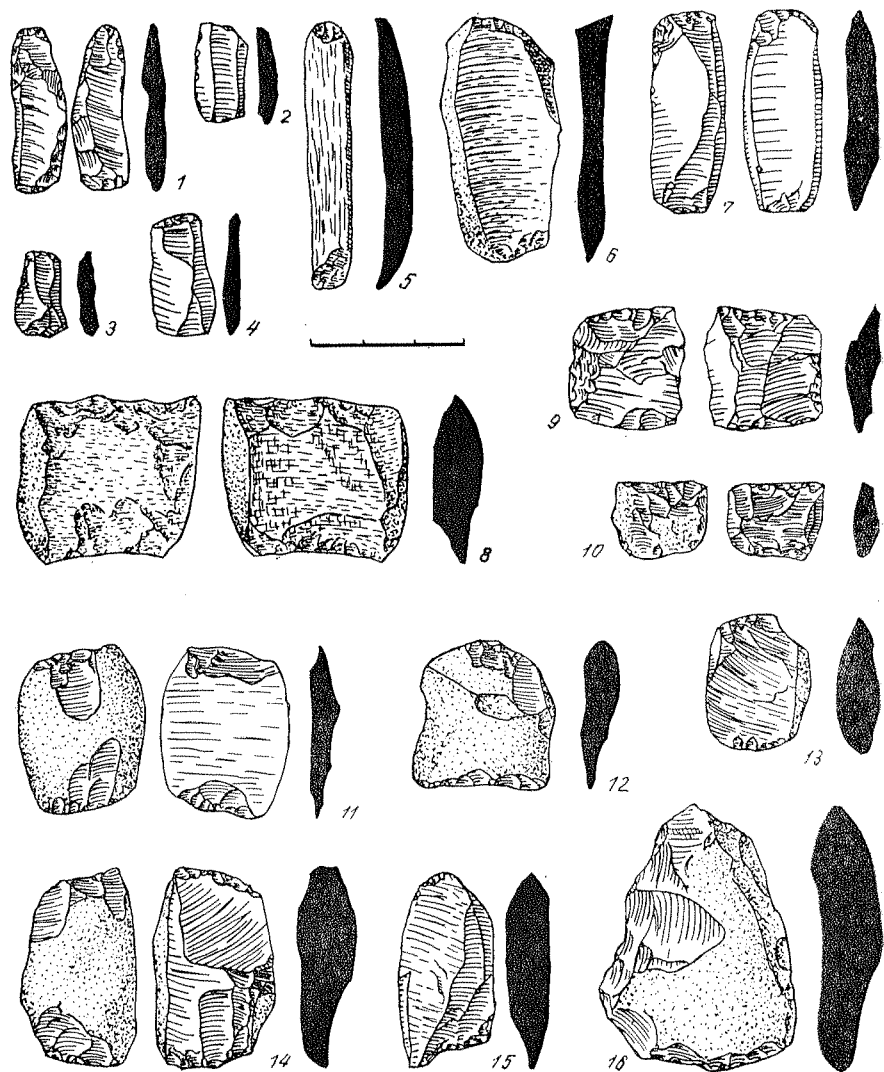
3 lentelė. Kaltelių ašmenėlių tipai

		Skaičius	%
1 Medžiaga	titnagas	926	96
	kvarcitas	26	3
	klintys ir kt. akmenys	11	1
		963	100
2 Ruošiny	skeltė	89	9
	nuoskala	666	69
	gludinto dirbinio nuoskala	16	2
	skaldytinis	31	3
	riedulys	161	17
	963	100	
3 Dydis	iki 1,5 cm	356	37
	1,5—3 cm	513	53
	3—6 cm	94	10
		963	100
4 Proporcijos	ca 1 : 1 — kvadratiniai	343	36
	ca 1 : 2 — pailgi	589	61
	ca 1 : 3 — ilgi	31	3
		963	100
5 Ašmenų kiekis	vienašmeniai	416	43
	dviašmeniai	508	53
	daugiaašmeniai	39	4
		963	100
6 Apdaila	retušuotais ašmenimis	953	99
	gludintais ašmenimis	10	1
		963	100

Pagal ašmenų įgaubimą šiai grupei galėtume skirti 2 savitus dirbinius (pav. 23: 26, 27), kuriuos sąlygiškai pavadiname **brankteliais**. Jų paviršius gaubtas ir gražiai gludintas, dirbinėlis segmento pjūvio, galai su statmenai retušuotomis įgaubomis. Jeigu tai būtų grandukai, visai nesuprantama paviršiaus apdaila. Neaišku, kam jie buvo vartoti; palyginamosios medžiagos nėra.

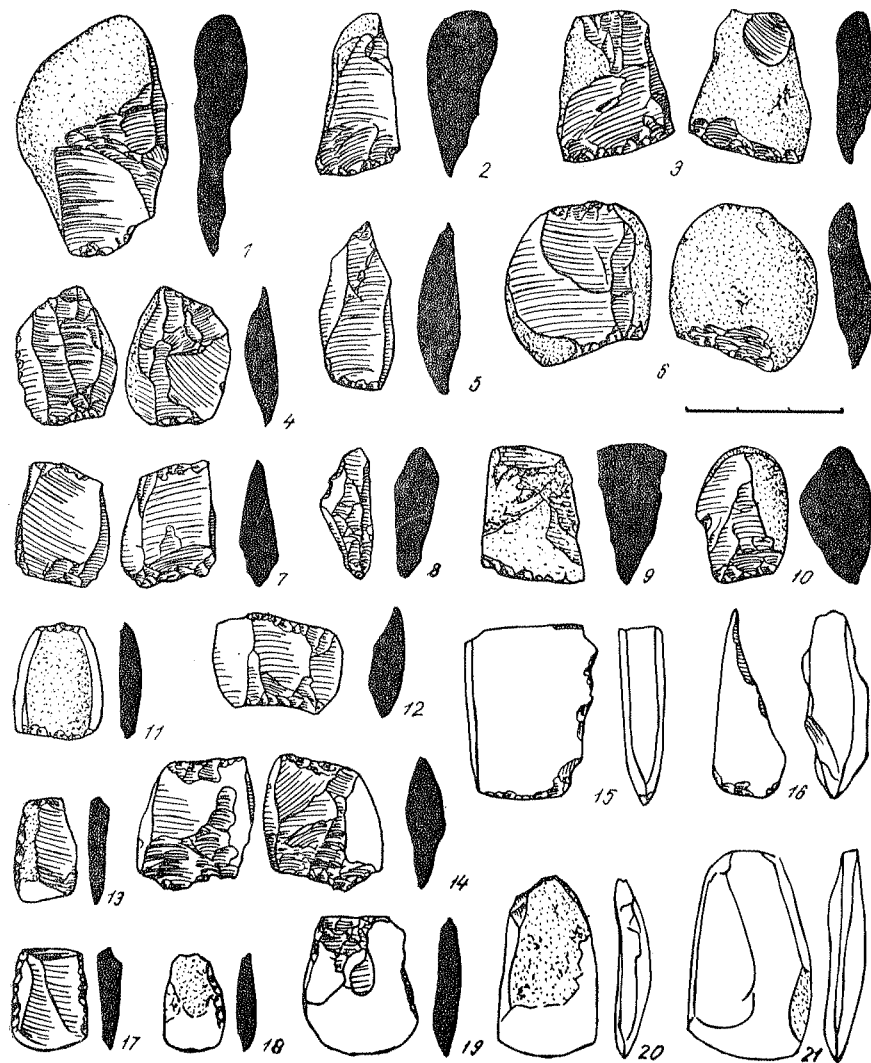
Kaltelių ašmenėlių rasta 963, t. y. 56% visų titnago dirbinių. Juos paprastai darydavo iš vietinių rieduliukų titnago, jei iš įvežtinio — tai tik iš nuolaužų. Pasitaikė ir iš kitų akmenų rūšių: kvar-

cito, porfirito, klinčių, smiltainių (pav. 25: 5—8) (žr. 3 lent.). Palyginti dažnai vartodavo gludintų kirvelių nuoskalas (pav. 26: 15, 16), nes kirvelius gamindavo iš pačios geriausios medžiagos, kurios net nuoskalas gaila numesti. Daugelyje kaltelių išlikę aiškių žymių, kad jie yra padaryti iš specialiai parinktų plokščių, tinkamų rieduliukų (pav. 25: 12—14; 26: 6). Storesnius tik perskeldavo išilgai per pusę ir, mažai paretušavę ašmenis, gaudavo 2 kaltelius (pav. 25: 11; 26: 7). Rieduliukai jūros nulyginti, paviršius su plo-

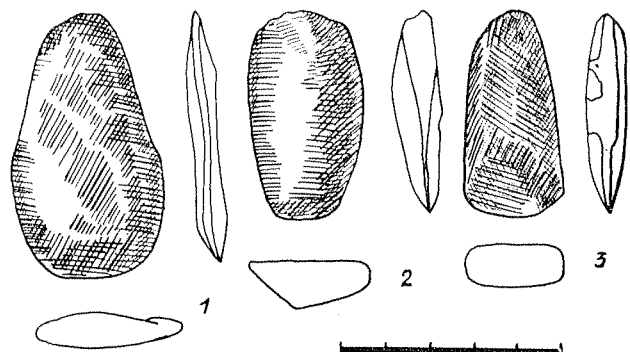
25. Kaltelių ašmenėliai

nyte ir žvilgančia žieve, todėl atrodo beveik kaip gludinta, tad ji net ištiesai gludintų kaltelių paliekama neliesta (pav. 26: 20). Galbūt jų buvo ir dar daugiau, tačiau kai abi pusės nutašytos, neįmanoma atskirti nuo nuoskalų. Iš skelčių darydavo daug rečiau (pav. 25: 1—5). Tokia skeltė būna iš abiejų pusių aptašytais ašmenimis. Visiškai nedaug dirbinėlių, kuriuos galėtume manyti buvus padarytus iš skaldytinių liekanų (pav. 26: 8). Tai stori kaltukai paprastai siaurais, beveik smailiais ašmenimis. Artimoms jiems formos ir iš storų rieduliukų pagaminti kalteliai (pav. 26: 9, 10).

26. Kaltelių ašmenėliai

Kalteliai dažniausiai nedideli: dauguma 1,5–3 cm ilgio, daug visai mažų (iki 1,5 cm), mažiausia — ilgesnių kaip 3 cm, tik keletas 5–6 cm. Kalteliai įvairių proporcijų, tačiau daugiau kaip pusė tokių, kurių ašmenys apytikriai dvigubai siauresni už kaltelio ilgį. Didelę dalį sudaro beveik kvadratiniai ašmenėliai (pav. 25: 8–10), įskaitant ir tuos, kurių ašmenys platesni už kaltelių ilgį (pav. 26:

27. Skalūno kaltelių ašmenėliai

12), labai maža dalis ilgų, kurių ašmenys bent trigubai siauresni už kaltelio ilgį (pav. 25: 1, 5–7). Dažniausiai jie būna dviašmeniniai. Kiek mažiau yra vienašmeninių kaltelių (pav. 25: 5; 26: 1–3, 5, 9, 10) ir visiškai maža šonuose su papildomais ašmenimis (pav. 25: 9). Vieno kito jų ašmenys, ypač storųjų dirbinėlių, abiejuose galuose yra ne vienoje plokštumoje, o sudaro statų kampą.

Kalteliai, ypač dviašmeniniai, dažniausiai panašūs į stačiakampį (pav. 25: 5–11, 13, 14; 26: 4, 6, 7, 12, 14), tačiau nemaža yra primenančių trapecijas ar miniatiūrinius kirvelius. Šie paprastai būna vienašmeniniai (pav. 25: 1, 3, 12, 15, 16; 26: 2, 3, 13, 17–21).

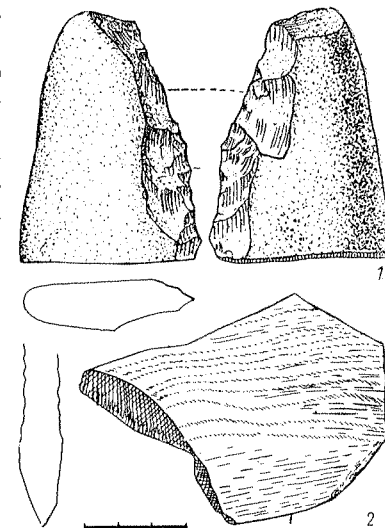
Be kaltelių, kurie padaryti iš gludintų dirbinių nuoskalų, nors ir nedaug, yra gludintais ašmenimis ar net visu paviršiumi (pav. 26: 13, 17–21), primenančių miniatiūrinius kirvelius. Jų pjūvis artimas keturkampiu arba lešiu. Keleto kaltelių gludinti šonai (pav. 26: 11, 14), tačiau tai galbūt liekanos kitų ankstesnių dirbinių, iš kurių padaryti kalteliai, o gal jie priskirtini prie tų neaiškiųjų, pavadintų brankteliais. Visi gludintieji iš gero titnago, tik vienas buvo iš kvarcito. Kaltelių ašmenys dažniausiai tiesūs, kai kurių, matyt, nuo darbo kiek įgaubti (pav. 25: 8, 12; 26: 6, 12). Storesnių — kartais šaukštelio pavidalo, primenantys miniatiūrinius skobtelius. Ašmenys dažniausiai nuo 1,5 iki 2 cm pločio, retai ilgieji arba iš skaldytinių liekanų padaryti kalteliai būna siaurais ar beveik smailiais ašmenimis (pav. 25: 1–5; 26: 8); pasitaiko ir 0,5–0,7 cm pločio ašmenimis.

Atskirai reikėtų pakalbėti apie stambesnius įvairių akmenų rūšių kaltelių ašmenėlius, lyg ir pereinamųjų formų tarp ašmenėlių

ir kirvelių, kurių neįtraukėme į 3 lentelę. Dažnai naudojami plokšti, vandens nugludinti atsitiktinai į kirvelį panašūs gargždo akmenėliai. Toks būdingas dirbinėlis (pav. 27: 1) yra iš natūralios 5,8 cm ilgio skalūno plokštelės gludintais tik ašmenimis. Antrasis (pav. 27: 2) — iš lauko špato amfibolito, beveik ovalaus pavidalo, netaisyklingo pjūvio kirvelis siaurais ir aštriais ašmenimis, neryškiomis facetėmis gludintu paviršiumi, kitoje pusėje gludintais tik ašmenimis. Trečiasis (pav. 27: 3) taip pat iš plokščio, bet gana taisyklingo rieduliuko gludintais ašmenimis. Yra iš nuoskalų padarytų didesnių aptašytų, nemažus kaltelių ašmenėlius primenančių dirbinių. Toks vienas keturkampis dirbinys, ištrauktas iš vandens prie židinio, buvo labai plokščias, iš abiejų pusių retušuotu paviršiumi ir pakraščiais, apie 6,5 cm ilgio. Tai lyg ir skliuto ašmenys. Šie dažniausiai būna ovalūs ar kiaušinio pavidalo ir labai plokšti.

Kaltelių paplitimas tyrinėtame plote rodo, kad jais dirbdavo labai įvairiose vietose. Šiaurės rytuose jų itin daug ir pastatuose, ir į vakarus nuo jų. Kiek toliau nuo židinių kaltelių rasta ir pietrytiniame kyšulyje. Bet ypač gausu pietvakariuose, ten, kur ir gražtelių, o gremžtukų daugiau kiek toliau į šiaurės rytus.

Kaltelių ašmenėliai labai būdingi visoms Pamarių kultūros gyvenvietėms. Žuceve tai gausiausia titnago dirbinių grupė; jų aptinkama tūkstančiais [141, p. 18, pav. 23] (tačiau dažniausiai laikomi tik galutinai sunaudotais skaldytiniais, todėl plačiau ir nenagrinėjami). Kaip ir Nidoje, Žuceve rasta ir gludintų ašmenėlių, kurie vadinami neaiškios paskirties pailgais dirbinėliais [141, p. 19, lent. XIV: 22–27, pav. 26: 2] arba laikomi miniatiūriniais kirveliais [141, p. 19, pav. 30, lent. XIV: 19, 20]. Iš Tolkmicko taip pat paskelbtas toks miniatiūrinis (36 mm ilgio) kirvelis [91, p. 133, lent. 1: 3]. Lietuvoje jais labiau susidomėta tik pradėjus tyrinėti pajūrio paminklus. Ašmenėlių aptikta Sventosios 1A, 17-oje, 18-oje, 40-oje ir kt. gyvenvietėse [110, p. 21–23], Zemaičių aukštumoje [23, p. 10–11, 31–32, lent. 30]. Prie Nemuno ir kur titnago pakanka, kaltelių daug mažiau, ir jie stambesni [113, pav. 3: 24; 114, pav. 11: 15]. Kaltelių ašmenėlius pradėjo gaminti jau mezolite, tačiau ypač jų pagausėjo viduriniame ir vėlyvajame neolite tose srityse, kur maža gero titnago [148]. Jų gausu Lenkijos piltuvėlinės keramikos kultūros rytinėje grupėje (nors literatūroje dalis jų laikoma skaldytiniais) [136, p. 222, pav. 124: 18–25]. Tolimiausia tąsa galėtų būti

28. Kvarcito pjūklelis (1) ir skalūno peilis (2)

Kaupo (Mochovojės) pilkapio III kapo įkapė — miniatiūrinis žalvarinis kaltelis [77, p. 50, pav. 291]. Iš kaltelių galėtume spręsti, kad buvo dirbama daug mūsų nepasiekusių smulkių medžio, rago, kaulo, gintaro dirbinių. Be to, rastos 443 įvairios retušuotos neaiškių titnago dirbinių nuoskalos.

Yra keli saviti **specialūs** dirbiniai ne iš titnago. Tai pjūklas. Jo išlikusi pusė (pav. 28: 1), padarytas iš natūralaus plokščio kristalinės padermės akmens riedulio, vienu iš abiejų pusių aptašytu kraštu. Tokių pjūklelių pasitaiko įvairiose kultūrose ir srityse. Šventosios 6-oje vėlyvosios Narvos kultūros gyvenvietėje rasta labai panašių tokios pat medžiagos arba smiltainio pjūklelių. Analogiškus darė ir iš titnago [53, pav. 18e].

Platus skalūno (panašaus į šungitinį skalūną) peilis (pav. 28: 2), kurio išlikusi tik dalis, — taip pat retas radinys. Jo vienas kraštas aštriai nugludintas; formos negalima pasekti. Šis akmuo paplitęs Šiaurėje. Ten iš jo daroma daug dirbinių, ypač — peilių. Rieduliais jo yra ir mūsų krašte, nors jo dirbiniai čia nebūdingi. Panašių peilių randama Norvegijos šiaurėje, Laplandijoje, Karelijoje [38, lent. 33: 1, 2; 47: a, e]. Tačiau vargu ar šis įvežtinis, nes panašių, tik kitokių akmenų aptikta šiaurės rytų Lietuvoje (pvz., Uoginiuose).

GINKLAI

Virvelinės keramikos kultūroms ginklai yra labai svarbūs. Kovos kirvius paprastai dėdavo į kapus, gyvenvietėse randama nebent jų nuolaužų. Įkapėms vartojo ir strėles su gražiaisiais antgaliais, gyvenvietėse daugiau būna paprastų.

Nidos gyvenvietės **strėlių antgaliai ir ietigaliai** daugiausia padaryti iš gero įvežtinio titnago, tik kai kada naudoti vietiniai rieduliukai. 1 antgalis buvo iš kvarcito (pav. 29: 6) ir 1 ietigalis — iš klinčių (pav. 29: 35) (žr. 4 lent.). Pagrindinė forma yra trikampis tiesiu (pav. 29: 1, 2, 4, 7, 8, 15, 16) arba kiek įgaubtu (pav. 29: 3, 9, 10) pagrindu. Šie antgaliai sudaro maždaug pusę visų, jei prie jų sąlygiškai priskirsime įvairias nuolaužas ir nebaigtuosius. Tik keli dailiai ir plokščiai retušuoti (pav. 29: 1—4, 7); branginant medžiagą, panaudota net titnago žievė (pav. 29: 2, 3). Dauguma labai nerūpestingo darbo, nelygūs, kartais storoki, menkai išryškintos formos (pav. 29: 8—10, 15—17, 23). Dukart mažiau už šiuos buvo rombinių antgalių (pav. 29: 5, 6, 11, 12, 19, 25), tačiau nė vieno iš jų — tikrai taisyklingo. Retušuota tik pakraščiais, tiek, kiek būtina pasiekti apytikrą formą, todėl antgaliai panašūs net į lancetus (pav. 29: 18, 21, 22, 24), kurie, beje, irgi neryškios formos. Iš kitų tipų minėtini 3 trapeciniai skersiniai antgaliai: tik 1 taisyklingas, padarytas iš vietinio geltono titnago rieduliuko (pav. 29: 13), kiti 2 (pav. 29: 14), — matyt, iš įvežtinio titnago atliekų. 2 skirtingi antgaliai primena siaurus ilgus karklo lapelius: vienas plokščias, iš įvežtinio titnago paviršinės skeltės, retušuotais pakraščiais (pav. 29:

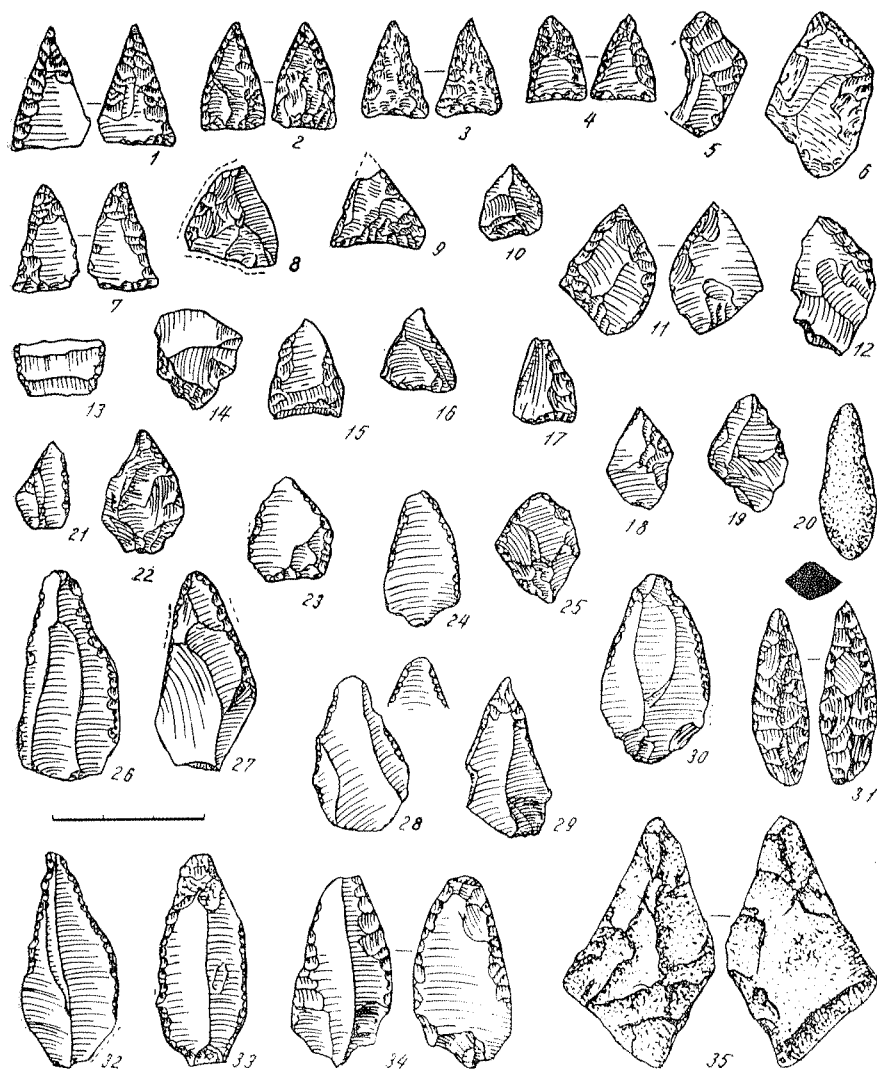
4 lentelė. Strėlių ir iečių antgalių medžiaga ir tipai

Pavadinimas		Skaičius	%
1 Medžiaga	titnagas	53	96,4
	kvarcitas	1	1,8
	klintys	1	1,8
	Iš viso	55	100
2 Dirbinių tipai	trikampiai	24	44
	rombai	12	22
	trapecijos	3	5,5
	lancetai	5	9
	karklo lapeliai	2	3,5
	ietigaliai	9	16
Iš viso		55	100

20), antrasis — storas, greičiausiai iš vietinio titnago (pav. 29: 31), negrabiai paretušuotas iš abiejų pusių. Literatūroje minimas strėlės antgalis iš Nidos (ar ne iš Parnidžio kopos gyvenvietės?) — trikampis su atsparnėlėmis ir smailia įtvara [53, pav. 17g]. Kai kurie paskelbtieji iš Kuršių nerijos [53, pav. 17a—c, f, m] taip pat galėjo būti iš Nidos; tai trikampis, širdinis, rombiniai ir siauro lapo pavidalo visu retušuotu paviršiumi, nes minimi ir XIX a. tyrinėtojų pranešimuose.

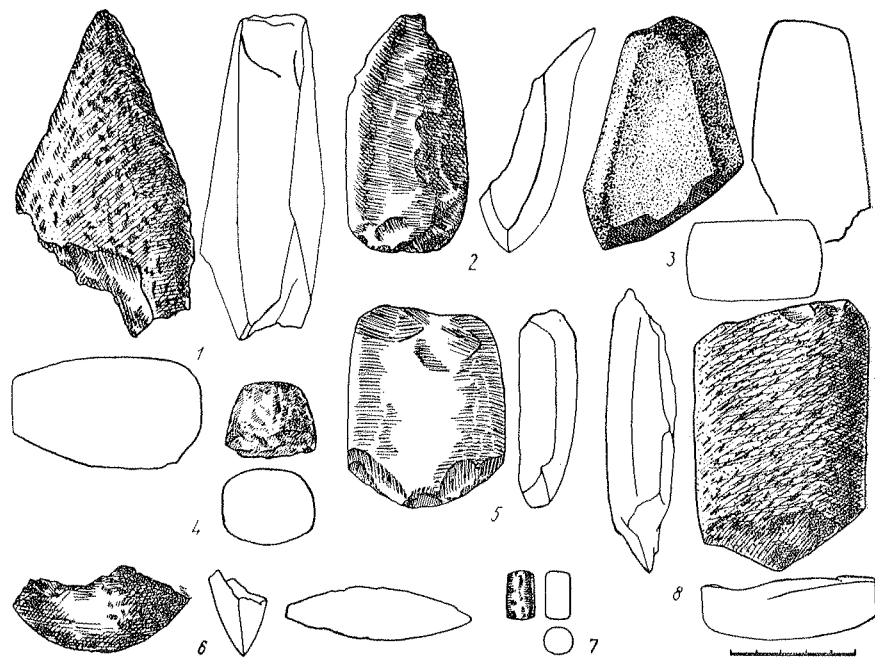
Visi 9 ietigaliai labai panašūs: smailia viršūne ir kiek susmaugta įtvara (pav. 29: 26—30, 32—35), nuo 3 iki 4,8 cm ilgio. Retušuoti būna pakraščiais tik iš gerosios (pav. 29: 26, 29, 30, 32, 33), retkarčiais — kiek ir iš blogosios pusės (pav. 29: 27, 28, 34). Vienas — iš klinčių — plačiai aptašytu visu paviršiumi (pav. 29: 35).

Šie antgaliai būdingi visoms — ir marių pakrančių, ir krašto gilumos — Pamarių kultūros gyvenvietėms. Pagrindinė yra trikampė forma. Sprendžiant iš literatūros, vien Kuršių nerijoje buvę surinkta beveik 400 trikampių antgalių, daugiausia įgaubtu pagrindu — širdinių. Kitų pavidalų — siaurų ir ilgų arba plačių, primenančių rombą — mažiau; labai retai pasitaiko trikampių su įtvara [77, p. 44—45, pav. 256—262]. Žucevo gyvenvietėje trikampių nerasta, tačiau vargu ar tai jos ankstyvumo požymis. Nidoje aptiktieji labai suvargę, palyginti su limnėjinės transgresijos laikotarpio radiniais, kuriuos gerai pažįstame iš panemunių gyvenviečių [113]. Kuo toliau į rytus, tuo daugiau šalia jų yra rombinių. Beje, trikampiai, rombiniai ir karklo lapelio pavidalo antgaliai atsirado anksčiau negu Pamarių kultūra — tai daugeliui kultūrų būdingi tipai. Jų jau buvo Šventosios Narvos kultūros vidurinio ir vėlyvojo neolito gyvenvietėse [109, pav. 15, 16]. Virvelinės keramikos kultūra juos paveldėjo iš senesnių kultūrų, o kilmę galima sieti su kai kurių mikrolitų raida. Padneprės kultūroje jų dar daug [143, p. 42—45], o Fatjanovo kultūroje jau rėta [159, p. 69—73], pagrindinė forma ten

29. Titnago, kvarcito (6), klinčių (35) strėlių ir iečių antgaliai

vėlesnis jų variantas — trikampiai su įtvara. Rytų Latvijos vėlyvojo neolito paminkluose antgaliai tokie pat, kaip ir kituose virvelinės keramikos kultūros paminkluose, skiriasi tik jų kiekio santykis: ten dažniau pasitaiko trikampių su įtvaramis, rombinių, lapelinių ir kt. [163, p. 61—64], kurie rodo aiškesnius ryšius su Fatjanovo kultūra negu su Pamarių. Be to, jų tarp visų titnago dirbinių gerokai daugiau (apie 25%).

30. Akmeniniai kovos kirviai

Kaip ir Kuršių nerijoje, Žuceve ir Sučačiuje, šalia karklo lapo pavidalo ir rombinių visu retušuotu paviršiumi [141, p. 19, pav. 29: 1—3] aptikta ir skersinių trapecinių antgalių [141, p. 19, pav. 28: 2; 77, p. 44]. Trapecijos ir lancetai Pamarių kultūrą sieja su Nemuno kultūra, nes Narvos kultūrai jie nebūdingi, paplitę visos Lietuvos vėlyvojo neolito gyvenvietėse ir atėję dar iš mezolito laikų. Jų aptinkama ir kitose virvelinės keramikos kultūrose [122, p. 64—66].

Ietigalių rėta ne tik Nidoje, bet ir kitose Pamarių kultūros gyvenvietėse, jų rėta ir Kuršių nerijoje, ir toliau į pietus. Nuo lapelio pavidalo antgalių jie skiriasi tik ilgiu; paviršius paprastai neretušotas [77, p. 45]. Vidurio Padnėprės kultūros ietigaliai kitokie: stambesni ir retušuoti iš abiejų pusių [143, p. 42—43, pav. 30]. Fatjanovo kultūros ietigaliai irgi daugiausia primena rombą, visu retušuotu paviršiumi [159, p. 71]. Iš šių sričių jie plito ir į šiaurės rytų Latviją [163, p. 61—63, lent. III: 6—12].

Strėlės bei ietys, ypač su dailaus darbo antgaliais, buvo medžio-tojų ir karių pėstininkų ginklai. Tie gražieji antgaliai, patekę į Padnėprės ar Fatjanovo kultūros kapus, yra karių įkapės. Tačiau, kaip matėme, dauguma Nidoje rastųjų vis dėlto prasto darbo. Tai medžioklės ginklai, nes medžioklė — kasdieninis užsiėmimas. O kovos ginklai turėjo būti reprezentaciniai, nes jie kartu buvo ir vyrų, lyg ir bendruomenės aristokratinės viršūnės, simbolis.

Laivinių kovos kirvių rasta tikrai nuolaužų, iš kurių galima sudaryti apytikrą vaizdą, kokius tuo metu vartojo ginklų tipus, nes sveikų paprastai aptinkama tik įkapių. Iš jų vienas (pav. 30: 1) buvo plokščio, kiek siaurėjančiais ašmenimis kirvio ruošinys iš granito gneiso, nuskilęs ties skylės vieta. Vienos pusės paviršius smulkiai aptašytas, kitos — tik stambiau apskaldytas. Antras kirvis jau gludintas, tačiau irgi, matyt, nebaigtas — sudužęs bedirbant (pav. 30: 3) — išlikusi mažai įsmaugta, skylės link storėjanti ir platiėjanti beveik keturkampio pjūvio pentis. Ji apdaužyta; matyt, naudota sudužus kirviui. Trečio kirvio (pav. 30: 2), padaryto iš amfibolitinio skalūno, išlikusi tik ašmenų dalis. Dirbinys gana neaiškus, nes ašmenys labai buki (gal vėliau naudoti darbui), ašmenų dalis plona, o skylės link staigiai storėja. Išlikusi vieno kirvelio, padaryto iš granito, panašaus į amfibolitą, kūginė ovalaus pjūvio pentis visai lygiu galu (pav. 30: 4) ir vienu labai riestų 7 cm pločio ašmenų nuoskala (pav. 30: 6). Kirvis pagamintas iš granito, gerai gludintu paviršiumi. Laivinių kirvių likusios taip pat ir granito išgrąžos (pav. 30: 7). Kirvio skylė nedidelė, nes išgrąžos tik 1,2 cm skersmens. Be to, iš keleto ašmenų nuoskalėlių matyti, kad būta daugiau šio tipo kirvių.

Laiviniai kovos kirviai yra vienas iš svarbiausių virvelinės keramikos kultūros dirbinių tipų. Ankstyvieji (europinio tipo) — ovalaus pjūvio liemeniu, cilindrine pentimi, dailiai išrietais ašmenimis — priklauso bendrojo horizonto dirbiniams. Jų rasta visoje Lietuvoje dažniausiai atsitiktinai (didžioji dalis, matyt, iš suardytų kapų) [7, p. 91, pav. 10—13, žem. 15, 16], bet daugiausia — vakaruose. Tokio tipo kirvelis aptiktas ir ankstyvoje Pamarių kultūros Šventosios 1A gyvenvietėje [110, p. 24—26, pav. 14: 7], taip pat jų rasta buv. Rytprūsioje, Pamarių kultūros paplitimo srityje [77, p. 38, žem. 4, 5]. Nidos yra jau vėlesnio tipo, su būdinga kūgine pentimi. Lietuvoje jie paplitę dar plačiau, išlieka ilgiau — siekia net piliakalnių laikotarpį.

Manoma, kad laiviniai kovos kirviai yra raitelių ginklai, nes pėstininkų kariuomenei jie netinka. O raiteliams apginkluoti buožės ir kovos kirvius vartojo iki pat XVII amžiaus. Apie akmens amžiaus raitelius vis dėlto maža žinome, nes to laikotarpio kapuose žirgų dar nelaidojo, nebent vėlyviausiuose Fatjanovo kultūros kapuose [167, p. 151]. Be to, ne visada galima nustatyti, ar tai naminio žirgo, ar laukinio arklio kaulai. Vis dėlto Nidoje rasti keli aiškiai naminio žirgo* kaulai rodo, kad buvo ir karių raitelių. Ne kovos metu šie ginklai buvo vienas iš svarbiausių vyro kario garbės ženklų, lydinčių jį ir į anapus.

Kitas raitelio ginklas — **buožė**. Į kapus buožių nedėdavo, jų aptinkama atsitiktinai [7, p. 99—101, pav. 15], todėl sunku datuoti. Dėl to svarbi Nidoje rasta dvigubo nupjauto kūgio buožės dalelė. Neaišku, kokio ji turėjo būti skersmens ir aukščio. Šio tipo buožė

* Naminį arklių nuo laukinio galima atskirti tik iš stuburo slankstelių, kurių kaip tik buvo rasta Nidoje.

buvo rasta Samantonių, Ukmergės raj., gyvenvietėje [165, pav. 8: 5, 6] ir skirtina greičiausiai žalvario amžiaus pradžiai. Buožių pasitaiko įvairiose virvelinės keramikos kultūrose, bet visur jų rėta. Aptikta, pvz., Padneprės [143, pav. 59], Fatjanovo [159, p. 80—81, pav. 30: 1; 31: 4, 5] kultūros paminkluose.

Didiesiems kovos kirviams priklauso tikrai kelios nuolaužos, tačiau labai svarbios, patvirtinančios, kad ir jie jau buvo gaminami vėlyvajame neolite, o gal net ir anksčiau. Iš vienos nuolaužos (pav. 30: 5) matyti, kad kirvis buvo keturkampe pentimi, gaubtas, plokščiais šonais. Sudužęs vartotas kaip kaltas, todėl pentis ir ašmenys sumušti. Antro tokio gneisinio kirvio nuoskala (pav. 30: 8) rodo, kad jis taip pat buvo didelis, gaubtas, plokščiais šonais, ryškia briauna ir gerai gludintu paviršiumi. Likęs dar vienas gludintas amfibolito gabaliukas — irgi šio tipo kirvio. Be to, neaiškus, lyg ir apdirbtas facetuotos penties gabaliukas kruopėtu paviršiumi taip pat turėtų priklausyti panašioms kirviams. Iš šių liekanų sunku tiksliai nustatyti kirvių tipą. Tačiau galima spręsti, kad jie turėjo priklausyti didiesiems baltiškiams kirveliams ilga keturkampe pentimi [7, p. 88—91, žem. 13]. Nedidelės nuolaužos svarbios jau vien dėl to, kad rodo, jog šių kirvių atsiradimą reikia sieti irgi su Pamarių kultūra (paprastai jie skiriami jau metalų laikotarpiui).

UNIVERSALŪS AKMENINIAI DARBO ĮRANKIAI

Įvairūs kirveliai, skobteliai bei kaltai buvo universalūs įrankiai, todėl juos sujungėme į vieną grupę. Įtvėriamieji kirveliai tiko ne tik medžiams kirsti, bet ir smulkiems namų ūkio darbams. Aiškesnė nebent skobtelių paskirtis — jais gamino medžio dirbinius, tačiau dažnai sunku išvesti ribą tarp šių ir įtvėriamųjų kirvelių. Neskaitant titnaginių kirvelių nuolaužų, Nidoje surinkta 90 įvairių akmenų rūšių kirvių bei skobtų ir jų nuolaužų. Be to, Kuršių nerijos tyrinėtojų ataskaitose ne kartą kalbama apie kirvelius bei jų nuolaužas iš nagrinėjamojo paminklo. Antai 1895 m. E. Holakas mini A kauburyje radęs nulūžusį penties galą, C kauburyje — keletą kirvių dalių, E kauburyje — kirvio pentį [69, p. 241—243].

Apie titnaginius kirvelius galime spręsti tik iš 18 surinktų jų dalelių. Priskaičiavus kitus dirbinius, pagamintus iš tokių kirvelių nuoskalų, galima manyti buvus apie 25 kirvelius. Visi jie iš gero, dažniausiai šviesiai pilko įvežtinio titnago, tik vienas buvo iš kvarcito (nors ne visai aišku, ar tai kirvelis). Iš vieno aiškiai ovalaus pjūvio kirvelio ašmenų kampo matyti, kad jie kiek siaurėjo ir buvo smarkiai išriesti, o kirvelis gana storas. Iš kitos nuoskalos sprendžiama, jog kirvelis turėjo būti gerokai išpūstais šonais, greičiausiai irgi ovalaus pjūvio. Daugiau išlikę nuoskalų, iš kurių matyti bu-

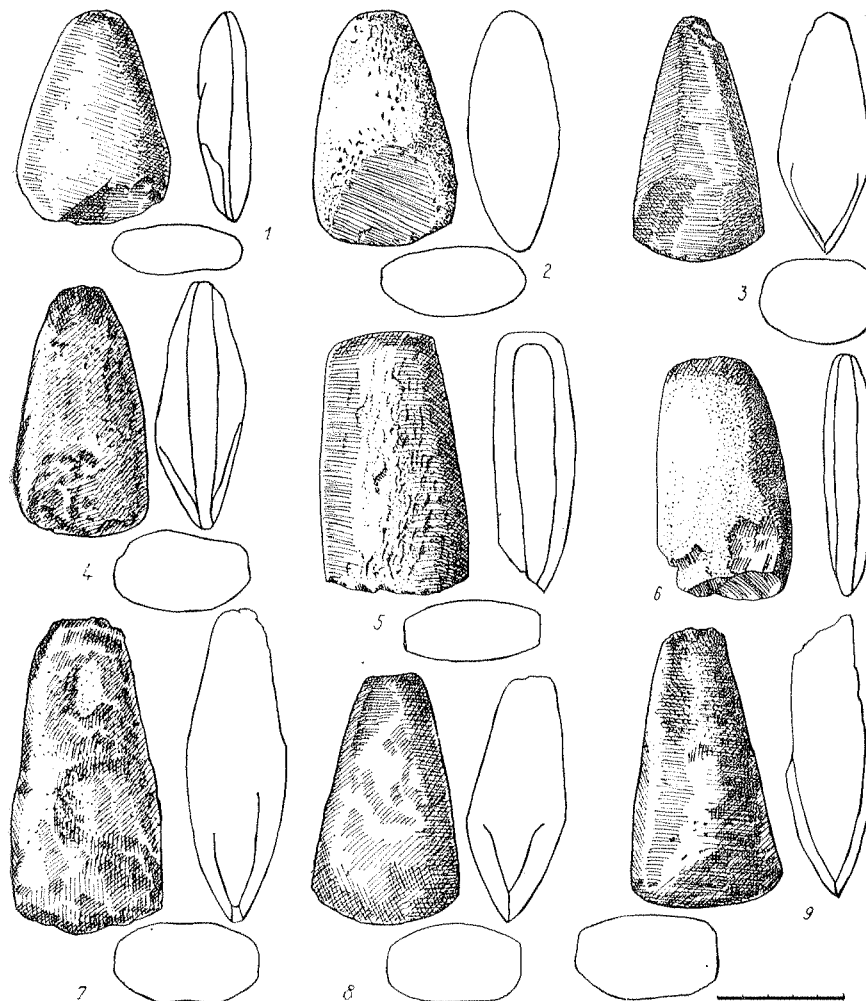
vus keturkampio pjūvio kirvelių. Tai pora gabalų, perdirbtų į kaltelių ašmenėlius: vienas (pav. 26: 15) gana plonas, kiek siaurėjančiais ašmenimis, antras (pav. 26: 16) — storas su svorio centru arčiau ašmenų. Dar 4 nuoskalos rodo buvus daugiau storokų kirvelių su tiesiais, statmenai gludintais šonais. Prie jų nepriskaičiavome miniatiūrinių — iki 4 cm ilgio ir plonų, — į kirvelius panašių gludintų kaltelių ašmenėlių (pav. 26: 17—21). Tačiau išvesti ribą tarp jų ir tikrųjų kirvelių tiesiog neįmanoma, juo labiau kad literatūroje jie dažnai suplakami.

Iš kitų Pamarių kultūros gyvenviečių titnaginių kirvelių žinome maža. Zuceve buvo rasta vadinamųjų storapenčių (turbūt keturkampio pjūvio) kirvelių [141, p. 19]. Keletas, atrodo, keturkampio ar į jį panašaus pjūvio, rastų Tolkmicko gyvenvietėje, daugiausia buvo aptašyti [91, p. 133—135, lent. I: 1—4]. Keturkampio pjūvio kirvelių minima ir Suchačiuje, ir Kuršių nerijoje bei buv. Ryprūsiose, ir kartu pažymimas jų būdingas bruožas — kreivi ašmenys [77, p. 48—49, pav. 253—255], panašiai kaip Nidos kirvelio ašmenėlių (pav. 26: 21). Tikrų miniatiūrinių kirvelių dabar žinome tik iš pačios pajūrio srities: Zucevo, Suchačiaus, Tolkmicko [36, lent. 22: 5; 77, p. 50]. Toliau nuo pajūrio jų pasitaiko retai. O vidutinio dydžio ovalaus ir keturkampio pjūvio kirveliai būdingi visos Lietuvos vėlyvojo neolito gyvenvietėms; surinkta apie 50 ovalaus ir daugiau kaip 100 keturkampio pjūvio kirvelių [7, p. 85, 201, žem. 1]. Dauguma jų — iš pietų Lietuvos.

Sunku pasakyti, kiek jie paplitę Pamarių kultūros srityje ne Lietuvoje. Bet matyti, kad ovalaus pjūvio kirvelių, kurių svorio centras arti ašmenų, taip pat ir keturkampio pjūvio kirvelių aptikta visuose buv. Ryprūsiose [43, p. 150—151, pav. 26b, c, e]. Panašūs ir Padneprės bei Fatjanovo kultūros titnaginiai kirveliai [143, p. 42, pav. 29; 159, p. 34], nors Fatjanovo kultūros srityje dauguma jų keturkampio pjūvio.

Įtveriamieji kitų akmenų rūšių kirveliai yra daugmaž panašūs į trapeciją, o svarbiausi jų tipologiniai skirtumai yra skersinis pjūvis. Pagal jį skiriame ovalaus ir keturkampio pjūvio kirvelius, kurie savo ruožtu dar turi variantų.

Ovalaus pjūvio kirvelių daugiausia, nes jų forma pritaikyta prie natūralaus riedulio pavidalo. Tai matyti iš nebaigtų ruošinių. Būdingas plokščias 9,6 cm ilgio skalūno riedulėlis; jį mėginta tašyti, tačiau pasirodęs neskalus ir numestas. Antras taip pat iš skalūno, 8,5 cm ilgio, matyt, nebaigtas, nes nudužo ašmenys. Per vidurį iš vienos pusės mėginta padaryti įveržimą. Panašus dar vienas ruošinys iš skalūno. Nebaigtas ir rusvas smiltainio kirvelis tik aptašytas ašmenimis (pav. 31: 1). Kartais panaudodavo ir riedulio nuoskalą. Sveiki išlikę kirveliai gana vienodi: maždaug 8—13 cm ilgio, siaurėjančia pentimi, padaryti iš skalūno, gneiso, smiltainio, diabazo. Svorio centras, ypač storapenčių, dažniau esti per vidurį. Kartais pentis ir ašmenys būna smarkiai apdaužyti. Labai numuštais ašmenimis storas (3,8 cm) buvo beveik apvalus kirvelis stora pentimi (pav. 31: 2). Plokštesnių kirvelių pjūvis būna ir ova-

31. Ovalaus pjūvio įtveriamieji kirveliai

lus nukirstais galais. Vieno tokio, padaryto iš gneiso (ar skalūno) (pav. 31: 6), paviršius buvo smulkiai nukalinėtas, gludintos tik šoninės briaunos. Antrojo, pagaminto iš granito (pav. 31: 5), taip pat gludintos vien šoninės briaunos, o paviršius smulkiai dailiai nukalinėtas. Šio tipo kirvelių būna ir ištisai kalinėtų, gludintais tik ašmenimis (pav. 31: 4).

Mažiau kirvelių su svorio centru arčiau ašmenų. Jų pentis dažniausiai plonėjanti ir smailėjanti. Tai matyti jau ir iš vieno skalūno kirvelio ruošinio, kuris tik aptašytas iš visų pusių. Savitas yra 13 cm ilgio smiltainio kirvelis (pav. 31: 7) smulkiai apkalinetu paviršiumi,

storoko ovalo pjūvio, nuo darbo labai aptrupėjusiais ašmenimis. Ant abiejų jo šonų iškalinėta po 2 neaiškios paskirties duobutes. Ryškiau plonėjančia ir siaurėjančia pentimi yra kirvelis staigiai nuplokštintais, riestais ir aštriais ašmenimis (pav. 31: 8). Antras kirvelis taip pat staigiai nuleistais ašmenimis (pav. 31: 3) turėjo apvalią, beveik kūginę, smailėjančią pentį. Panašaus tipo turėjo būti dar 1 daug ilgesnis kirvelis ir 1 porfirinitinis (?) neišlikusiais ašmenimis.

Iš kai kurių nuolaužų matyti, kad būta ir beveik tiesiais šonais, mažai susiaurinta pentimi kirvelių. Nedidelė jų grupelė sugniaužtomis pentimis. Vieno gneisinio (pav. 31: 9) 10,9 cm ilgio kirvelio ašmenys dailiai nugludinti, pentis kiek susmaugta ir smulkiai apšašyta. Antro — amfibolitinio gneiso — kirvelio išlikusi tik ovalaus pjūvio pentis, tačiau matyti, kad ašmenų dalis platesnė ir storesnė.

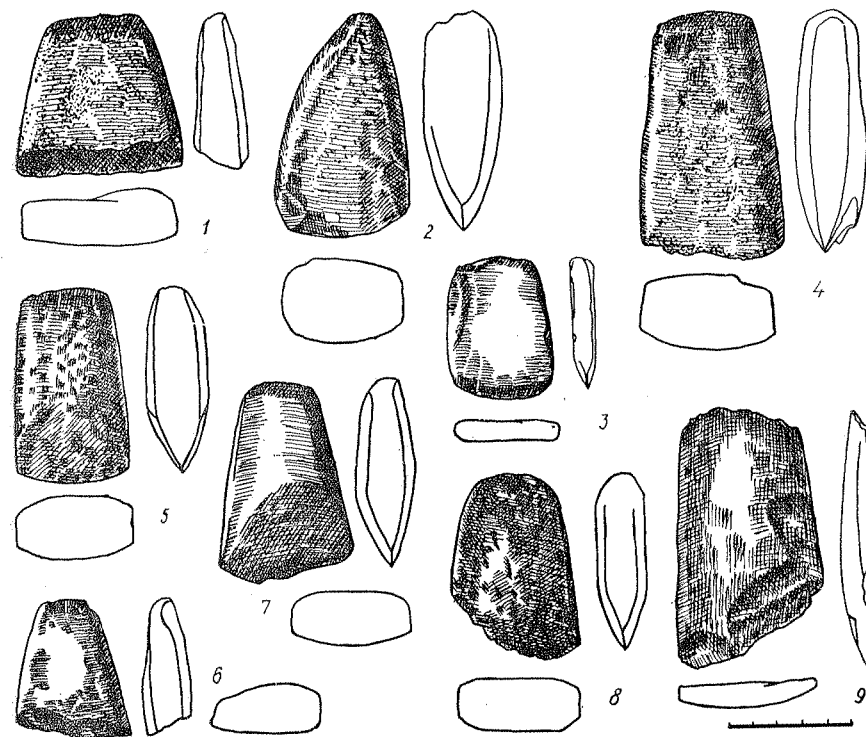
Ovalaus ar net apvalaus pjūvio kirvelių kalinėtu paviršiumi ir gludintais ašmenimis įvairiausi variantai paplitę visame pasaulyje. Daugiausia jų Europos vakaruose ir pietuose, retai pasitaiko vidurio ruože — titnago turtingose srityse. Antai Vokietijoje jų randa ma dažniausiai tik šiaurės rytų dalyje. Šie kirveliai sietini su įvairiomis kultūromis ir galėjo savaime atsirasti visur, kur buvo kalinėti tinkamos medžiagos [39, p. 246—250]. Jų žinoma visuose žymiausiuose Pamarių kultūros paminkluose; čia jie būna ir kalinėtu, ir gludintu paviršiumi. Vienas rastas ir Šventosios 1A gyvenvietėje [110, p. 23, pav. 14: 4]. Žuceve [141, p. 19—23, pav. 32, lent. XIV], Suchačiuje [36, p. 72] ir Tolkmicke [91, p. 135] buvo ir kalinėtų, ir gludintų kirvelių. Stora smailėjančia pentimi kirvelis rastas Kuršių nerijoje netoli Klaipėdos [53, pav. 11c]. Nemaža jų aptikta buv. Rytprūsijoje [42, p. 149].

Ovalaus pjūvio akmeninių kirvelių rasta visoje Lietuvoje [7, p. 87, 201, žem. 12: 1, 3], tačiau kalinėtu paviršiumi, stora smailėjančia pentimi ir staigiai nuplokštintais ašmenimis žinoma tik iš Pamarių kultūros pajūrio srities. Kadangi ši sritis nesusisiekia su kitomis panašių kirvelių paplitimo sritimis, atskirta tuščių ir apytuščių plotų, tai tuos kirvelius reikėtų laikyti vienu iš būdingų Pamarių kultūros dirbinių tipų. Jų prototipas būtų galima sieti su Narvos kultūrai tipiškais raginiais įtvėriamaisiais kirveliais, tačiau jie kai kuo giminiški ir su nordiškos kultūrinės srities kirveliais. Daugiau kaip $\frac{2}{3}$ Lietuvoje žinomų kirvelių svorio centras yra per vidurį, mažesnės dalies — arčiau ašmenų. Pastarieji ypač būdingi Lietuvos ir Latvijos žalvario amžiaus piliakalniams. Šis patobulinimas, matyt, atsirado neolito pabaigoje, dar vėlyvojoje Narvos kultūros fazėje (pvz., Šventosios 6-oje gyvenvietėje).

Įvairiose Pamarių kultūros gyvenvietėse, pvz., Tolkmicke [91, p. 135, lent. I: 9; 77, p. 48, pav. 250] aptinkama ovalaus pjūvio kirvelių ir sugniaužta pentimi. Apskritai daugiausia jų rasta rytų Lietuvoje [7, p. 87, 202, žem. 12: 5], ir jie sietini su Lepelio-Borisovo srityje paplitusiais kirveliais ir paprastai būna gludintu paviršiumi, keturkampio pjūvio. Tačiau buvo ir antra šio tipo kirvelių paplitimo sritis — Jutlandija. Nidos, kaip ir kitų Pamarių kultūros

paminklų, kirvelių negalima sieti nė su viena iš šių sričių. Reikėtų manyti, kad tai savaiminė atsitiktinė forma, juo labiau kad ir rytuose bei vakaruose aptikti yra labai dailaus darbo, o Pamarių kultūros gyvenvietėse rastieji atlikti negrabiai, kaip Nidoje ar Tolkmicke.

Keturkampio pjūvio kirvelių svarbiausios formos yra labai panašios, be to, aptinkama pereinamųjų. Paviršius kai kada

32. Keturkampio pjūvio įtvėriamieji kirveliai

būna kalinėtas (pav. 32: 1, 2), bet dažniausiai — gerai gludintas. Forma daugiau ar mažiau trapecinė: kartais artimesnė keturkampiu (pav. 32: 3), kartais — ryškiai susiaurinta pentis (pav. 32: 4). Pentys paprastai būna plačios; siaurėjančios ir smailėjančios (pav. 32: 6) yra atsitiktinių formų, kai taikytasi prie riedulio. Viršus ir apačia būna smarkiai išgaubti, tik šonai statmeni (pav. 32: 4), tad neįmanoma nustatyti šių ir ovalaus pjūvio kirvelių ribos; dauguma keturkampio pjūvio, bet visi aptakiomis briaunomis (pav. 32: 5, 7). Svorio centras dažniausiai per vidurį, bet pasitaiko ir arčiau ašmenų. Būdingas toks kirvelis iš lauko špato amfibolito (pav. 32: 5). Jis labai dailiai apdirbtas, tačiau ašmenys dar geriau nugludinti, ypač vienoje pusėje — nuleisti visai tiesia plokštuma. Kirvelio pjū-

vis yra keturkampis aptakiomis briaunomis. Panašūs dar keli kirveliai (pav. 32: 8), paprastai padaryti iš geresnio, kietesnio akmens. Tik vienas nedidelis plokščias (pav. 32: 3) buvo dolomitinis. Kitų medžiaga: lauko špato amfibolitinis gneisas, lauko špato amfibolitas, amfibolitinis skalūnas, amfibolitas, diabazas, porfiritas.

Tai aiškūs darbo kirveliai dažniausiai tiek apdaužytai asmenimis, kad buvo numesti jau kaip netinkami. Keli pasitaikė skilę ir išilgai (pav. 32: 9).

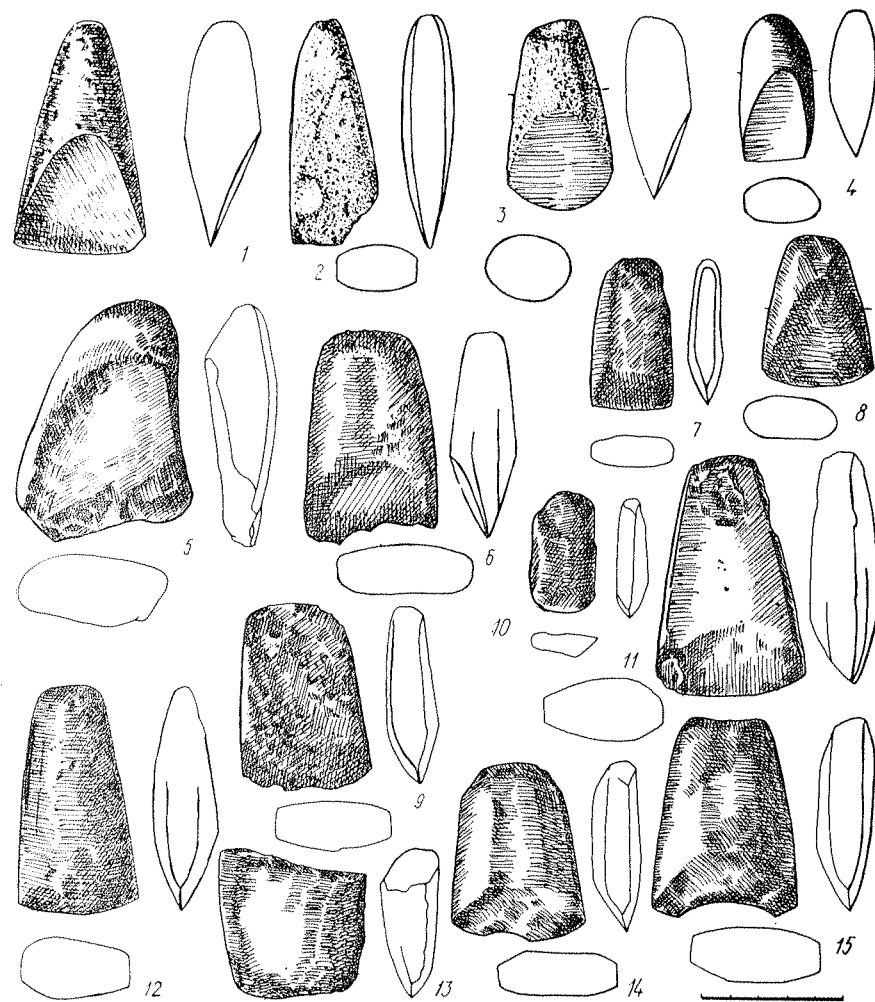
Keturkampio pjūvio kirvelių randama įvairių kultūrų paminkluose. Pabaltijyje, nors ir retai, jų pasitaiko Narvos kultūroje, pvz., Latvijoje Uosos [140, p. 9], Lietuvoje Sventosios 6-oje gyvenvietėje. Jie būdingi visoms Pamarių kultūros gyvenvietėms: nuo pačių ankstyvųjų, pvz., Sventosios 1A [110, pav. 14: 3] ar Daktariškės [23, p. 11, 36, lent. 33: 9, 10], iki vėlyvesnių, pvz., Žucevo, Suchačiaus, Tolkmicko, Sventy Kamenio ir kt. [91, p. 135, lent. I; 77, p. 48; 141, p. 19, pav. 31, lent. XIV]. Jų keturkampis pjūvis paprastai kiek gaubtomis plačiosiomis kraštinėmis, kartais nusklembtais kampais, lyg šiek tiek facetuotas. Visame Pabaltijyje keturkampio pjūvio kirveliai daugiausia siejasi su virvelinės keramikos kultūra ir, jai pasibaigus, dar ilgai išlieka ankstyvuosiuose piliakalniuose. Pastorinti arčiau asmenų kirveliai ypač būdingi žalvario ir ankstyvojo geležies amžiaus paminklams, nors, kaip matyti iš Sventosios 6-os gyvenvietės ir Nidos radinių, jų atsiranda jau vėlyvajame neolite. Lietuvoje keturkampio pjūvio kirveliai paplitę plačiai, bet šiaurinėje vidurio Lietuvos dalyje jų mažai [7, p. 87, 201–202, žem. 12: 2, 4].

Skobteliai yra vienas būdingų Pamarių kultūros akmenų dirbinių tipų. Forma primena miniatiūrinius kapliukus, nes asmenys nuleisti į vieną pusę. Tačiau jie, priešingai kapliams, yra tiesiog tobulai išbaigti. Skobtelius gamino iš smulkiagrūdžių, nors dažnai ir nelabai tvirtų vietinių akmenų, aptinkamų rieduliais,— daugiausia skalūno, tačiau yra ir iš porfiro, porfirito, amfibolitinio skalūno, lauko špato amfibolito. Vienas pasitaikė iš mergelio (pav. 33: 5) su natūralia žieve ir išduobtais asmenimis. Gal tai vaiko žaislas, nes tokia minkšta medžiaga darbu netiko.

Skobtelių yra kelių tipų: apvalinių tiesiai nuplokštintais asmenimis, ovalaus arba keturkampio pjūvio išduobtais asmenimis ir facetuotų.

Apvaliniai skobteliai daugiausia būna mažiukai, stori ir labai panašūs vieni į kitus, 5–8 cm ilgio, visiškai apvalaus (pav. 33: 1, 3) arba storo ovalo pjūvio. Pentis susiaurinta, kartais — net ryškiai (pav. 33: 1). Paviršius dažniausiai labai smulkiai kalinėtas (pav. 33: 1, 3); asmenys išriesti, bet pasitaiko ir tiesių. Viena skobtelio pusė smarkiai gaubta, antroji nuleista tiesia plokštuma (pav. 33: 3, 4, 8). Dažnai nuolydis prasideda labai aukštai ir apima pusę ar daugiau dirbinio.

Ovalaus arba keturkampio pjūvio skobteliai labai panašūs į įteriamuosius kirvelius, tik jų asmenys nuleisti į vieną pusę, kartais net kiek išgaubti. Kaip ir kirveliai, jie būna ova-

33. Skobteliai

laus arba keturkampio pjūvio, trapecijos formos, dažniausiai mažai išriestais asmenimis (pav. 33: 7, 9–12). Viename paliktas natūralus riedulio paviršius (pav. 33: 13), kiti visi buvo gludinti. Skobtelių asmenys labai lygūs, tačiau dažnai būna išskilę nuo darbo.

Aptikti 5 facetuoti skobteliai buvo gana vienodi. Jų išvaizda primena kirvelius, tačiau pentis gana plokščia ir apskritu galu, pjūvis panašus į keturkampį, facetės nelabai ryškios, asmenys nuleisti į vieną pusę (pav. 33: 14, 15).

Visi jie pagaminti iš kietų smulkiagrūdžių akmenų: amfibolito, amfibolitinio skalūno, lauko špato amfibolito, porfiro. Asmenys gražiai nudailinti, tačiau dažnai randama išskilusių nuo darbo (pav. 33: 6).

iš abiejų pusių, kol galastuvus perlūždavo. Beveik visi galastuvai padaryti iš rausvo (labai retai — pilko) beveik visai neapdirbto smiltainio plokščių. Nuo darbo jų grioveliai išsigludina iki žvilgesio.

GYVENTOJŲ VERSLAI IR ĮRANKIAI

Medžioklė

Medžioklė yra vienas iš seniausių žmonijos verslų, kai kur nepradusių reikšmės ir iki šių dienų. Ankstyviesiems Pamarių kultūros gyventojams greta žvejybos ji buvo pagrindinis pragyvenimo šaltinis [110, p. 7—9], bet ir vėliau, jau verčiantis žemės ūkiu, medžioklė buvo svarbi. Tačiau duomenų apie ją turime mažą.

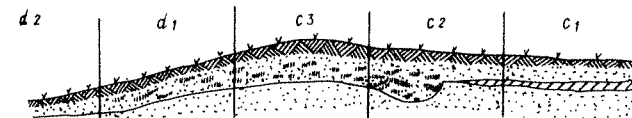
E. Holakas, 1894 m. kasinėjęs Nidos C ir E kauburėlius, pažymėjo radęs labai daug žvėrių bei gyvulių kaulų ir žuvų ašakų: iš nedidelės perkastos (kurią mums pavyko aptikti) jis pririnkęs vidutinio dydžio skalbinių krepšį [69, p. 160]. Tai, kad „5 kauburėliuose“ buvę daug žvėrių, tarp jų jaučių ir šunų, kaulų, jau 1875 m. yra minėjęs ir O. Tišleris [129, p. 39; 131, p. 40]. Bet dėl didelės daugybės E. Holako iškastųjų, deja, pasitenkinta tik nustačius keletą pavyzdžių. E kauburėlyje rasta krūminių bebro dantų (vienas pragręžtas), pragręžtas iltinis lapės dantis ir keletas ruonių kaulų. Be to, C kauburėlyje aptikta antroji arklio falanga, D kauburėlyje — ir dailus raginis adiklis [69, p. 148, pav. 4].

Mums tepavyko rasti labai sunykusių kaulų nuolaužų ir žaliose dėmelėse visai sudulėjusių jų pėdsakų — niekur nematyti daugybės E. Holako minėtų kaulų. Tokių pat žalių tarpstuoksnėlių aptikta ir židiniuose. Mikroskopiškai ištyrus, paaiškėjo, kad tarpstuoksnėlius sudarė anaerobinės bakterijos, gyvenančios po žeme ir mintančios kalciumu. Taigi žali pėdsakai rodė, kad kaulų būta daug ir jie sunykę palyginti neseniai — mažiau negu prieš šimtmetį.

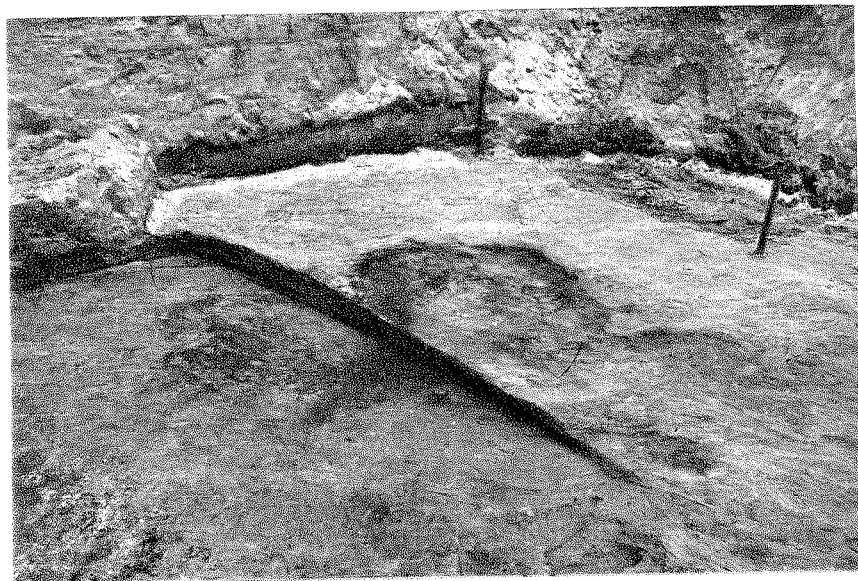
Paleozoologė V. Danilčenko (TSRS Archeologijos institutas Maskvoje) 1980 m. konstatavo, kad daugumos mūsų surinktų nuolaužų neįmanoma nustatyti. Aiškesni dantų bei ragų gabalėliai. Aptikta tauro dantų, tarp jų ir smulkesnių, kurie galėtų būti tauriuko, bet panašūs ir į jaučio dantis, 2 uodegos nareliai ir greičiausiai tauro patelės dantis. Be to, rasta briedžio ir elnio ragų gabalų, elnio dantų ir peties kaulas, kažkokio plėšraus žvėrelio falangos apačia, nedidelio kačių žvėrelio — vilpišio ar lūšies — mentikaulis, neaiškaus už stirną mažesnio žvėrelio ausies kauliukas, kažkokio mažo žvėrelio kauliukų, lapės (ar šuns) dantų ir apatinis lapės žandikaulis, bebro kaulo sąvarinė galvutė, į kurapką panašaus paukščio kauliukų. Juos papildė kitų Kuršių nerijos to paties laikotarpio gyvenviečių radiniai. Daugiausia paskelbta iš visai netolimos ir visu kuo labai panašios Grobšto rago gyvenvietės [69, p. 159,

I. Tyrinėtąs plotas iš rytų pusės (1974 m.)

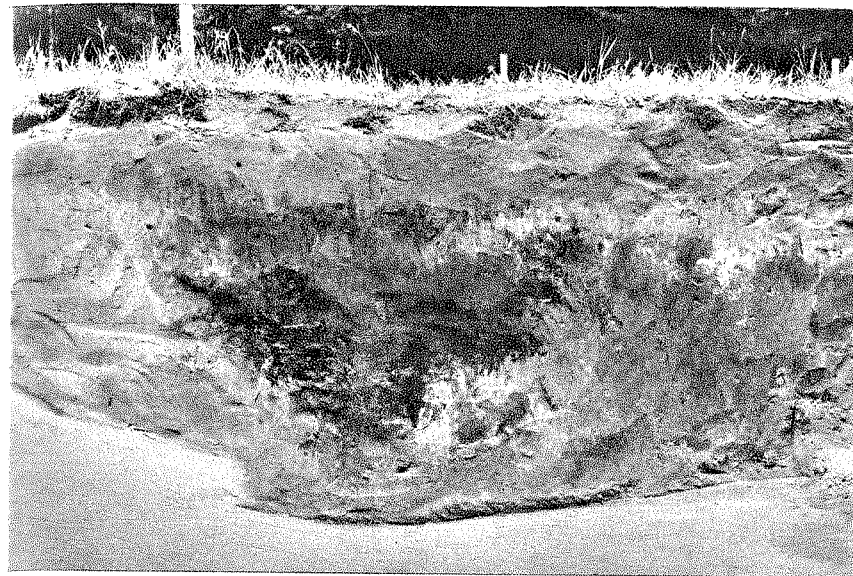
II. E. Holako A kauburėlis ir jo pjūvis (1974 m.)

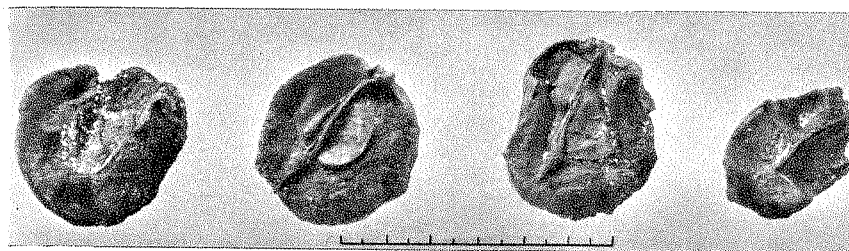
III. Židiniai Nr. 10 ir 11

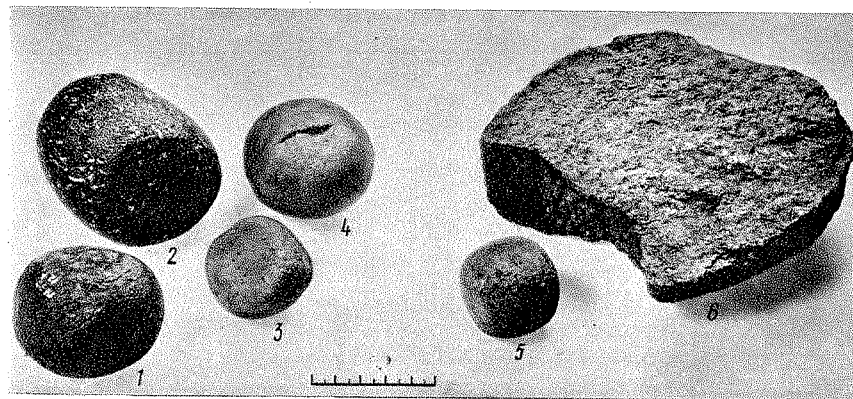
IV. Židiniai Nr. 15-17

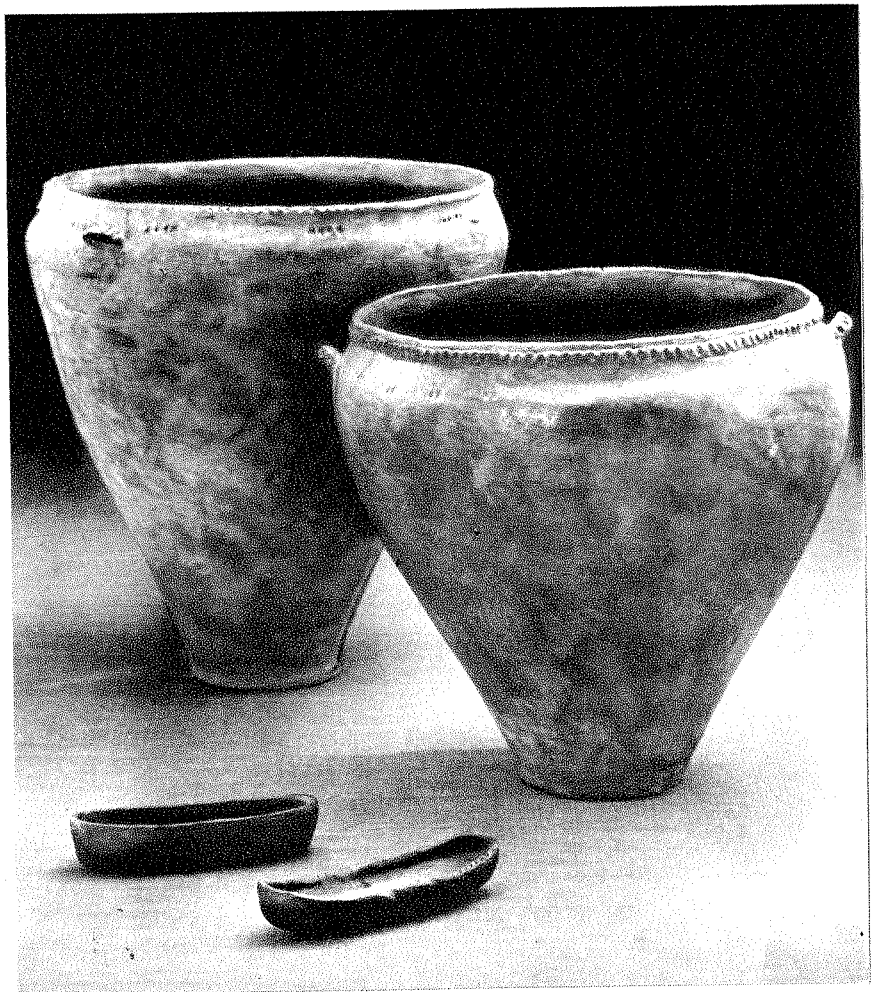
V. Židinys Nr. 29

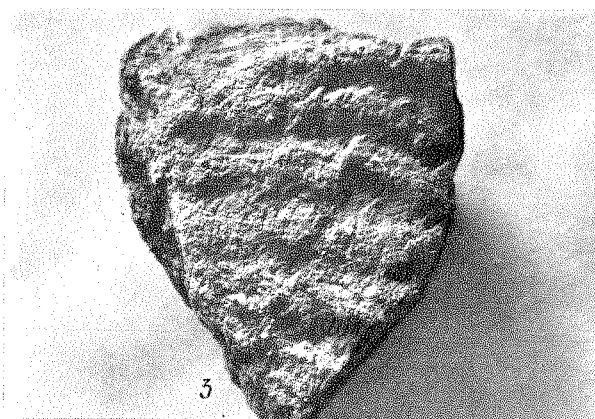
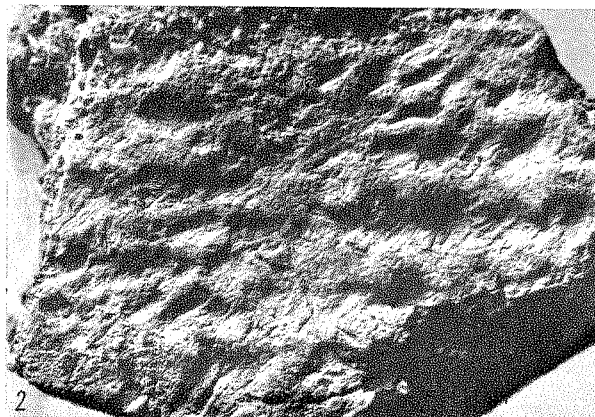
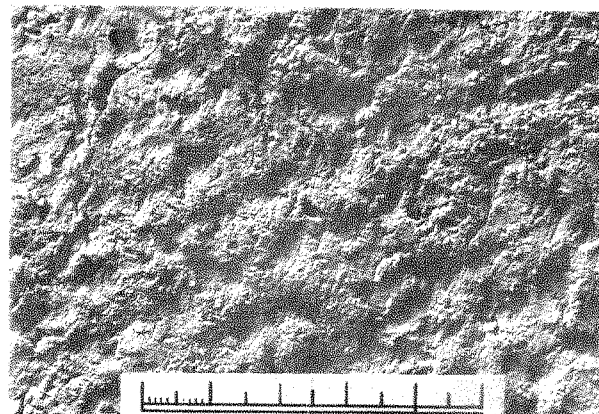
VI. Sudegę obuoliukai

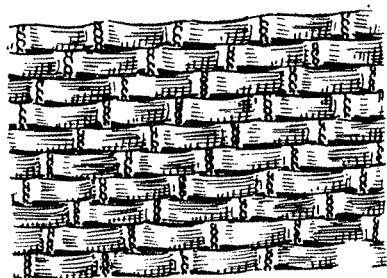

VII. Trintuvėliai (1-5) ir girdelės dalis (6)

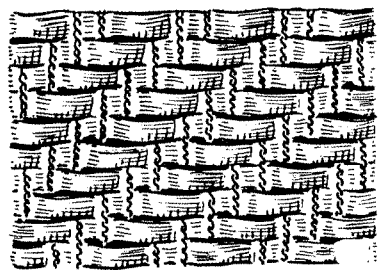

VIII. Indai druskai garinti

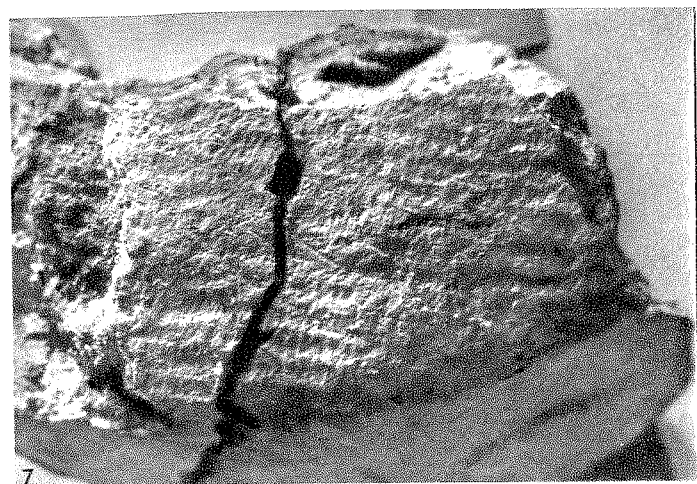
4

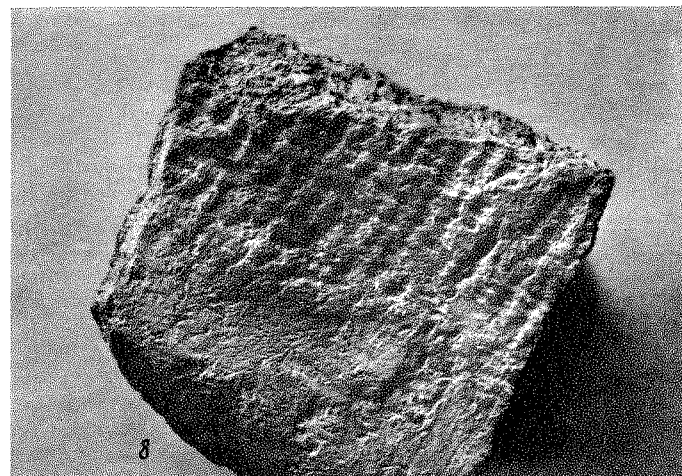
5

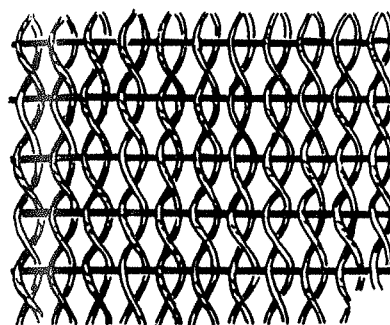
6

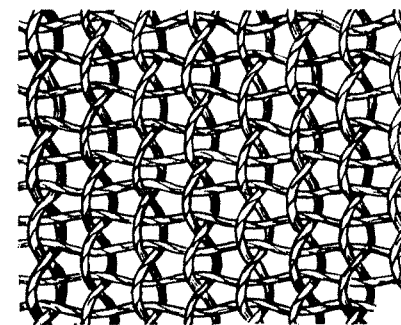
7

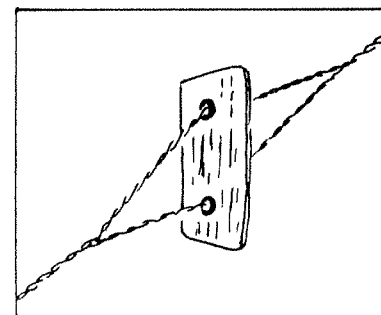
8

9

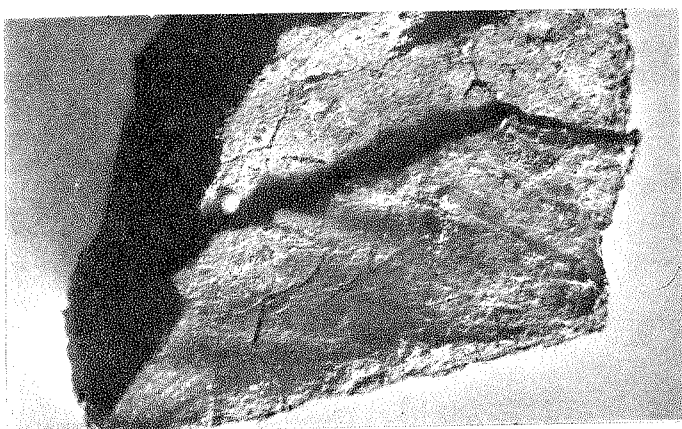
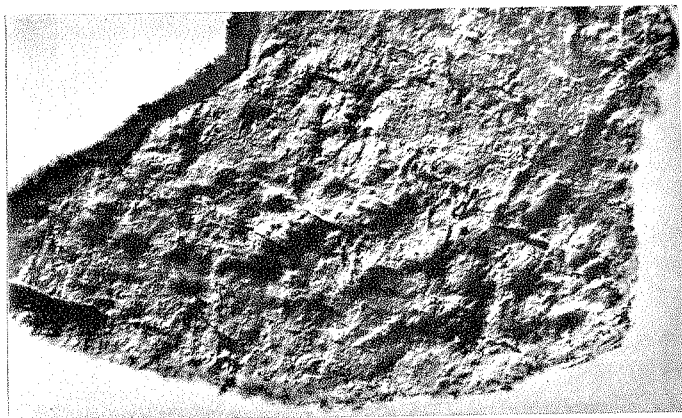

10

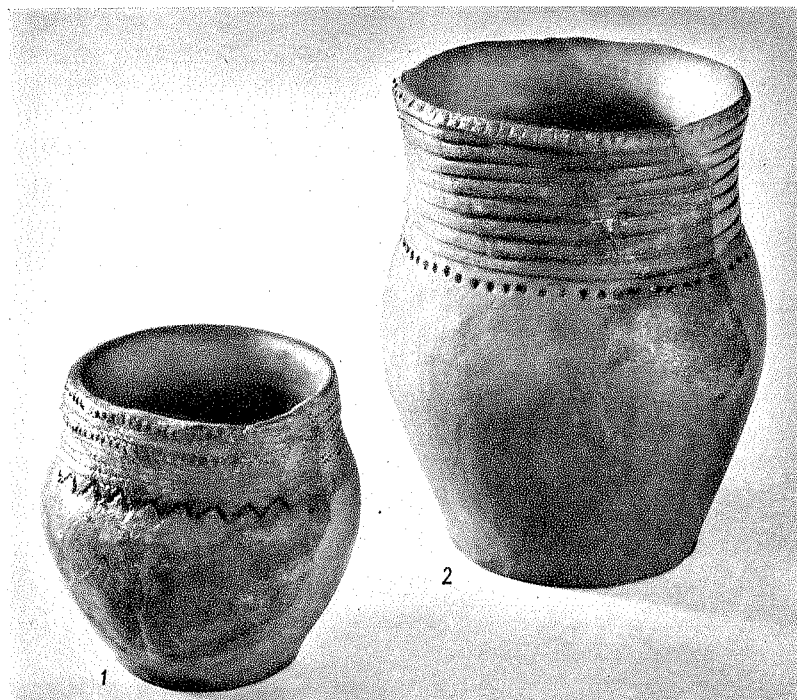

11

IX. Demblių atspaudai ant puodų dugnų ir pynimo schemas: 1-5 – ruoželinis pynimas, 6-10 – vytinis pynimas, 11 – rekonstruota vijimo lentelė

X. Tinklinio pynimo atspaudai

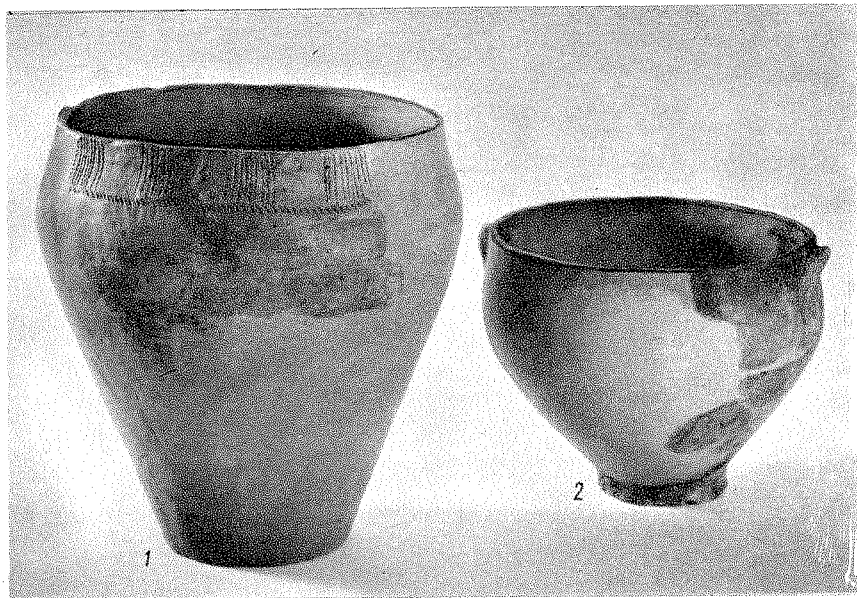
XI. Restauruota puodynėlė (1) ir taurė (2)

XII. Restauruotos puodynės

XIII. Restauruota puodynė ir puodynėlės

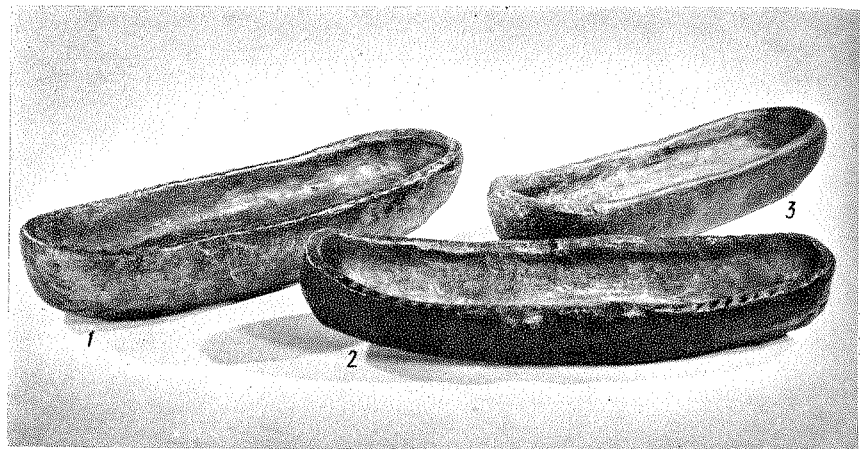
XIV. Restauruotos puodynės

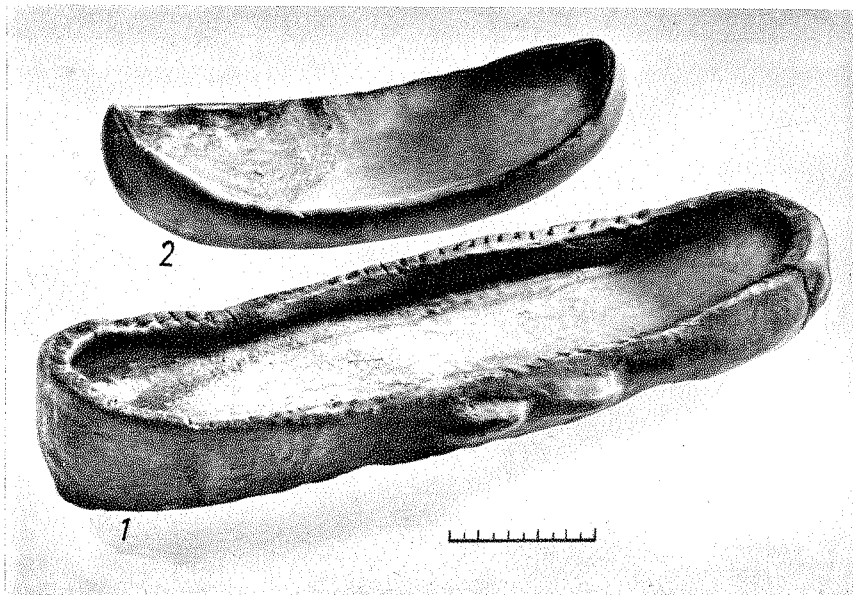
XV. Restauruoti apskritieji dubenėliai

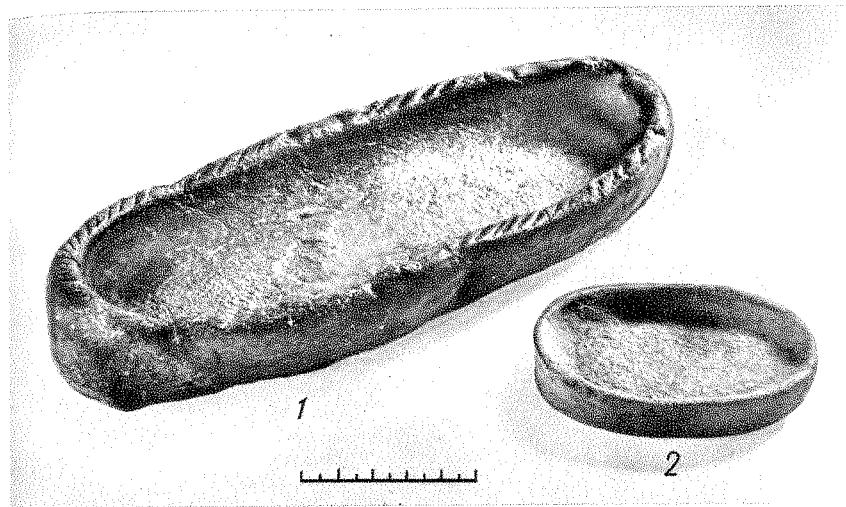
XVI. Restauruoti apskritieji dubenėliai

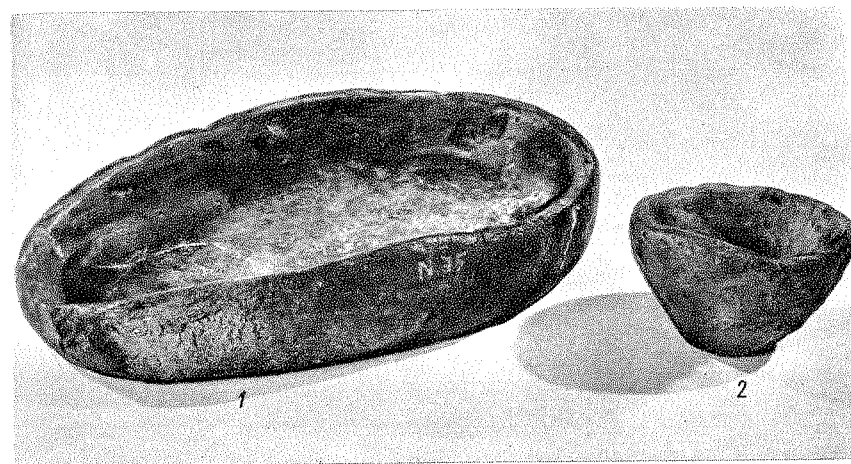
XVII. Restauruoti pailgieji dubenėliai

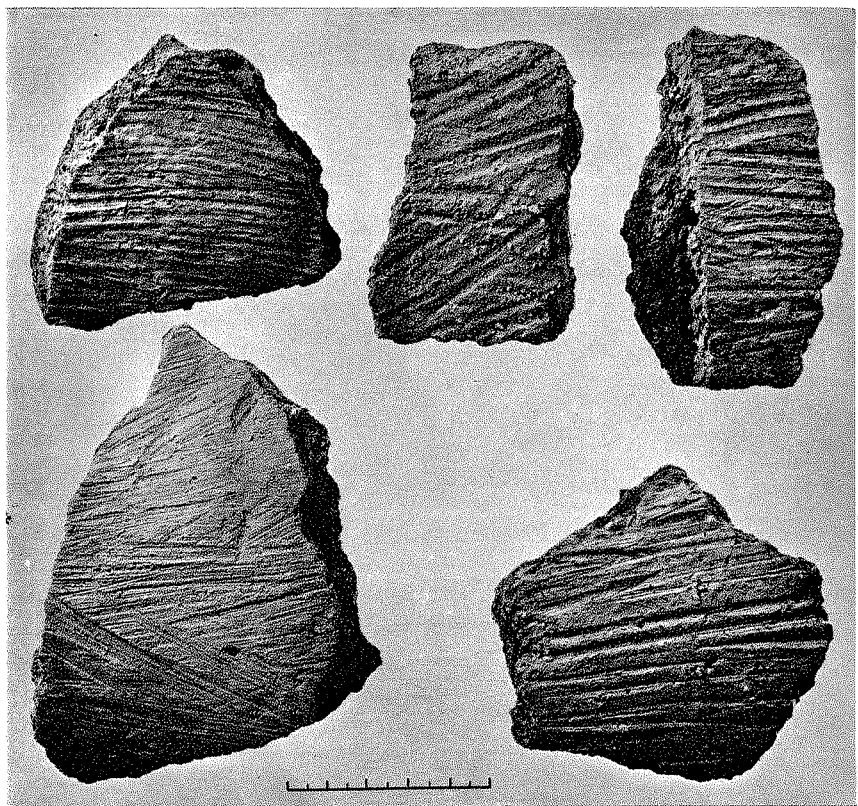
XVIII. Restauruoti pailgieji dubenėliai

XIX. Restauruoti pailgieji dubenėliai

XX. Restauruotas dubenėlis ir miniatūrinis puodelis

XXI. Brūkšniuotos šukės

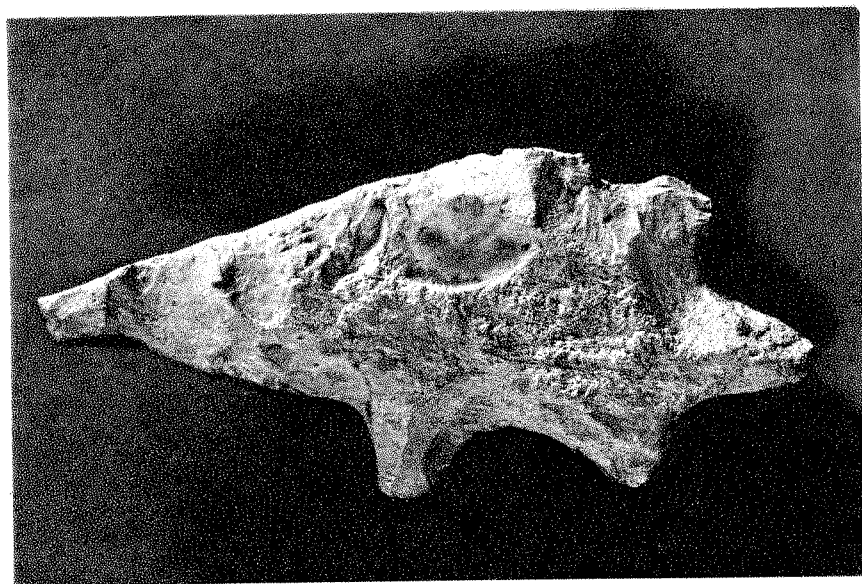
XXII. Restauruotas apeiginis puodas

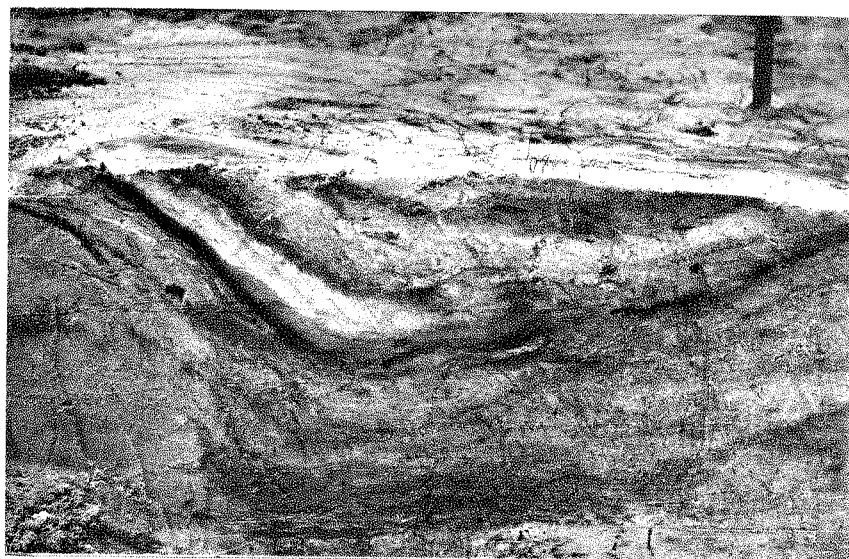
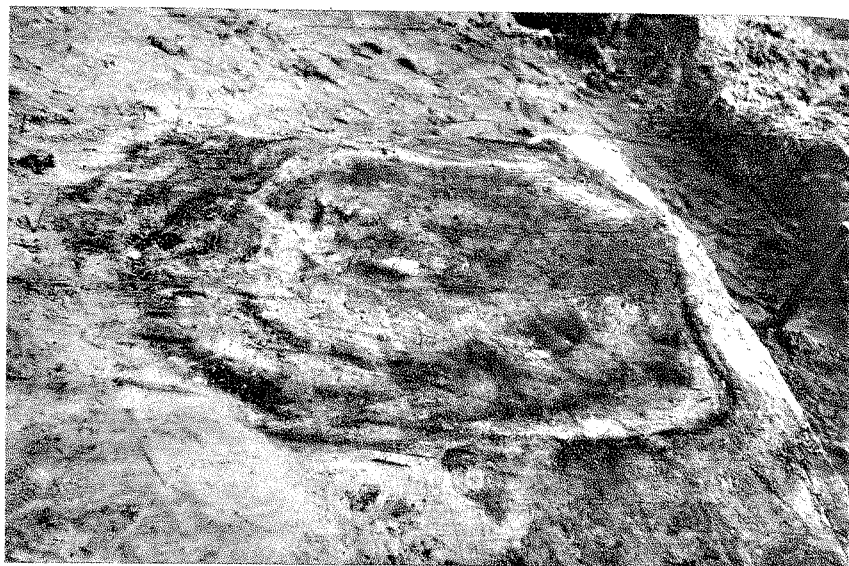
XXIII. Žmogaus figūrėlė puodo sienelėje

XXIV. Šukė su žmogaus figūrėle

XXV. Klinčių figūrėlė (šernas?)

XXVI. Aukų židinys Nr. 9 ir jo pjūvis

past. 1], kurioje daugiausia aptikta įvairių tipų ruonių — jūrų kiaulių, pilkųjų, ilgausių (*Phoca ospetrosum*, *Phoca vitulina*, *Phoca barbata*, *Delphinus phocena*), taip pat raguočių (*Carnivores*) ir mažų atrajojančių (*Cervide*) — kaulų, arklio dantų nuolaužų, driekto žandikaulis. Literatūroje užsimenama ir apie kitose Pamarių kultūros gyvenvietėse pasitaikiusius žvėrių kaulus [126, p. 180—181]. Geriau iširti tik Zuceve rastieji [94]. Ten daugiausia medžio ruonius (priskaičiuota per 100 individų), tarp kurių šalia nedaugelio pilkųjų, ir dabar gyvenančių Baltijoje, ypač buvo medžiojami grenlandiniai ir jūros kiaulės. Iš miško žvėrių konstatuota lokių, šernų, elnių, stirnų, taurų, lapių, lūšių [81, p. 62; 141, p. 23]. Suchačiuje taip pat daugiausia aptikta ruonių, ypač grenlandinių, toliau ėjo stirnos, vilkai. Tik nenustatyta, ar kai kurie kaulai priklausė šernams ar kiaulėms, taurams ar jaučiams. Be to, pasitaikė šunų ir vandens ar pelkių paukščių kaulų [36, p. 75]. Daug žvėrių kaulų nurodoma buvus ir Tolkmicko gyvenvietėje [11, p. 127]; nustatyta įvairių rūšių ruonių kaulų [131, p. 40].

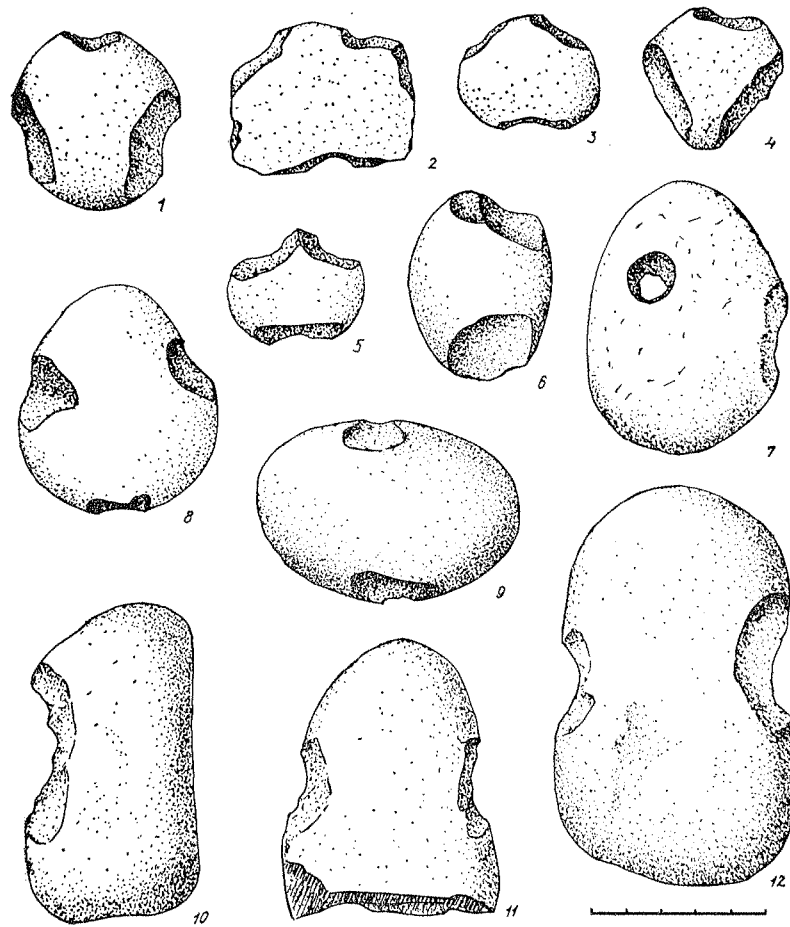
Nidoje, kaip ir kitose Pamarių kultūros gyvenvietėse, be abejo, daugiausia medžio ruonių rūšių ruonius. Iš sausumos žvėrių minėtini arkliai, taurai, briedžiai, elniai, lapės, bebrai. Svarbiausi medžioklės įrankiai buvo lankai su strėlėmis. Daug antgalių yra labai prasto darbo; matyt, medžioklė nelaikyta reprezentaciniu užsiėmimu. Žmonės žinojo ir kitų medžioklės būdų, apie kuriuos galima spręsti iš etnografijos: vilkduobių, spąstų, kilpų ir kt.

Žūklė

Apie žuvis Nidos gyvenvietėje turime dar mažiau duomenų. Per pastaruosius tyrinėjimus aptikta tik nedidelių stuburkaulių, žvynų bei ašakų gabaliukų, iš kurių nebuvo galima nustatyti žuvų rūšies. Ryškesni tik karšių žvynai. E. Holakas tyrinėdamas pastebėjo vien karšių žvynų [69, p. 160]. Grobšto rago gyvenvietėje taip pat rasta karšių žvynų, kaukolių gabalų ir lašių (?) kaulų [69, p. 159]. Tačiau XIX a. tyrinėtojai pažymėjo ypač daug jų buvus kaip tik „5 kauburėliuose“ [129, p. 39; 131, p. 40; 69, p. 160]. Nedaug žuvų ašakų pavyko rasti ir Šventosios IA gyvenvietėje; ten vyravo lydekos, buvo sterkių, plekšnių, pasitaikė karšių ir ešerių [110, p. 7]. Labai įvairių žuvų sugauta Zuceve, Tolkmicke, Suchačiuje [126, p. 180]. Tai beveik vien gėlujų vandens žuvis iš marių arba lagūnų. Matyt, žvejyba buvo svarbus Pamarių kultūros gyvenviečių verslas.

Svarbiausia žvejybos priemonė buvo tinklai, nuo kurių išliko labai daug įvairių pasvarėlių. Juos gamino iš gerai nugludintų gana vienodo dydžio plokščių pajūrio gargždo akmenėlių. Pasvarėliai įvairių formų. Paprasčiausi yra dviem išskeltomis kraštinėmis (pav. 36: 6, 9, 11, 12); 12—18 cm ilgio ir 8—10 cm pločio, kartais pasitaiko ir visai mažiukų (pav. 36: 6). Antro tipo yra išskelti trijose vietose — dobilo lapo pavidalo (pav. 36: 1—5, 8). Pasitaikė išskeltų

ir viename šone (pav. 36: 7, 10). Ir trečią tipą sudarė, matyt, maži ovalūs į tošį įvynioti akmenėliai. Taip galima spręsti iš kelių vienuodų gargždo akmenėlių krūvelių — vienoje buvo 60, kitoje 100 akmenėlių. Greičiausiai čia gulėjo tinklas su šiais pasvarėliais. Atrodo, būta gana ilgo tinklo. Rasta ir didelių akmenų su išskalomis,

36. Tinklų pasvarai

kuriuos reikėtų laikyti inkarais. Tinklo atspaudas matyti ant vieno puodo dugno. Daugiau duomenų apie tinklus gauta iš Šventosios I A gyvenvietės [110, p. 12—13]. Kitose Pamarių kultūros gyvenvietėse pasitaikė tik pasvarų. Zuceve tebuvo keletas raginių žeberklų gabalų [141, p. 16, pav. 22: 1, 5].

Rankiojimas

Rankiojimas labai ilgai išliko viena iš svarbių ūkio šakų, tik jo pėdsakus, ypač smėlynų gyvenvietėse, paprastai nelengva susekti. Iš valgomųjų augalų pakrantės sąnašų sluoksnyje nieko nerasta. Tik smėliu apkepęs sraigės kultūriniam sluoksnyje bei židiniuose rodo, jog jas vartojo maistui. Greičiausiai valgė ir vėžlius, kurių šarvų rasta gyvenvietėje. Židiniuose aptikta ir suanglėjusių miško riešutų kevalų. Kitose Pamarių kultūros gyvenvietėse taip pat labai mažai augalinio maisto pėdsakų. Suanglėjusių miško riešutų kevalų rasta Zuceve [141, p. 23]. Viename Suchačiaus pastate aptikta daugybė suanglėjusių gilių [35, p. 64].

Tačiau svarbiausias Nidos radinys buvo sudegusių girinių obuoliukų atsarga. Jų rasta 5-os aikštelės namo 1 m² dydžio priestatėlyje (pav. 9). Jame buvo 3 duobutės, kuriose, susimaišę su smėliu, gulėjo ir obuoliukai. Visi jie perskelti, tad turėjo būti sudžiovinti ir skirti ilgai laikyti. Matyt, buvo kelių rūšių (pav. VI). Obuolių aptikta ir kitose akmens amžiaus gyvenvietėse. Antai III tūkstantmečio antrosios pusės Svedijoje Alvastros gyvenvietėje rasta kelių rūšių didelių ir mažų obuolių; jie perskelti ir sudžiovinti. Aptikta ir riešutų [48, p. 141—145]; Bornholmo saloje, Niore Sandegode (Nørre Sandegaard) taip pat rasta suanglėjusių perskeltų obuoliukų [68]. Šveicarijoje akmens ir žalvario amžiaus gyvenvietėse irgi aptikta įvairaus dydžio džiovintų obuoliukų. Todėl manoma, kad jų būta laukinių ir naminių rūšių [67; 139, p. 120].

Gyvulininkystė

Ją žinojo visose Pamarių kultūros gyvenvietėse. Naminių gyvulių kaulų buvo Šventosios IA ir Šarnelės, Duonkalnio gyvenvietėse, Eigulių I b gyvenvietėje [112, p. 246]. Tačiau ir viduriniame neolite pajūrio gentys jau turėjo šiek tiek naminių gyvulių [109, p. 47]: stambiųjų ir smulkiųjų galvijų. Nėra abejonės, kad vėlyvosios fazės Pamarių kultūros gyventojai jų laikė nemąža. Nidoje šalia neaiškių aptikta ir neabejotinų karvių ar jaučių dantų, kaulų gabalų, smulkiojo galvijo mentikaulis ir dantys, naminio žirgo antroji falanga ir 3 sąnariniai kaulai, naminių šunų dantų. Iš senųjų rinkinių žinoma taip pat buvus antrąją žirgo falangą ir atrajojančių gyvulių dantų nuolaužų [69, p. 160]. Grobšto rago gyvenvietėje aptikta arklio dantų nuolaužų ir šuns kaulų [69, p. 159]. Meškos galvos gyvenvietėje irgi pasitaikė šunų (?), jaučių ir kiaulių kaulų [77, p. 62]. Zucevo gyventojai laikė kiaules, jaučius, ožkas ir šunis; rasta ir arklių kaulų (tik abejojama, ar jie naminių gyvulių) [81, p. 62; 141, p. 23]. Taip pat neaišku, ar Suchačiuje, be šunų, rasti kiaulių (šernų?) bei jaučių (taurų?) kaulai tikrai buvo naminių gyvulių [36, p. 75], nors, gretinant su kitų gyvenviečių radiniais, atrodo, galėję būti naminių. Tolkmicke irgi aptikta jaučių, kiaulių ir šunų

kaulų [77, p. 62]. Jaučių dantų rasta ir Sventy Kamenio gyvenvietėje [33, p. 136]. Tad Nidos, kaip ir kitų Pamarių kultūros gyvenviečių, žmonės laikė naminių gyvulių: jaučių bei karvių, kiaulių, ožkų, šunų ir greičiausiai žirgų (nors laukinius ir medžiojo). Dauguma jų yra ne klajokliško ganomojo piemenų ūkio, o sėslaus žemdirbio palydovai. Nuomonė, kad virvelinės keramikos kultūros gyventojai vertėsi ne sėsliu gyvulininkyste, susidarė tada, kai Vidurio Europoje ši kultūra tebuvo pažįstama iš kapų radinių. Nors dar ir dabar dalis tyrinėtojų virvelininkus laiko buvus klajoklius gyvulininkus.

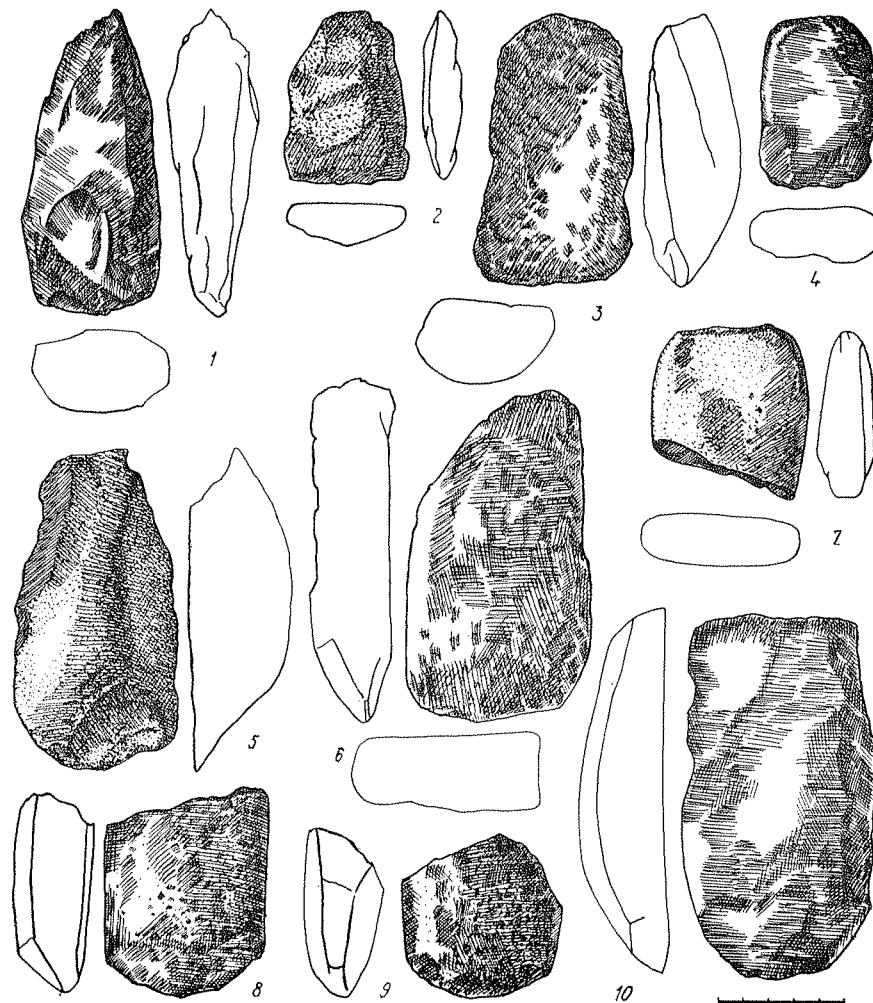
Žemės ūkis

Tai buvo svarbiausias verslas. Jis įsigalėjo, matyt, tik antroje Pamarių kultūros laikotarpio fazėje. Kai kurie kultūriniai augalai buvo pažįstami jau nuo vidurinio neolito [109, p. 43], tik tada jie dar nepakeitė pagrindinės ūkio formos. Ankstyviausiose Pamarių kultūros gyvenvietėse, pvz., Šventosios 1 A ir Šarnelėje, rasta ir kaplių, ir kanapių grūdų, rodančių, kad vis dėlto verstasi kaplinių ūkiu. O jeigu Šarnelėje buvo net gyvatgalvis kaplys, tai aišku, jog žemės ūkį žmonės buvo jau giliai įsisąmoninę. Labai daug pasako vidurinio neolito Šventosios 6-oje gyvenvietėje 1984 ir 1985 m. rasti 3 mediniai rankiniai arklai, radiokarbono metodu datuoti III tūkstantmečio pr. m. e. pabaiga, ir sorų bei dvieilių kviečių sėklos. Šis išradimas buvo perimtas iš rutulinių amforų kultūros žmonių. Ir nėra jokio pagrindo abejoti, ar juo naudojosi Pamarių kultūros gyventojai. Apie Nidoje augintus javus turime duomenų iš senųjų tyrinėjimų. Dar šio šimtmečio pradžioje puodų šukėse buvo ieškota grūdų atspaudų [77, p. 63; 126, p. 181]. Nidos (ar Parnidžio kopos) gyvenvietės puodo šukėje aptiktas plikojo miežio (*Hordeum*) grūdo, prie Pilkopos (Morskajės) Liepų kalno gyvenvietėje pastebėtas dvieilio kviečio (*Triticum dicocon*) grūdo atspaudas.

Geologės O. Kondratienės palinologiniais tyrimais, Nidos gyvenvietės kultūriniame sluoksnyje žolių žiedadulkių buvo nedaug. Vyravo varpinių šeimos atstovai, tarp kurių pasitaikė ir 4% javų. Pastarosios žiedadulkės buvo susilamdžiusios, tad sunku nustatyti jų gentį. Jų poros sandara panaši į kviečio. Iš sinantropinių (šalia gyvenviečių augančių) augalų dar rasta rūgštynių (3%), kiečių (8%) žiedadulkių. Sporų maža — viena kita paparčio spora. Be to, aptikta kirminių kiaušinėlių, angliukų. Visa tai rodo, kad sąnašos susidarė veikiant žmogui. Be to, Nidoje vertusis žemės ūkiu rodo ir akmeniniai kapliai, trintuvėliai bei girnelių nuolaužos, pjautuvų ašmenėliai.

Kapliai buvo viena iš gausiausių akmens dirbinių grupių: su nuolaužomis jų surinkta 75. Didžiąją dalį sudarė plokšti aptašyti, mažai apdirbti, prie riedulio formos pritaikyti darbo kapliai. Jūs galime suskirstyti į keletą ryškesnių grupių. Tai trapeciniai, keturkampiai arba ovalūs ir sugniaužtapenciai. Jų būna ir netaisyklingų.

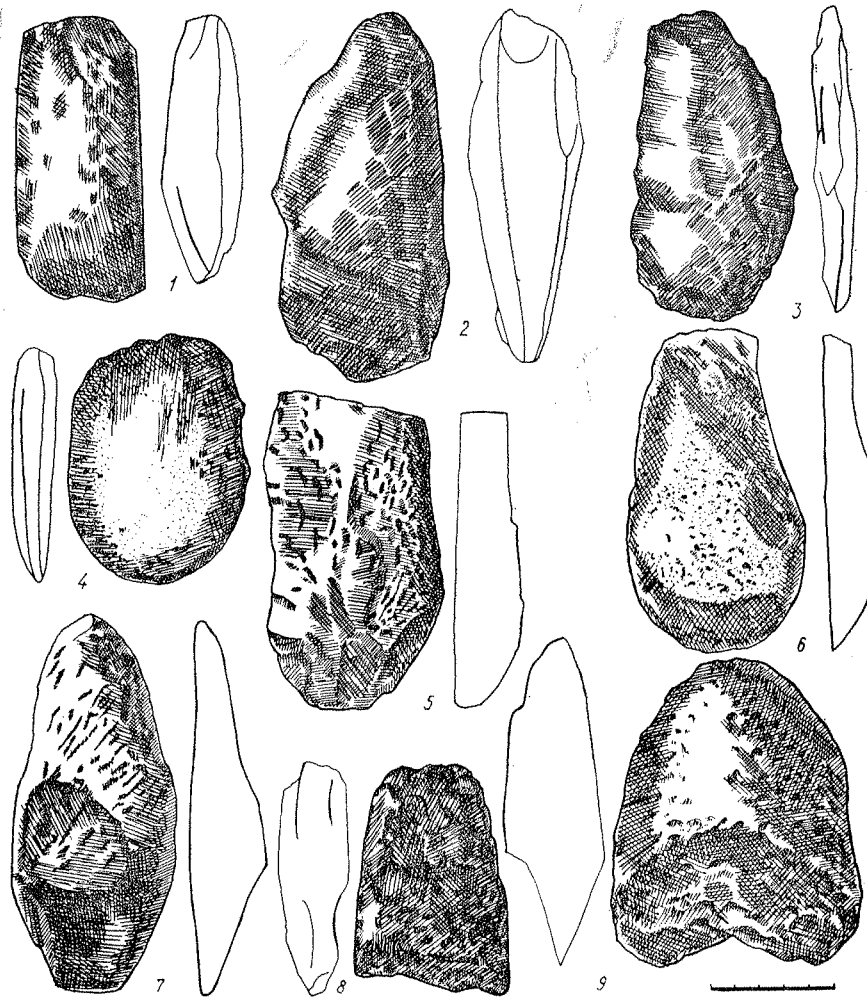
Trapecinių kaplių daugiausia: su nuolaužomis turėjo būti apie 30. Visi aptašyti, kai kurie kiek kalinėti, bet negludinti. Ieškota tokio akmens, kad mažiausiai reikėtų apdoroti. Darė juos iš gana tvirtų uolienu. Vienas ryškiausių pavyzdžių (pav. 37: 1) yra juosvo porfirito 12,9 cm ilgio kaplys: jis visas aptašytas, tik šoninės briaunos, atrodo, pritaikytos prie natūralaus riedulio paviršiaus, netaisyklingo ovalo pjūvio, labai nudirbtais ašmenimis. Kitas kapliukas taip pat tik aptašytas, duobėtu paviršiumi, netaisyklingo segmento pjūvio; ašmenys beveik tiesūs ir nuleisti tik iš viršutinės pusės (pav. 37: 2). Panašus kitas keturkampio pjūvio kaplys (pav. 37: 6). Dar mažiau apdorotas kaplys (pav. 37: 5) visai plokščiai nuta-

37. Akmeniniai kapliai

šyta blogąja puse, gerojoje matyti aukštas gūbrys iš dalies su natūralia žieve; ašmenys nuplokštinti iš viršaus. Visi kiti, kurių daugumos išlikusios tik dalys, labai panašūs ir mažai apdoroti, nes dažnai pavykdavo rasti tinkamą akmenį (pav. 37: 3).

Mažai apdoroti keturkampiai arba ovalūs kapliai daug kuo panašūs į minėtuosius; skiriamasis jų požymis yra lygiagretūs šonai ir išriesti ašmenys. Šie kapliai būna ne tik nutašyti, bet kartais kiek ir pagludinti. Būdingas pavyzdys (pav. 37: 10) yra gana tvirta akmens kaplys išriestais ašmenimis ir statmenai nukirstu penties galu. Jis segmento pjūvio, iš gerosios pusės nuleistais,

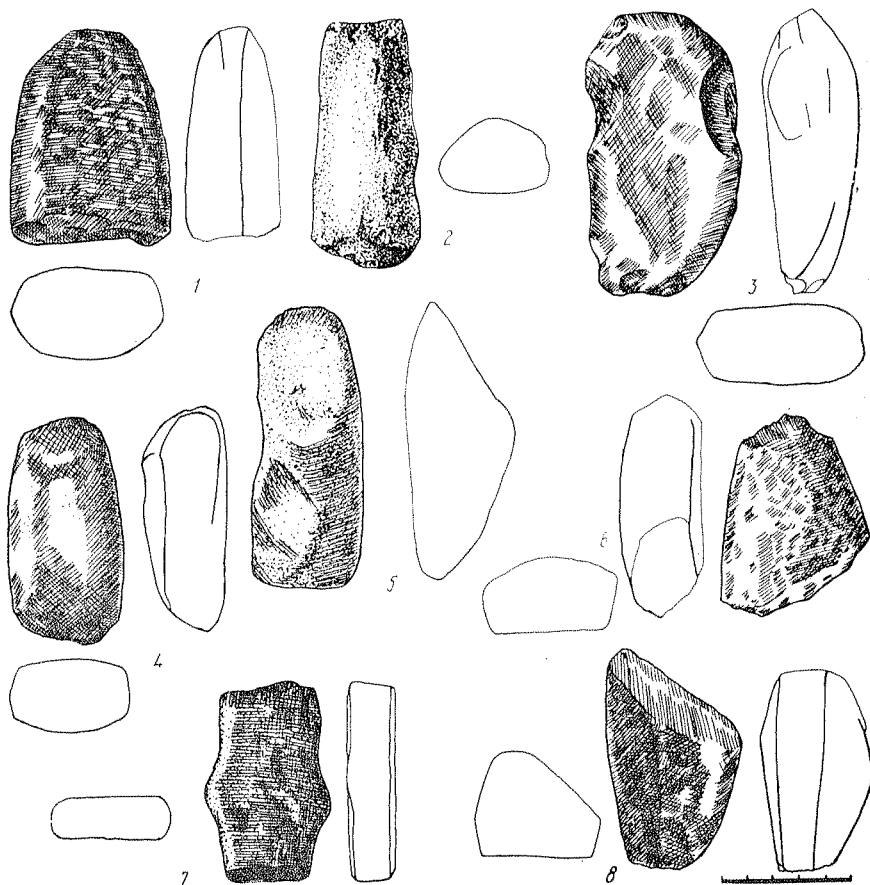
38. Akmeniniai kapliai

o iš blogosios — stambiai kiek aptašytais ašmenimis. Labai panašus antras taip pat iš tvirta akmens, bemaž keturkampis, segmento pjūvio, visai plokščia blogąja puse, beveik statmenais šonais, iš viršaus nuleistais ašmenimis. Artima kito kaplio ašmenų dalis yra iš amfibolitinio skalūno. Pasitaiko kaplių ir ryškiau išskirtais riestais ašmenimis, kuriems pavidalas suteiktas smulkiu kalinėjimu (pav. 37: 8, 9). Pasitaiko ir iš vidinės pusės nuleistais ašmenimis. Toks yra 11,8 cm ilgio granito gneiso kaplys, pagal natūralų riedulį, atrodo, kiek persimetęs; storo ovalo pjūvio, ryškiai gaubta viršutine puse (pav. 38: 1). Kitų netaisyklinga keturkampė forma priklausė nuo riedulio. Kapliai būna labai menkai apdirbti, kaip, pvz., kaplys iš metamorfinuoto smiltainio ovalaus pjūvio 14 cm ilgio riedulio; ašmenys ir pentis aptašyta, o vidinėje jos pusėje dar yra plati nuoskala. Matyt, toje vietoje akmuo buvęs per storas. Kitas kaplys visas aptašytas, bet mažai nutolęs nuo natūralios formos (pav. 37: 4), ovalaus pjūvio. Didesniems gabalams tik apytikriai suteikta forma (pav. 38: 2). Išlikusios kelios tokios pat pentys, tikriausiai nuskilusios per pusę kaplio (pav. 38: 8). Viena tokia iš gneiso padaryto kaplio pentis yra gana plona ir kiek siaurėjanti, visa smulkiai kalinėta, ovalaus pjūvio, paviršiuje su iškalinėta duobute (pav. 37: 7). Gal ji buvo pritaikyta įtvirtinti kaplį į kotą, o gal sudužęs kaplys vėliau vartotas kaip priekalėlis.

Yra dar apie 10 (be neiškių nuolaužų) ruošinių bei grubiai apdorotų kaplių, kuriems stengtasi suteikti į keturkampį ar ovalą panašią formą. Keturkampį primenantis nebaigtas plonas ruošinis iš amfibolitinio skalūno (ar lauko špato amfibolito) (pav. 38: 3) nuplonintais šonais. Daugiau yra ovalių išriestais ašmenimis. Toks, pvz., yra netaisyklingo ovalo formos kaplys išdužusiais ašmenimis (pav. 38: 9). Antras gal nebaigtas kaplys yra vienu išriestu galu; jo paviršius gražiai gaubtas ir smulkiai aptašytas, ašmenys plonėjantys. Yra dar trejetas labai į šį panašių kaplių ar ruošinių. Parinkto tinkamo plokščio akmenėlio, jei nereikia daug keisti pavidalo, kaip tokiam gneisiniam kapliukui (pav. 38: 4), paviršius gali būti smulkiai kalinėtas, kaplys lęšio pjūvio, šonai ir ašmenys nuploninti. Iš didelių riedulių dalių padarydavo daug grubesnių ir netaisyklingesnių kaplių.

Sugniauztapančiai (kurpaliniai) kapliai sudaro mažą, tačiau išsiskiriančią grupę. Ryškesni tik 4. Visi jie gana plokšti, netaisyklingo segmento pjūvio, iš visų pusių aptašyti. Ryškiausias (pav. 38: 7) yra taisyklingai suformuotas, siaurais nuo darbo sumuštais ašmenimis. Apatinė pusė plokščia, viršutinė iškili ir nelygi, šonai statmenai nuskaldyti. Kitas to paties tipo kaplys (pav. 38: 6) taip pat plokščia blogąja puse ir truputį iškilia gerąja, 13 cm ilgio. Pentis susiaurinta ir užbaigta statmenai, visi pakraščiai aptašyti; netaisyklingo segmento pjūvio. Panašus ir trečias (pav. 38: 5) 12,5 cm ilgio kaplys iš sienito (amfibolito ar piroksenito) netaisyklingo segmento pjūvio, kiek susiaurinta ir statmenai nukirsta pentimi. Visas aptašytas, labai nudirbtas ašmenimis.

Kaplius gamindavo iš įvairiausių rūšių uolienu. Dailesni būdavo iš tvirtų: diabazo, amfibolitinio skalūno, staurolitinio amfibolitinio skalūno, lauko špato amfibolito, porfiro, granito, granito gneiso, sienito. Tačiau nemaža dažniausiai menčiau apdirbtų kaplių padaryta ir iš netvirtų uolienu: gneiso, smiltainio, metamorfizuoto smiltainio, skalūno ir net klinčių. Pastarieji, matyt, buvo skirti sezoniniam darbui, paskui juos numesdavo, nebrangindavo.

39. Akmeniniai kapliai

Paprasti apskaldyti arba kalinėti kapliai buvo pagrindiniai žemės įdirbimo įrankiai. Jų forma mažai rūpėjo, svarbiausia buvo rasti tinkamą riedulį ir mažiausiomis pastangomis pritaikyti jį darbui. Tačiau kelios skirtingos kaplių formos rodo, kad juos tikriausiai naudojo įvairiai. Tokie kapliai beveik niekada (nebent jie su skylė kotui) kaip atsitiktiniai radiniai nepatenka į muziejų rinkinius, tad sunku susidaryti jų paplitimo vaizdą. Beje, ir seniau ty-

rinėtuose paminkluose jų retai užfiksuojama. Atrodo, kad nemaža šių kaplių bus praslydę pro tyrinėtojų akis, ypač jei tai nuolaužos, kaip dažnai būna gyvenvietėse.

Lietuvoje negludintų be skylės kotui kaplių rasta jau Narvos kultūros paminkluose, pvz., Šventosios 6-oje ar Kretuono 1B [152] gyvenvietėse. Vėlyvojo neolito Nemuno kultūros minėtinas kaplys iš Barzdžio miško gyvenvietės, Varėnos raj. [112, pav. 136: 2]. Apie Pamarių kultūros pajūrio gyvenviečių radinius, galima sakyti, nieko nežinome. Šventosios 1A gyvenvietėje aptikta tik medinė kaplio galva [110, pav. 4: 8]. Bet čia beveik visi radiniai buvo šiukšlyne, kur, matyt, nepateko kaplių. Grublėtų, pailgų, kalinėtų kaplių iš abiejų pusių aptašytais ašmenimis pasitaikė ankstyvoje Daktariškės gyvenvietėje [23, p. 11, 36]. Neaiškių aptašytų dirbinių (be abejo, kaplių) teigiama buvus Suchačiuje [36, p. 72]. Sventy Kamenio gyvenvietėje prie B židinio minimas iškastas „netaisyklingas beveik kaplio pavidalo akmens dirbinys gludinta tik viena užpakaline plokštuma“ [91, p. 137]. Visi kiti „kaplio pavidalo“ dirbiniai apibūdinami kaip labai dailiai gludinti, ir juos galėtume priskirti tik prie skobelių. Mažai apdirbtų kaplių rasta ir Latvijoje — Kurzemėje [124, p. 23] ir Abuoros 1-oje gyvenvietėje [163, p. 71, lent. XXIII: 2, 6, 8]. Baltarusijoje irgi minimas toks kaplys, rastas kartu su laiviniu kovos kirviu [169, p. 107].

Lietuvos vėlyvojo neolito gyvenvietėse kartais pasitaiko tokių menkai apdirbtų kaplių ir su skylė kotui. Antai Laumėnų 1-oje gyvenvietėje [111, p. 20], Jakėnų k. Duobupio 2a gyvenvietėje, Varėnos raj., rasta keletas jų [108, p. 38—39]. Šio tipo kapliai net su skylė kotui ištiesai negludinami — stengiamasi parinkti vandens nugludintą riedulį.

Apskaldyti įtvėriamieji kapliai kartais gludintais ašmenimis išskiriami kaip vienas iš 6 svarbiausių Rytų Europoje miškų ruožo kaplių tipų [160, p. 50—51].

Apvalinius kaplius gamino iš tinkamų arba pritaikytų riedulį. Tokia yra vieno smiltainio kapliuko pentis: pjūvis storo ovalo, o paviršius beveik visas natūralus, vandens nugludintas. Labai panašaus pavidalo granitinio kaplio liemuo (pav. 39: 2). Kaplys beveik apvalus, tik apatinė pusė kiek priplota. Paviršius, matyt, aptašytas, nes natūralių tokios formos granitų nebūna. Šiai grupei skirtinos 3 labai panašios apvalinių kaplių pentis (pav. 39: 1, 6). Jų paviršius kalinėtas, vieno kiek pagludinti šonai, kito — paviršius. Visų pentis truputį siaurėjanti, pjūvis storo ovalo arba priplota blogąja puse. Išlikusios ir kelios gludintų kaplių nuolaužos. Tai vieno iš diabazo padaryto storo kaplio kiek plėtojusių ir labai sumuštų ašmenų dalis. Iš literatūros žinomas ir sveikas kiek siaurėjanti pentimi ir ašmenimis apvalinis kaplys iš Nidos [53, pav. 11b]. Jis, atrodo, plokštoko ovalaus pjūvio, apie 15,5 cm ilgio.

Lietuvoje, daugiausia į pietus nuo Nemuno bei Neries ruožo ir Kuršių nerijoje, surinkta apie 20 apvalinių kaplių (beje, į muziejus nepatenka jų ruošiniai bei nuoskalos) [7, p. 101—103]. Jie būna siauri ilgi, ovalo ar apvalaus pjūvio, paprastai kiek siaurėjantiais

ašmenimis ir pentimi, šiek tiek iškilėse viena puse. Muziejuose saugomi yra labai gerai gludinti ir mažai vartoti. Kapliai tarp 10,5 ir 19 cm ilgio, ankstyvesnieji suploti, vėlyvesnieji stori, apvalūs. Tik V. Šukevičius šalia gludintų mini 3 aptašytus gerai suformuotais vien ašmenimis [123, p. 50—51, lent. II].

Visi kapliai (pvz., Eigulių, Samantonių, Rumšiškių, Skarulių gyvenviečių), kuriuos Lietuvoje galima susieti su paminklais, priklauso Pamarių kultūrai. Gana gausiai ir vienodai jie paplitę buv. Rytprūsijoje [44, p. 29]. Vienas trumpas storas apvalinis kapliukas aptiktas ir Zucevo gyvenvietėje [141, p. 19, pav. 32]. Galbūt šiai grupei priklausė ir Cedmaro radinys [121, pav. 4A: 1; 126, p. 77—80]. Už Pamarių kultūros paplitimo ribų — Didžiojoje Lenkijoje — pasitaikė vos keli kapliai [80, p. 14].

Apskritai tai labai paprastas dirbinio tipas, įvairiose vietose bei kultūrose galėjęs atsirasti nepriklausomai, spontaniškai [1, p. 4; 126, p. 73]. Pvz., Vokietijoje šie kapliai — mezolito dirbinys [63, p. 29—30], Jutlandijoje jų taip pat randama Maglemosės tipo stovyklose [97, p. 29, pav. 109—110], tačiau išlieka ir ankstyvajame neolite (jie būna smulkiai kalinėti, gludintais tik ašmenimis) [119, p. 120, pav. 118]. Skandinavijoje apvaliniai kapliai ypač būdingi neolito pradžia, kuri net vadinama apvalinių kaplių (ar kirvių) laikotarpiu, Norvegijoje ir Švedijoje jų išliko iki koridorinių kapų laikotarpio [39].

Taigi apvaliniai kapliai, kaip ir kirviai, paplitę skirtingais laikotarpiais ir keliose viena nuo kitos nepriklausomose srityse, skiriamose tuščių plotų. Viena iš tų sričių ir yra Pamarių kultūros. Tuo metu šių kaplių neturi pietų kaimynai: piltuvėlinės keramikos, rutulinių amforų nei Zlotos kultūros gyventojai. Jų beveik nėra į šiaurę ir į rytus nuo Lietuvos, kur jie tik retkarčiais patekdavo kaip įvežtiniai [147, p. 75; 3, p. 22]. Taigi apvaliniai kapliai taip pat laikytini vienu iš būdingų Pamarių kultūros dirbinių tipų.

Mažą grupelę sudaro 2 kapliai su įveržimais, padaryti iš natūralių storo ovalaus pjūvio riedulių. Vienas (pav. 39: 3) buvo iš smiltainio; 12 cm ilgio, natūraliu paviršiumi, kiek kreivais, bukais, apdaužytais ašmenimis, šonuose arčiau penties su iškaltais įdubomis. Antrasis (pav. 39: 4) iš klinčių, panašaus į keturkampį pjūvio, aptakiomis briaunomis. Kaplio paviršius kalinėtas, ašmenys netolygiai nuleisti, vidinėje pusėje apdaužyti. Arčiau penties matyti įveržimas. Tai daugiau atsitiktinė forma, pasitaikanti plačiuose Šiaurės bei Rytų Europos plotuose, net iki Kolos pusiasalio [154, lent. 1: 43—46], palei Volgos vidurį bei aukštupį [160, p. 51]. Keletas tokių kaplių rasta Latvijoje Abuoros 1-oje gyvenvietėje [163, p. 71, lent. XXIII: 5, 7]. Tačiau jie nebūdingi jokiai kultūrai.

Gyvatgalviai kapliai sudaro svarbią grupelę, tačiau jai priklauso tik sudužę arba nebaigti dirbiniai. Vienas iš jų buvo siauras, ilgas ruošinys kiek iškilia nugarėle, tačiau jo gludintas tik lopinėlis prie ašmenų. Vieno kaplio (pav. 39: 8) tėra apatinė dalis nuskilusiais ašmenimis. Jo blogoji pusė plokščia, paviršius iškilus

ir briaunotas, šonai statmeni. Kitų kaplių dalys dar neaiškesnės. Apdulėjęs, vėliau paverstas kalnu, matyt, yra tokio kaplio gabalas (pav. 39: 5) sumuštais ir išdužusiais ašmenimis bei viršutiniu galu. Gyvatgalvį jis beprimena beveik trikampių pjūviu. Greičiausiai nebaigtas tokio kaplio ruošinys buvo ir trikampo pjūvio siauras akmuo, žemėjantis į ašmenų pusę pagal natūralų akmens pavidalą. Jo paviršius ir apačia aptašyti, ašmenys dar nesuformuoti. Galbūt plokščio gyvatgalvio kaplio ruošinys buvo ir kitas pailgas akmens gabalas kalinėtu paviršiumi (pav. 39: 7), plokščio beveik keturkampio pjūvio, nulūžusiais galais, į abi puses paplatintais šonais.

Tai vieni iš įdomių dirbinių, apie kuriuos susidarė jau nemaža literatūros. N. Öbergas (N. Åberg) pirmasis [1, p. 112] pastebėjo, kad tai Prūsams būdingas dirbinių tipas. Apie jų tipologiją, paplitimą, chronologiją rašė V. Gertė [49; 54], M. Ebertas [31; 30, p. 108], K. Engelis [42, p. 153], L. Kiljanas [75, p. 109; 76; 77, p. 179] ir kt. Ankstyviausiųjų liemuo turėjo būti pusapvalio pjūvio, neryškia galvute. Vėliau ryškėjo galvutė ir aukštesnio nugarėlė. Paskutinis laipsnis — suplokštėjęs ir patrupėjęs kaplys didele galvute. Dauguma tyrinėtojų tipologiškai veda juos iš apvalinių kaplių [49]. Daug kas mėgino nustatyti jų chronologiją, tačiau vien iš atsitiktinių radinių tai padaryti neįmanoma, o bandymai sieti su gyvenvietėmis buvo nevykę. Todėl šie kapliai buvo datuojami vėlyvuoju neolitu, žalvario ir net ankstyvuoju geležies amžiumi [75, p. 109—111; 77, p. 186; 56, p. 60; 103, p. 171—173].

Kartu su nuolaužomis Lietuvoje žinoma jau per 50 gyvatgalvių kaplių [7, p. 103], todėl pagrįstai juos galime vadinti lietuviškaisiais. Jie paplitę visoje Pamarių kultūros srityje ir jos įtakos zonoje [77, p. 179, žem. 13; 112, p. 217—218, pav. 117]. Paskutiniųjų metų tyrinėjimai labai papildė žinias apie šių kaplių kultūrinę priklausomybę, tipologiją ir chronologiją. Gyvenvietėse pasitaikiusios nuolaužos patikslino pavienių sveikų radinių chronologiją. Jų aptikta pačiose ankstyviausiose Pamarių kultūros gyvenvietėse, pvz., Šarnelėje, vėlesnėse — Radikių, Vanagiškių, Skarulių ir žalvario amžiaus pradžios Žemųjų Petrošiūnų gyvenvietėje. Dar reikia pabrėžti, kad pusė gana plokščio gyvatgalvio kaplio su galva buvo rasta ir Tolkmicko gyvenvietėje [91, p. 138, lent. II: 22], tačiau kiti tyrinėtojai kažkodėl mažai skyrė jam dėmesio.

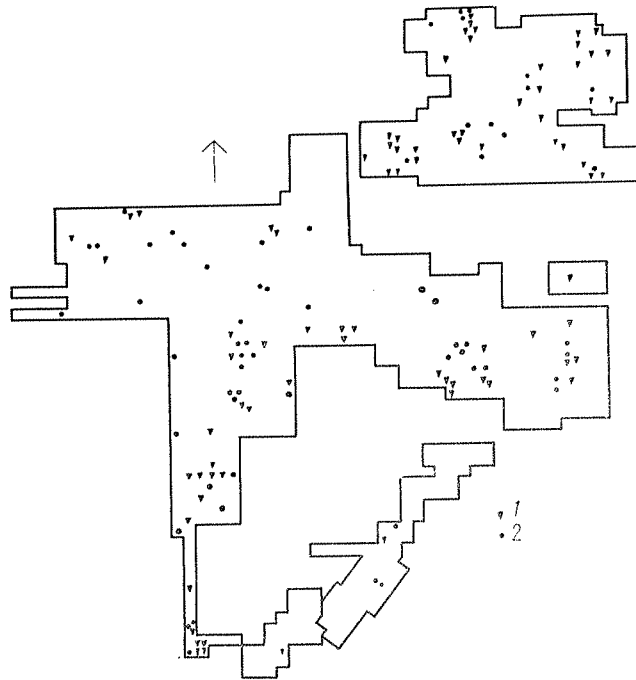
Tad negali būti abejonės, kad šis tipas priklauso Pamarių kultūrai nuo pat jos pradžios ir, atrodo, vartotas dar ir ankstyvajame žalvario amžiuje, tačiau ne vėliau. Tipologinė raida [49] teisinga, nors visi tipai galėjo gražiausiai egzistuoti šalia, neišstumdami vieni kitų. Štai ir Nidoje turime liekanų kaplių su aukštu gūbriu ir visai suplokštėjusių.

Daugiausia kaplių vakarinėje tyrinėto ploto dalyje (pav. 40), tačiau ne ten, kur ypač gausu smulkiųjų titnago dirbinių. Yra jų, nors mažiau, ir prie židinių. Žinoma, negalima manyti, kad dirbami laukai buvo tyrinėtame plote, juoba kad laukuose kaplių nepalikama. Nurodytos vietos turbūt skirtos įrankiams laikyti. Juos

parsinešdavo ir namo, nes, matyt, vartojo ir kasdieniniam darbui — greičiausiai vietoj kastuvėlių.

Be kaplių, žemę dirbus rodo ir gausus bei įvairus žemės darbo įrankių kompleksas: titnaginiai pjautuvų ašmenėliai, trinamosios girelės ir trintuvėliai.

Pjautuvų ašmenėliai yra titnaginės skeltės retušuotomis briaunomis, kad taip greit nūdiltų pjaunant kietus javų stiebelius. Jų

40. Kaplių bei jų nuolaužų (1) ir trintuvėlių (2) paplitimas

forma paprastai nesiskiria nuo peilių. Gali būti, kad dalis vadinaujų peilių buvo kaip tik pjautuvų ašmenėliai (pav. 20). Kitose gyvenvietėse nuo peilių juos lengva atskirti pagal nusipoliravusias (lyg lakuotas) briaunas. Tačiau Nidos radiniuose tokio skirtumo nematyti, nes visus titnago dirbinius labai nupoliravo smėlis. Kaip atrodė visas to meto pjautuvas, galime spręsti iš Šveicarijos, Italijos, Danijos ir kt. neolito bei žalvario amžiaus gyvenviečių radinių. Pjautuvai būdavo mediniai arba kauliniai. Tai tiesus arba lenktas stiebas apie vidurį su plyšiu, į kurį įstrižai įstatydavo stiprią retušuotą skeltę [101, p. 62—70]. Išsikišusiu smaigaliu atskirdavo javų pluoštą, kairiąja ranka suimdavo už varpų, o dešiniąja staigiu judesiu jas nukirsdavo.

Trintuvėliai ir girelės rodo, kad grūdus maldavo. Surinkta 41 trintuvėlis. Tai paprastai nelabai taisyklingi apvalūs rutuliai (pav. VII: 1—5) nuo 3,5 iki 9 cm, dauguma — 5 cm skersmens. Įvairiose

jų vietose aiškiai matyti nuo trynimo nusiglundinę ploteliai. Kai kurie dėl to net paploti arba tik viena pusė nusiglundusi. Vienas mažas trintuvėlis buvo gražiai aptašytas kubeliu. Keli rasti skilę per pusę. Trintuvėliams naudojo įvairių akmenų rieduliukus: juos šiek tiek aptašydavo, suteikdavo taisyklingesnį pavidalą. Beveik pusė padaryta iš stambiagrūdžio granito; dažnai vartotos ir kitos tvirtų akmenų rūšys, pvz., porfiras, sienitas, bazaltas, lauko špato amfibolitas, diabazas. Rečiau pasitaiko ne tokių tvirtų uolienu, pvz., pegmatito, pegmatizuoto granito, gneiso, ir labai retai smulkiagrūdžių rieduliukų: titnago ar skalūno.

Daugiausia trintuvėlių rasta pastatų vietose (pav. 40), prie židinių. Jais dirbdavo namie. Tai visuotinai vartotas darbo įrankis ir, matyt, ne tik grūdams trinti, nes trintuvėlių aptinkama labai daug. Antai Latvijoje Abuoros I gyvenvietėje rasta vidutiniškai po 40 kiekviename 100 m² plote, taip pat daugiausia prie židinių [163, p. 70—71, lent. XXIII: 4]. Ir kitose Pamarių kultūros gyvenvietėse pasitaikė kumščio dydžio apvalių akmenų su aiškiais darbo žymėmis [77, p. 52].

Nerasta nė vienu sveikų girelių. Joms galima skirti tik kelias nuolaužas (pav. VII: 6). Gireles darydavo iš kristalinės padermės akmenų. Jų paviršius kalinėtas, kad būtų šiurkštus. Ryškiausios girelės aptiktos 34/r2kv.; jos buvo apie 20 cm ilgio, statmenai aptašytomis pakraščiais, paviršiuje su negilia įduba. Antras panašus radinys taip pat įdubusiu paviršiumi, kristalinės padermės akmens buvo 17/i3 kv. Girelių rasta daugumoje Pamarių kultūros gyvenviečių [36, lent. 22: 3; 77, p. 52]. Dažniausiai jos menkai apdorotos; būna apskritų, pailgų ir geldos pavidalo. Gana didelės (apie 30 cm ilgio) girelės žinomos iš gyvenvietės į šiaurę nuo Juodkrantės [53, p. 56, pav. 39e; 16, p. 236, pav. 23].

*

Kaip jau kalbėta, žemės ūkio pėdsakų aptikta ir kitose Pamarių kultūros gyvenvietėse, tačiau vis dėlto apie jį žinome dar mažai. Buvo manoma, kad, pvz., Zucevo gyventojai nesivertė žemės ūkiu, nes puodų šukėse nepastebėta grūdų atspaudų, nerasta nė girelių [103, p. 124—125]. Beje, girelės ir trintuvėliai nebūtinai žemės ūkio požymis, nes ankstyvųjų javų (pvz., sorų) nemaldavo, tik nūgrūdavo medinėje piestoje. Tačiau iš patirties tuo galėtume suabejoti, nes nelengva pastebėti negludintus kaplius, trintuvėlius ar girelių nuolaužas; juo sunkiau aptikti specialiai neieškomus grūdų atspaudus. Jų nepastebėta nė Suchačiuje, tačiau beveik prie kiekvieno pastato rasta girelių [36, lent. 22: 3].

Apie virvelininkus ilgai buvo manoma, kad jie nesivertė žemės ūkiu. Taip buvo tol, kol jų kultūra tebuvo pažįstama iš kapų radinių. O į kapus darbo įrankių nedėdavo. Tik ėmus tyrinėti vidurio Vokietijos, Danijos, Švedijos gyvenvietes, suabejota nomadų gyvulių augintojų hipoteze. Paaikėjo, kad virvelininkų gyvensena nesiskyrė nuo to laiko kitų seniai pripažintų žemdirbių kultūrų (pvz., juostinės keramikos kultūros) gyvensenos. Iš gausių grūdų atspaudų

virvelinės keramikos puodų šukėse matyti, kad šie gyventojai vertėsi žemės ūkiu ir ankstyvojoje, ir vėlyvojoje fazėje [118]. Indoeuropiečiai virvelininkai, ateidami į Pabaltijį, jau buvo žemdirbiai ir čia rado taip pat žemės ūkį pažįstančius gyventojus.

Druskos gavyba

Kol žmonės daugiausia vertėsi medžiokle, druska nebuvo labai reikalinga, nes, gerdami šviežią kraują ir valgydami žalią ar apkeptą mėsą, gaudavo būtiną jos kiekį. Zuviai ir mėsai konservuoti ilgesniam laikui buvo kitų pigių priemonių: džiovinimas, rūkymas. Tik žemės ūkiu besiverčiantys žmonės ypač junta druskos trūkumą. Paprasčiausia buvo, kaip darydavo Okeanijos gyventojai, pridėti į maistą sūraus jūros vandens. Apie druskos garinimą iš jūros vandens yra nemaža etnografijos duomenų. Plačiai aprašytas kai kurių Afrikos genčių druskos garinimas plokščiuose moliniuose induose [134; 120]. Tačiau tuo užsiėmė ne tik karštų kraštų gyventojai. Žinoma, kad dar iki XIX a. pabaigos kai kuriose Barenco ir Baltosios jūros salose garindavo ją iš jūros vandens.

Apie druskos garinimą akmens ir ankstyvajame geležies amžiuje, kol dar jos nepradėjo kasti, turime nemaža duomenų iš įvairių Europos sričių. Pakrantėse vandenį garindavo sekliose duobutėse, kitur vartojo druskingų šaltinių vandenį, sūrius tam tikrų medžių pelenus [45, p. 1194]. Tarp II ir I tūkstantmečio pr. m. e. vidurio druską garino ne vienoje vakarų Gruzijos Juodosios jūros pakrančių gyvenvietėje [168]. Tam gamino savitus keturkampius dubenis, pastatomus ant molinių stulpukų. Manoma, kad garindavo ne tik saulėje, bet ir prie ugnies arba mesdami į vidų įkaitintus akmenis. Vidurio Europoje buvo daug lengvai pasiekiamų druskingų šaltinių, kurių vanduo neolite buvęs dar sūresnis. Tokių druskos gavybos centrų žinoma prie Karpatų [84, p. 131—132; 74], ypač gausu jų vidurio Vokietijoje Halės prie Zalės apylinkėse [20; 10; 106], Alpių srityje [45, p. 1195].

Druską garindavo skirtinguose induose, tačiau jų gamybos principas buvo tas pats — tai didžiulės plačiaangės siauradugnės puodynės [84, pav. 62] ir plokšti dubenys [168, pav. 6; 2; 10; 6; 11; 5—7]. Vėliau — Halštato laikotarpiu (ankstyvajame geležies amžiuje) — atsiranda akytos masės indelių druskai briketuoti [20, pav. 58; 107]. Tirštas tirpalas per akytas sienelės baigdavo džiūti, ir druska sušokdavo į luitelius-briketus, turėjusius pinigų vertę. Kai kurios jų formelių labai panašios į Nidos siaurus pailgus dubenėlius.

Hipotezių apie druskos gavybą Nidoje kelia kai kurie puodų tipai, aptinkami tikrai Pamarių kultūros pakrančių gyvenvietėse. Tai didžiosios piltuvo pavidalo puodynės ir siauri pailgi dubenėliai (pav. VIII). Puodynės dažnai labai didelės: iki 90 cm aukščio ir 72 cm skersmens anga. Dauguma jų rasta rytinėje kasineto ploto dalyje neretai po keletą. Vienoje krūvoje buvo vienas ant kito suvirtę 6 puodų šukės. Be to, puodų aptikta ne pastatuose, o atokiau nuo jų.

Iš vidaus visi labai švarūs — aišku, kad juose valgio nevirdavo. Šiuos puodus menkai puošdavo, labai reta jų su gnaibytu rumbu; ašos — maži atsikišę gumburėliai. Tokiuose puoduose galėjo būti garinamas jūros vanduo: druska nusėdavo ant sienelių. Susmulkintose ir distiliuotame vandenyje išmirkytose tokių didžiųjų puodų dugnų šukėse aptikta daug didesnė druskos koncentracija negu kitokių puodų šukėse. Nežinoma, ar šie žmonės jau mokėjo atskirti valgomąją druską nuo kitų jūros vandenyje esančių; greičiausiai visas vartojo kartu. Antras indas, kuriame turbūt baigdavo garinti tirpalą, — tai plokšti, pailgi kertuoto pjūvio dubenys. Nuo dubenėlių šviestuvų jie skiriasi tuo, kad neaprukę ir neapdegusiais pakraščiais, dažniausiai žemomis statmenomis sienelėmis, o viduje ant dugno kartais matyti skersinės pirštų braukos [77, p. 21—22, pav. 102]. Tokie dubenys būna nuo 10 iki 45 cm ilgio. Skersinės braukos galėjo būti reikalingos druskai nusėsti. Ilgajame šių indelių šone paprastai būna 2—3 gunkleliai. Matyt, jų reikia ne pagražinimui, o sustatyti indeliams garinant.

Kitų kraštų etnografijos bei archeologijos duomenimis, induose toliau garindavo tikrai jau pakrančių duobutėse — druskinguose ežerėliuose — nusistovėjusį ir kiek nugaravusį vandenį. Tokių ežerėlių pėdsakų prie Nidos gyvenvietės yra pastebėjęs paleogeografas R. Kuskas (žr. pav. 19B). Jo nuomone, vėlyvajame neolite „subborealiao klimatas buvo permainingas ir, reikia manyti, su dažniais štormais. Tad bent neilgam laikui lagūnų ežerėliai prisipildydavo jūros vandens. Sunku įsivaizduoti, kad gyventojai nebūtų mėginę garinti jūros vandens ir gauti druskos. Nesudėtinga hidrotechnika jie galėjo atsiriboti nuo gėlo vandens lagūnos arba kanalu atsivesti jūros vandenį į druskežerį“.

Didžioji dalis palyginamosios medžiagos leidžia kelti tokias hipotezes, bet yra ir kai kurių lyg ir prieštaraujančių duomenų. Nors Nidos gyvenvietė arčiau marių, bet jūros vanduo buvo netoli. Pietinėje jos pusėje telkšojo druskingi ežerėliai: tad sūraus vandens toli nešioti nereikėjo. Tačiau tokių pat indų rasta ir kitose Pamarių kultūros gyvenvietėse, esančiose ne nerijoje, o marių pakrantėse (Zuceve, Suchačiuje, Tolkmicke) [77, p. 25]. Tad arba įlankų vanduo tuo metu buvo sūresnis ir telkšojo druskingi ežerėliai, arba žmonės ir iš toliau tošiniuose ar mediniuose kibirėliuose luotais atsiplukdydavo jūros vandens, nors ši versija mažiau tikėtina.

Vandenį garindavo ne tik saulėje, bet ir kurdavo laužus. Galbūt didžiulis židinys Nr. 21, kuris pirmoje fazėje buvo ne pastate, o lauke, kaip tik tam skirtas?

Palikdami tuo tarpu šį klausimą kaip hipotezę, vis dėlto stengėmės paaiškinti, kodėl kiek toliau nuo jūros esančiose Pamarių kultūros gyvenvietėse niekur nerandama minėtų dviejų tipų puodų.

Pynimas ir audimas

Ant puodų dugnų, jų šukių dažnai matyti pintų ir net austų demblių atspaudų. Tai didelių (dažniausiai apie 20 cm, retkarčiais 15 cm ir tik vienas 10 cm skersmens) puodų dugnai. Puodus lipdydavo paprastai pasistatę ir priklijavę prie kokios lentelės, o gal ir akmens. Taip daro ir dabartiniai meistrai. Dar neišdžiūvusius puodus nuo pastovėlio nupjauddavo peiliu (gal kauliniu) ar virvele. Mažus puodelius taip nuimti lengva, o didžiosioms puodynėms visuomet buvo pavojaus sutrupėti. Todėl dažnai ant pastovėlio tiesdavo kokį dembliuką ar paklodavo žolės. Ant džiovinti ir degti apversto puodo dugno likdavo atspaudas. Tačiau, statant išdegtą puodą vėl ant dugno, jis dažnai apsitrindavo. Beje, kartais, jei dugnas išeidavo labai nelygus, atspaudus ir tyčia nutrindavo. Ant puodų šonų jų niekad nepasitaikė.

Dembliaus, matyt, visuotinai vartojo, pynė daug. Jie galėjo būti patiesalai, nedailiai supintų pastatų sienų uždangalai. Pavienes gijas gal ir paspalvindavo. Kai kuriuos dembliaus vartojo maišams, o plonieji, greičiausiai jau austi, sudarė ir drabužių dalis. Tik pagal analogijas galime nustatyti, iš ko juos pynė ir audė. Šventosios I A gyvenvietėje rastas iš liepos karnos pintas dembliukas, taip pat ir liepos karnos bei dilgėlių pluošto siūlų [110, p. 32—35]. Bet tuo pačiu metu jau buvo pažįstamos ir kanapės [109, p. 69]. Turėjo būti žinomi linai, nes jų aptikta įvairiuose Vidurio ir Rytų Europos neolito paminkluose [133, p. 45; 146, p. 305]. Šiaip ar taip, tai aiškiai augalinis pluoštas, nes ir virvelės, kuriomis įspausti ornamentai, kietos ir sukrios, susuktos iš dviejų pluoštų.

Daugiau kaip 50 Nidos puodų dugnų turėjo tekstilės atspaudus. Atmetus labai apsitrynusius, buvo padaryti 35 vaško atspaudai-pozityvai ir pagal juos mėginta atkurti pynimo būdus. Paaikškėjo, kad jie labai neįvairūs. Daugiausia pasitaikė ruoželinio ir vytinio pynimo. Tai pereinamieji į audimą laipsniai; bent vytinis tikriausiai jau buvo ir ankstyviausias audimas. Kitų pynimo ir rišimo būdų pastebėta rečiau.

Daugiau kaip pusė atspaudų buvo ruoželinio pynimo (pav. IX: 1—5). Visi pavyzdžiai labai panašūs. Apmatams vartota siūlai, ataudams — 3—4 mm pločio karnos juostelės, gal net su luoba. Siūlus greičiausiai apmesdavo ant karčių, o perpindavo rankomis turbūt su kauliniu adikliu, kuris buvo rastas per E. Holako kasinėjimus. Labai atprupėjęs antras toks adiklis aptiktas per pastarojo meto tyrinėjimus (pav. 41). Pinta taip, kad siūlas dengtų du pluoštus iš viršaus ir po vienu arba dviem eitų iš apačios.

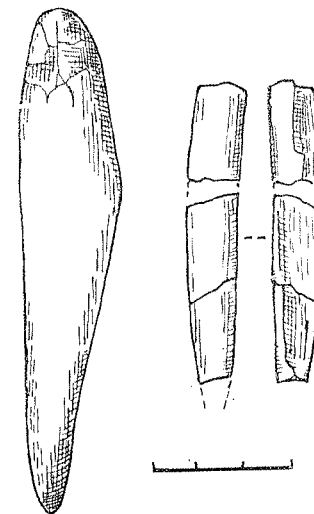
Panašiai pinto dembliaus dalis (originalas) rasta Šventosios I A gyvenvietėje [110, pav. 27], tačiau atrodo, kad jo ir apmatai, ir ataudai — vienodo pločio karnos juostelės. Tokių atspaudų aptikta visoje juostinės keramikos kultūros srityje: Padunojoje, Kujavijoje [84, p. 84, pav. 30, p. 150, pav. 76], Balkanuose, Rumunijoje, Jugoslavijoje, Vengrijoje [133, p. 7—8, pav. 2, 3]. Manoma, kad šis pynimo būdas atėjęs iš Pietryčių.

Antrą didelę grupę sudaro vytinio pynimo atspaudai (pav. IX: 6—10). Vyta iš plonų ir dailiai suverptų siūlų (tai jau audimas). Apmesdavo ant lentelių su 2 skylutėmis (pav. IX: 11). Lenteles persukant, susidaro žiotys, pro kurias šaudavo ataudus. Vijimas buvo dvepojas. Iš vieno atspaudų matyti, kad lenteles buvo persukamos iš eilės (pav. IX: 9); audinys atrodo panašus į ripsinį, tik apmatų siūlai kiek pakrypę. Ataudai, atrodo, buvę storesni už apmatų (nors toks įspūdis gali susidaryti ir dėl audimo technikos). Antras būdas, kai persukdavo kas antrą lentelę (pav. IX: 10); tuomet apmatų siūlai guli pražangiai — duobutės atsispaudžia šachmatine tvarka.

Iš atspaudų matyti, kad lenteles sukdamo į dešinę. Virvelės buvo įvairaus storio (2,5—4 mm). Tankumas taip pat nevienodas. Buvo labai tankių audimėlių, kuriuose į 1 cm tilpo 5 dvigubos apmatų ir 3,5 — ataudų gijos. Toks tankis susidaro, kai persukama kiekviena lentelė iš eilės. Persukant kas antrą, ir iš plonų siūlų į 1 cm telpa 3,5 dvigubų apmatų ir 5 ataudų gijos. Iš storų siūlų, persukant kas antrą lentelę, į 1 cm telpa tik 2 dvigubos apmatų ir 2,5 ataudų gijos. Labai storos (4 mm) apmatų gijos telpa į 1 cm tik 1,5 karto, o ataudams imdavo plonesnes; tad jų į 1 cm telpa 3.

Vytinis audimas lentelėmis su 2 skylutėmis žinomas jau iš anksčiau minėtų Narvos kultūros gyvenviečių, pvz., Šventosios 2 B [109, p. 77—78, pav. 61, 62]. Pamarių kultūros iširta Suchačiaus atspaudai ant molinių pasvarėlių [105]; visuose pavyzdžiuose buvo tiksliai vytinis pynimas (ar audimas). Tai labai plačiai žinoma technika [133, p. 15—20; 139, p. 133—136, lent. 15].

Daug mažiau turime tinklinio pynimo demblių (pav. X), kuriuose matyti įstrižai kampais einantys pluoštai, per susikirtimus surišti mazgais. Iš atspaudų negalima nustatyti, kaip tie mazgai surišti — ar tinklams įprastu žvejų mazgu, ar geruoju mazgu, ar pluoštai eina skersai eilutėmis, kaip tikro tinklo, ar išilgai tie patys skirstomi ir perrišami, todėl ir rekonstruotame piešinyje negalėjome smulkiau to paaiškinti. Turime kelis skirtingus pavyzdžius. Ryškiausia (pav. X: 1) yra didelė dugno krašto šukė, kurioje matyti, kad demblis supintas iš plačių nesuktų lygiagrečiai sudėtų pluoštų. Pluoštai, atrodo, perrišti po vieną, paskui perskirti į dvi dalis, abiejų pluoštų dalys sujungtos ir vėl perrištos, galiausiai sujungta atgal ir vėl perrišta. Taip tarp ilgų lygiagrečių pluoštų eilių įsiterpusios trumpos lyg ir rombėlių formos eilutės. Dar dviejuose atspauduose matyti šio tipo pynimo liekanų, tačiau tėra tiksliai siauri

41. Kauliniai adikliai (pagal E. Holaką [69, p. 148])

dugnų kraštai, tad viso rašto atkurti negalima. Panašiai pintas demblis rastas jau ankstyvojo neolito Šventosios 2 B gyvenvietėje [109, p. 73—74, pav. 58], Šveicarijos taip pat ankstyvojo neolito gyvenvietėse [139, lent. 15], nors ten tėra po vieną perpynimo eilę. Tikrasis tinklo pynimas matyti kitoje dugno šukėje (pav. X: 2). Atspaude gana aiškūs mazgais perrišti rombiukai. Siūlai apie 3 mm storio, tinklo akys 1 cm ar net mažesnės, mazgai stori, greičiausiai tai tikri žvejų mazgai. Tai buvęs gal ir ne tinklas, o specialiai padarytas demblis. Mažoje atspaudo dalyje matyti net pynimo klaidų ar taisymų.

Tinklų rišimas labai senas, jau mezolito pradžioje žinomas būdas. Lietuvoje, Šventosios 2B gyvenvietėje [109, p. 75—77], turime originalių iš liepos karnų rištų ankstyvojo neolito tinklų; žinoma jų iš Danijos ir Šveicarijos [133, p. 35—37; 139, lent. 15]. Tad nors ir iš menkų liekanų galime susidaryti vaizdą, kad pinti dembliai ir greičiausiai primityvūs augalinio pluošto audiniai Nidos gyvenvietėje buvo įprasti ir plačiai vartojami.

Gintaro papuošalai

Kasinėjant buvo surinkti 496 gintaro gabalėliai; jie daugiausia neapdirbti, nebent kiek apskaldyti. XIX a. tyrinėtojų ataskaitose labai nedaug gintaro. V. Berbomas [9] sakosi radęs gabalėlių, kurių vienas iš vienos pusės pragręžtas, antrasis — cilindriškai aptašytas. E. Holakas [69, p. 241] mini A kauburėlyje aptiktą keturšonės piramidės formos dirbinėlį.

Nidos gintarai išlikę prastai, pasidengę stora sueižėjusia žieve, todėl kartais net sunku nustatyti, kurie yra tikri ruošiniai, o kurie tik liekanos. Vietomis jie gulėjo krūvelėmis, lyg maži lobiukai. Pvz., 22/r3 kv. rastas toks apskaldytų 5 didelių ir 1 vidutinio gabalo lobs. Be to, nemaža buvo apdegusių, ypač didžiųjų, gintaro gabalų. Neatrodo, jog jie atsitiktinai patekę į židinį — gintaru greičiausiai buvo smilkoma, nes, kiek žinoma iš primityvių tautų papročių, smilkalams apeigose teikdavo didelę reikšmę. Beje, židiniuose gintarų pasitaikė retai (ten jie dažniausiai sudegę), jų išlikę šalia židinio. Tik židinyje Nr. 9 buvo 9 gintarai, tačiau tai apeiginis židiny.

Rasta ir prie puodo sienelės priekpusio susilydžiusio gintaro. Židiniuose ir aplink juos aptikta gintarų ir Suchačiuje [36, p. 73]. Mažų lobiukų, pavienių gabalų pasitaikė visose Pamarių kultūros gyvenvietėse [77, p. 57—58].

Nidoje dirbinių labai maža (5 lent.): kartu su aiškiais ruošiniais jie tesudaro apie 9% visų gintarų, be to, nerasta nė vieno sveiko ar išbaigto.

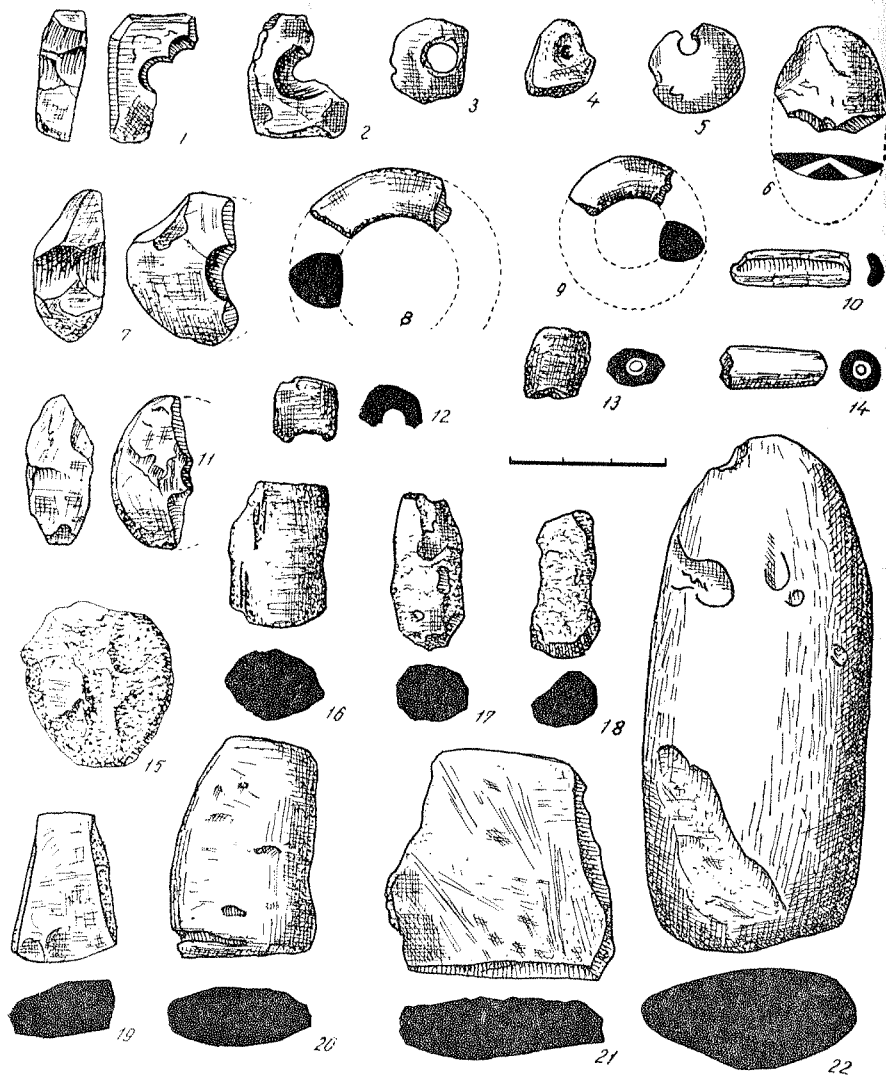
Kabučiams priklauso tikrai apie 20 ruošinių. Tai dažniausiai gana stori pailgi gintaro gabalėliai vienu kiek siauresniu galu. Paviršius paprastai apgludintas, bet dar nepoliruotas. Jie nuo 3 iki 10 cm ilgio (pav. 42: 19—22). Didžiausias beveik taisyklingo ovalo pjūvio,

5 lentelė. Gintaro dirbinių tipai ir medžiaga

Pavadinimas		Skaičius	%
1. Dirbiniai	kabučiai, jų fragmentai ir ruošiniai	18	37,5
	vamzdeliniai karoliai ir jų ruošiniai	13	27
	grandys ir jų ruošiniai	10	21
	sagutė	1	2
	neaiškūs ruošiniai ir dirbinių fragmentai	6	12,5
	Iš viso	48	100
2. Medžiaga	natūralūs	13	3
	apskaldyti dideli (daugiau kaip 3 cm)	75	16
	apskaldyti vidutiniai (1—3 cm)	178	39
	apskaldyti smulkūs (iki 1 cm)	192	42
	Iš viso	458	100
Iš viso gintarų		506	

10,5 cm ilgio ir daugiau kaip 2 cm storio; paviršiuje matyti gludinio žymių, forma taikyta prie gabalo. Kiti kabučiai irgi apystoriai, panaudota visa medžiaga. Be to, rasta ašelės dalis su pradėta gręžti skylute (pav. 42: 4) ir apskrita, į sagutę panaši segmentinė plokštelė su skylute pakraštyje (pav. 42: 5).

Kabučiai yra pats natūraliausias gintaro dirbinių pavidalas, pritaikytas prie sakų intarpų medyje. Todėl ankstyvajame bei viduriniame neolite jie sudarė didelę papuošalų dalį [109, p. 87—93], nors tuo laikotarpiu stengtasi šiems intarpams suteikti daugmaž geometrinę formą. Be to, kabučius kartais puošdavo duobutėmis arba taškučiais. Ankstyvosios Pamarių kultūros, kurią pažįstame iš Šventosios 1 A ir kt. gyvenviečių [110, p. 45—52], kabučiai yra ploni, labai elegantiškų formų, taip pat dar ornamentuoti, tačiau vis daugėja mažai apdirbtų ar visai natūralių gintaro gabaliukų su skylute pakabinti. Vėlyvojoje Pamarių kultūroje, vis labiau ėmus vertinti pačią medžiagą, o ne formą, ir bus įsigalėję šitokie natūralūs kabučiai. Visai neapdirbto gintaro kabutis su siaura tiesia skylute rastas Šarnelėje [24, pav. 7], tokių nedidelių kabučių ruošinių buvo Daktariškėje [23, p. 11, lent. 33: 1—5]. Iš literatūros galima susidaryti vaizdą, kad kitose Pamarių kultūros gyvenvietėse kabučiai — nedažnas radinys (kartais prie jų priskiriami visai kito tipo papuošalai, pvz., grandys) [77, p. 57—58]. Tolkmicke žinomi 2 dideli lėšiniai kabučiai, Suchačiuje — kelios kabučių nuoskalos [36, p. 77]. Žuceve rasta tik keletas neaiškios formos gintaro gabalėlių su skylutėmis [141, p. 23, pav. 37: 3]. Pamarių kultūros vėlyvajai fazei, atrodo, būdingi mažai apdirbti, dažnai dideli ir stori kabučiai, todėl tokius iš Juodkrantės lobia [78, lent. V] galėtume skirti šiam laikotarpiui. Mažai apdirbtų paprastų kabučių vėlyvajame neolite

42. Gintaro papuošalai ir jų ruošiniai

yra ir rytų Latvijos paminkluose, tačiau tai savaiminis tipas; ten būdingi kitokie papuošalai [163, p. 114–116], kurie plito ir į šiaurės rytų Lietuvą, Padneprės bei Fatjanovo kultūros sritis. Pabaltijyje jų dar aptinkama I tūkstantmečio pr. m. e. paminkluose [153, p. 87, lent. XIX: 13, 15].

Sagutė su V pavidalo skylute rasta tik viena (pav. 42: 6), ir ta lūžusi pusiau, labai apnykusi paviršiumi. Ji buvusi ovali, apie 4 cm ilgio, plokščiu paviršiumi, gaubta užpakaline puse, kurioje išgręžta skylutė. Ankstyvuose Pamarių kultūros paminkluose ovalių

sagutių rėta. Šventosios tik 22-oje gyvenvietėje rasta ovali sagutė [110, pav. 37: 9]. Jos, atrodo, būdingos jau vėlyvajai šios kultūros fazei. Žuceve aptiktos kelios ovalios sagutės, kurių viena su duobūčių kryžma [141, p. 23, pav. 37: 1, lent. XV: 13, 14]. Daug jų buvo Gdansko žemumos Stegnės lobyje [77, p. 57]. Suchačiuje prie kaukolės liekanų rasta 8 vamzdelinių karolių ir 15 ovalių sagutių apvara [36, p. 74, lent. XXII: 5]. Gana daug ovalių sagutių buvo Juodkrantės lobyje; jos taip pat dažniausiai segmento pjūvio, skylutės gręžtos kartais iškilioje, kartais plokščioje pusėje [78, p. 13–15, lent. II: 5–9, 14–18].

Nidoje rasta tik keletas **vamzdelinių karolių** nuolaužų ir ruošinių. Ruošiniai (pav. 42: 16–18) paprastai apie 3 cm ilgio; toks, matyt, turėjo būti karolis. Jie liko nepanaudoti tikriausiai dėl to, kad netaisyklingai iškilio krašto. Karoliai labai plonomis sienelėmis; skylutė, kaip matyti ir iš skilusio karolio, gręžta iš abiejų pusių (pav. 42: 10, 14). Pora nuolaužų su skylutėmis, tačiau dar negludintu paviršiumi (pav. 42: 12, 13) rodo karolių gamybą: skylutę gręždavo ruošinyje ir tik pavykus gludindavo paviršiu.

Tokia gintarui neparanki forma atsirado, matyt, mėgdžiodant tuščiavidurių kauliukų vėrinius ir būdinga įvairioms neolito kultūroms. Vamzdelinių karolių aptikta ankstyvuose Pamarių kultūros gyvenvietėse, pvz., Šventosios 1A, 3A [110, p. 59, pav. 35: 21–23], Daktariškėje [23, pav. 33: 7], Juodkrantės 5-oje [15, p. 40] ir Juodkrantės lobyje [78, p. 11–12, lent. I: 1–15]. Jų rasta Žucevo [141, p. 23, lent. XV: 18–21; 77, p. 57, pav. 157: 11], Suchačiaus bei Toikmicko gyvenvietėse [36, p. 74, lent. 22: 5; 77, p. 57]; šis tipas gerai žinomas ir rytų Latvijos vėlyvojo neolito paminkluose [163, p. 129–130], taip pat ir Vakarų Pabaltijyje laivinių kovos kirvių kultūros kapuose bei gyvenvietėse [18, p. 225].

Grandys irgi paveldėtos iš ankstesnių kultūrų, tačiau daug kuo skiriasi. Nidoje aptikti 2 gerai išlikę jų gabaliukai (pav. 42: 8, 9). Abidvi storos, kiaušinio pjūvio, 3–4 cm skersmens, su didele skylute. Tai pačiai grupei reikėtų skirti ir porą mažyčių grandelių (pav. 42: 3), panašių į plokščius smulkius karoliukus, taip pat dviejų keturkampių plokštelių nuolaužas (pav. 42: 1, 2). Pirmoji buvo nusklembtais kampais, tikriausiai netaisyklingo aštuonkampio formos. Matyti dviejų skylučių liekanos — gal norėta padidinti vidurinę skylę, nes gręžta visai arti viena kitos. Antra plokštelė taip pat stora, tik daugiau aptrupėjusi ir ne tokio taisyklingo keturkampio pjūvio. Jas galėtų papildyti keletas ruošinių (pav. 42: 7, 11, 15). Tai apie 1,5 cm storio apskritimą primenantys apskaldyti bei retušuoti skridiniai dar be skylutės ar su jos liekanomis (per ją ir lūžę).

Iš seniau paveldėtos grandys būdingos ir Pamarių kultūrai [77, p. 58] (nors literatūroje, ypač su papildomomis skylutėmis, jos kartais suplakamos su kabučiais). Ankstyvosios dar plokščios, lėšio, segmento ar trikampo pjūvio, kaip, pvz., Šventosios 4 A bei 34-os gyvenvietės [110, p. 50–51, pav. 36: 2, 7; 37: 12], nors 1A gyvenvietėje jau aptikta ir daug storesnė, didelė grandis netaisyklingo

kiaušinio pjūvio lankeliu [110, pav. 34: 2]. Tuo tarpu sunku nustatyti, kada atsirado tokių grandžių kaip Nidoje, nes panašių yra tik vadinamajame Palangos lobyje [109, pav. 80: 4—7] — rinkinyje iš įvairių Pajūrio pelkės rytinės pusės gyvenviečių. Iš aiškiau datuotų radinių minėtinas, pvz., Pamarių kultūros žmogaus kapas prie Rasytės; jame šalia kaulinio smeigtuko, titnago skeltės buvo dalis grandies ovalo pjūvio lankeliu ir nepragręžta plokštelė — tokios pat grandelės ruošinys [14, p. 249]. Artimas mūsų kertuotosioms grandims radinys žinomas iš Suchačiaus [36, p. 74, lent. XXII: 4; 77, pav. 283]. Tai 4 cm skersmens storas, netaisyklingas šešiakampis su 2 cm skersmens skylute per vidurį. Nemaža šio tipo storų grandžių buvo ir Juodkrantės lobyje [78, p. 15—18, pav. 1, lent. IV: 1—8], išlikę net sveikų keturkampių su skylute viduryje [78, p. 18, lent. III: 14—16, 19]. Ta pati tendencija pastebima ir šiaurės rytų Latvijoje: grandys darosi stambesnės, jų lankelio pjūvis panašėja į trapeciją apvaliais kampais [163, p. 117, lent. LIX: 1, 2]. Iš rytų Latvijos dirbtuvių jų pateko ir toliau į rytus — į vidurio Padneprės kapinynus [143, p. 56, pav. 41: 2]. Beveik nepakitusios grandys išliko net I tūkstantmetyje pr. m. e.: dalis tokios grandies rasta Reznių 2-ame pilkapyje, Rygos raj. [153, p. 87, lent. XIX: 9].

Panašios apstorės apskritos plokštelės su skylute viduryje būdingos Danijos kovos kirvių kultūros vyrų kapams, kur jų paprastai pasitaiko po 2 [61, Nr. 395, 396]. Jos, be abejo, pagamintos vietoje, nes tarpe tarp Jutlandijos atskirųjų kapų ir Rytų Pabaltijo Pamarių kultūros gyvenviečių žinoma vos pora: iš Meklenburgo srities ir iš Skonės pietų Švedijoje [96, p. 271]. Matyt, šiais dirbiniais neprekiavo. Jeigu mainydavo, tai greičiau gintaro žaliavą, iš kurios pietų kaimynai gaminosi dirbinius pagal savo skonį, o šiaurės kaimynų jie beveik nepasiekė. Antai Estijoje nemaža gintaro dirbinių rasta gyvenvietėse net su vėlyvąja šukine keramika, o su virveline jų beveik nėra [172, p. 282—284], taip pat ir Suomijoje bei Švedijoje [2, p. 17].

Apžvelgę negausius radinius, vis dėlto galime susidaryti vaizdą, kas būdinga Pamarių kultūros klestėjimo fazei. Pirmiausia krinta į akis reliatyvus papuošalų didumas ir storumas, dažnai pasitaikančios nestandartinės formos. Paplitę tik keli papuošalų tipai: stambūs, mažai apdirbti, kiek pailgi kabučiai, ovalios sagutės, vamzdeliniai karoliai ir storos apskritos arba kampuotos grandys. Kadangi šių papuošalų tipų aptikta ir vadinamajame Juodkrantės lobyje, tai galima manyti, kad ir Nidos gyventojai traukdavo į Juodkrantės alką.

KERAMIKA

Keramikai tinkamo molio dabar galima rasti tik prie Rasytės, kur XIX a. pabaigoje veikė net plytinė. Galima manyti, kad neolite buvo prieinamos ir arčiau esančios molio atodangos, nes molis sudaro visos Kuršių nerijos pagrindą.

Nidos keramika yra tankios masės, su grūsto granito bei smėlio priemaišomis, plokščiadugnė. Iš viso surinkta apie 100 tūkst. puodų šukių. Tik menka dalis gulėjo didesniais sukiūžusiais gabalais, kurie vietoje buvo sulipdyti. Kitų, ypač suplautame pakrantės ruože, sutampančios šukės pasitaikydavo už kelių metrų viena nuo kitos ir jas skyrė iki 70 cm gylis. Tad restauruoti pavyko tik nedidelę dalį puodų, nors ir iš fragmentų buvo galima nustatyti jų tipus. Pagal išlikusius kaklelius minimalaus puodų skaičiaus apskaičiuoti neįmanoma, nes labai daug panašių puodų. Ornamentikos elementų procentus skaičiavome remdamiesi šukių su briaunomis kiekiu ir tikimės, kad dėl tokio didelio šukių skaičiaus paklaida gali būti labai maža. Kadangi dauguma šios gyvenvietės ornamentų būdinga ne vienam puodų tipui, tai atskirai panagrinėsime jų tipus ir ornamentiką.

Puodų tipus nustatėme vizualiai senu, tačiau toli gražu nepasenusiu, dar O. Montelijaus pasiūlytu kriterijumi — pagal ryškiausių požymių turinčius egzempliorius. Tarp nustatytųjų, be abejo, dar yra visa grandinė pereinamųjų tipų. Tačiau, anot H. Bėrenso (H. Behrens), respektuodami istorinę esmę, turime sutikti ir su istorine įvairove [11, p. 79—84]. Būdingiausių pavyzdžių rekonstruotus siluetus (be ašų) duodame kaip tipų pavyzdžius, tačiau laikome, kad būtina ir žodžiu nusakyti, apibrėžti išskirtinius požymius.

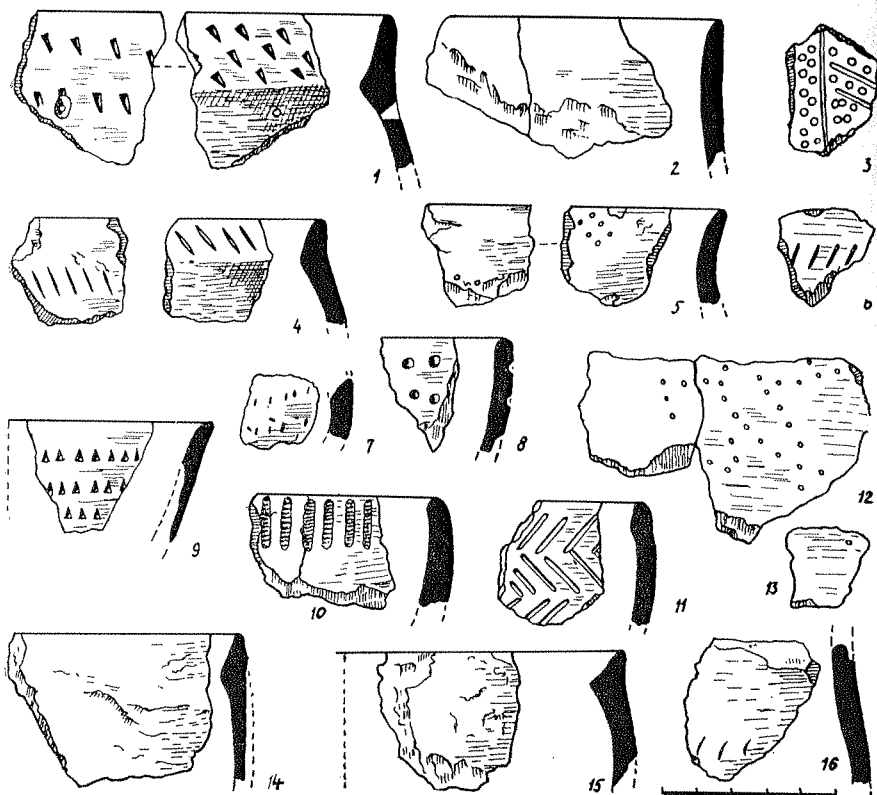
Be pagrindinės keramikos, Nidoje rasta truputis ir ankstesnio tipo puodų šukių, kurias apžvelgsime atskirai.

Narvos tipo keramika

Iš gausybės Pamarių kultūros keramikos išsiskyrė 60 Narvos tipo šukelių. Jos akytos, lengvos, su išdūlėjusiomis grūstų sraigčių, kartais ir mineralinėmis priemaišomis molyje. Sielės 5—7 mm storio, trapios, puodų kakleliai savito, Narvos keramikai būdingo profilio bei ornamentikos. Su svarbiausiais gyvenvietės radiniais jos neturėjo nieko bendra — aiškiai yra išlikusios iš anksčiau šioje vietoje buvusios Narvos kultūros gyvenvietės, kurios kultūrinis sluoksnis sunykęs ir stratigrafiškai neapčiuopiamas: šukių rasta įvairiame gylyje šalia vėlyvųjų.

Minimalus skaičius pagal briaunas būtų tik 10 puodų, kiek daugiau susidarytų priskaičiavus ir savitai ornamentuotas šukes be briaunų. 4 puodų kakleliai buvo CS₁ tipo*. Ryškiausias iš jų (pav. 43: 1) papuoštas dviem gilių įkypų pleištukų eilutėmis, briauna per 2,5 cm nusklembta į vidų ir taip pat pagražinta. Puodelis sutaisytas išgręžus ovalią skylutę. Paviršiuje matyti išdūlėjusių sraigčių priemaišų žymių. Antro panašaus puodo kraštas, kaklelis ir atlošas puoštas plonomis įraižėlėmis (pav. 43: 4), irgi trapus, lengvas. Kiti 2 puodeliai šio pjūvio kakleliais buvo neornamentuoti. Vieno

* Kakliukų pavidalai žymimi sutartiniais ženklais — lotynų alfabeto raidėmis, forma primenančiomis kaklelio profilį [žr. 109, p. 121].

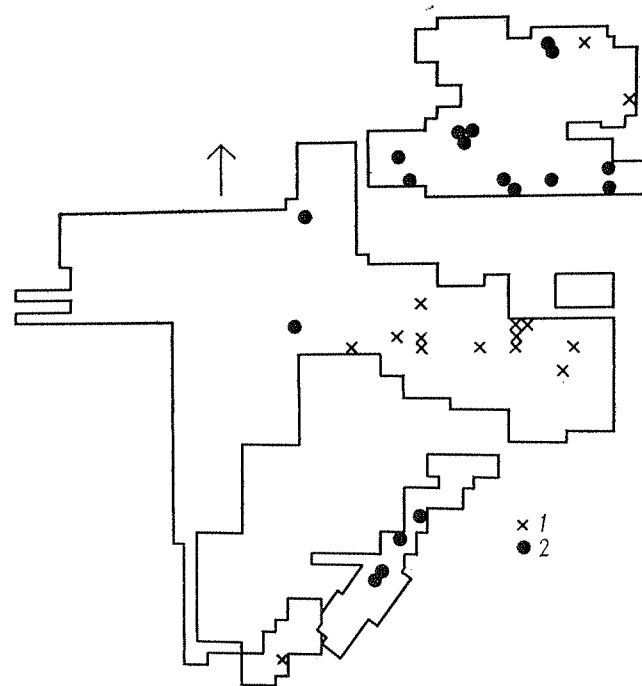

43. Narvos tipo keramika *

(rasto pastato dugne kartu su vėlyvomis šukėmis 29/13 ir 29/11 kv.) likusios 8 labai lengvos ir trapios 0,7–0,8 cm storio šukelės, iš kurių tik viena su briauna (pav. 43: 14), ir ta labai išsiplojusi. Antros tokios pat sudėties šukės (pav. 43: 15) skersmenį buvo galima išmatuoti — jis 16 cm.

Kitos šukelės apvalia briauna. Vienas lygus apie 20 cm skersmens puodelis buvo beveik statmenomis sienelėmis (pav. 43: 2). 3 šukelės nežymiai gaubtos, C₁ pavidalo kakliuku, taip pat lengvos, nors jose matyti ir smulkių mineralinių priemaišų. Puodeliai buvo maži (negalima tiksliai išmatuoti) ir beveik visi ornamentuoti. Vieno (pav. 43: 8) paviršius labai išlygintas, lyg engobuotas iš abiejų pusių, papuoštas ryškiomis apskritomis duobutėmis. Kito (pav. 43: 10) kraštas padabintas statmenais smulkiais apvajiniais įspaudėliais. Vienas kaklelis buvo išriestas (S₁ pavidalo), paviršius puoštas 6 durtinių duobučių grupelėmis, viduje ant linkio, matyt, irgi buvęs

* Piešinių originalai su pažymėtais kasinėjimų kvadratais yra MA Istorijos instituto Archeologijos sk. rankraštyne.

44. Narvos tipo keramikos (1) ir ankstyvojo tipo amforų (2) paplitimas

tas pats raštas (pav. 43: 5). Galbūt šiam puodeliui priklausė dar 3 šukės (pav. 43: 12, 13), kuriose ryškiomis durtinėmis duobutėmis išbadytas kažkokio gyvio (žuvies ar ruonio) atvaizdas. Puodelis apie 18 cm skersmens.

Kiek labiau skiriasi pačiame pietiniame tyrinėto ploto gale rastos šukelės. Nors jos ir su smulkiomis mineralinėmis priemaišomis, tačiau daug trapesnės už Pamarių kultūros keramikos šukes. Viena (pav. 43: 11), puošta įstrižais, eglute išdėstytais stulpiukais, buvo truputį gaubta (C₁ pavidalo kakliuku) ir prie briaunos kiek pastorinta. Antroji (pav. 43: 9), greičiausiai mažo dubenėlio, papuošta 3 trikampių eilutėmis. Rasta ir keletas ornamentuotų šukių be briaunų. Vienoje (pav. 43: 6) matyti įstrižų įraiželių, kita papuošta nagų įspaudų eilute (pav. 43: 16), be to, joje pastebima molio juostų špuntinio sujungimo žymių. Labai savitai plokščiomis duobutėmis bei juostelėmis pagražinta (pav. 43: 3) nepaprastai trapi šukelė. Neaiškios formos ryškiai rausva ir apzulinata maža šukelė (pav. 43: 7), papuošta giliais grūdėlio pavidalo įspaudėliais, atrodo, buvusi netoli gaubto (ar smailaus) dugnelio. Be to, vienoje vietoje (26/12 kv.) rastos maždaug 25, matyt, vieno puodo gana lengvos šukelės, tačiau puodo formos nebuvo įmanoma atkurti. 8 lengvos trapios kito puodo šukės, aptiktos krūvelėje (32/p3 kv.), taip pat nieko nesakė apie jo formą.

Sios keramikos rasta pietrytinėje tyrinėto ploto dalyje (pav. 44). Pagal puodelių formas bei ornamentų elementus jas galima skirti vėlyviausiai Narvos tipo paminklų grupei. Pati artimiausia jai būtų Šventosios 26-os bei 28-os gyvenvietės keramika [109, p. 141—143].

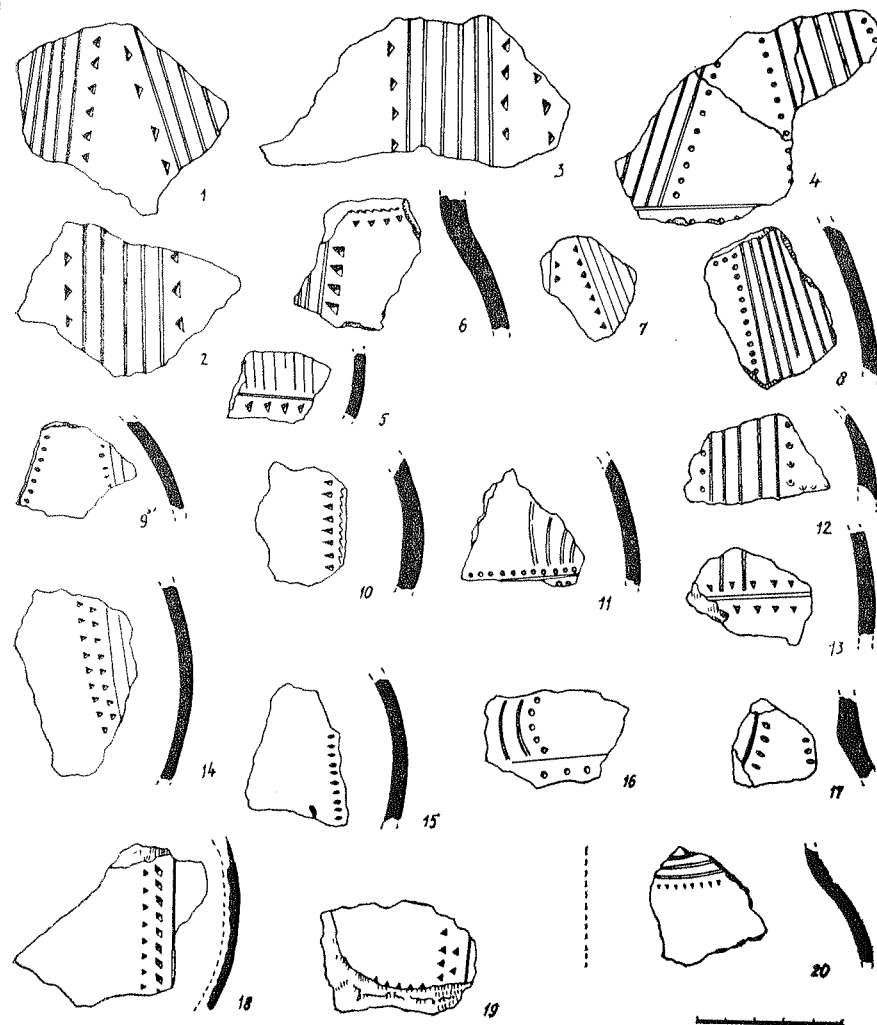
Pamarių kultūros keramika

Amforos

Ankstyvojo tipo amforos. Ryškiai skiriasi amforų šukių grupelė, kurių peteliai pagražinti statmenais įraižų arba juostelių pluoštais, dažnai pakraščiuose dar aprėmintais įspaudėliais ar įraižėlėmis; ant pilvelio 2 puošnios ašos. Sios amforos neretai dar vadinamos Saksų-Tiuringijos tipo, arba įraižų pluoštais puoštomis, amforomis. Nuo kitų Nidos amforų skiriasi ne vien puošyba, bet ir gamybos būdu, paviršiaus apdaila, raštų atlikimu. Nidoje rasta tik pavienių jų šukelių, mažai kada sutampančių, ir nė vieno kaklelio. Visos plonos, labai apzulintos, tad vien pagal analogijas galima nustatyti buvusią indo formą. Manoma čia buvus apie 15 tokių amforų.

Vienos (pav. 45: 1—3) išlikę 8 gabalai, papuošti 5—6 lygių juostelių pluoštais, iš šonų aprėmintais trikampaiais įspaudėliais. Tai būta 30—40 cm skersmens amforos. Antra (pav. 45: 4) taip pat pagražinta 6 juostelių pluoštais, pakraščiuose aprėmintais gana giliomis duobutėmis; ant pilvelio buvo tokių pat duobučių juostelė. Iš dviejų trečios amforos šukelių (pav. 45: 5, 6) matyti, kad kaklelis buvęs su rumbu, papuoštas skersine virvele su kutais, o ant pilvelio — juostelė ir trikampių eilutė. Labai dailios ketvirtos amforos dalelė (pav. 45: 8) pagražinta taisyklingų siauručių juostelių pluoštu ir akytėmis; apie petelių vidurį buvusi maždaug 20 cm skersmens. Panaši dar vienos amforos šukelė su 5 juostelių pluoštu (pav. 45: 12). Šio tipo šukė žinoma ir iš senųjų rinkinių [51, p. 73, pav. 228]. Panaši ir maža plona šukelė su tankiais įraižų pluoštais bei trikampiškiais (pav. 45: 7). Pluoštai būna aprėminti ir grūdelių įspaudėliais (pav. 45: 9, 17), įkartėlėmis (pav. 45: 15), dviguba trikampių eilute (pav. 45: 14), trikampių ir rombų eilutėmis (pav. 45: 18, 19). Pasitaikė ir neaprėmintų juostelių pluoštų (pav. 45: 11), nors pilvelis (apie 30 cm skersmens) buvo papuoštas skersine juostele su durtinėmis duobutėmis iš abiejų pusių. Tokia juostelė būna aprėmintą ir trikampiškiais (pav. 45: 13) arba duobutėmis (pav. 45: 16). Neaišku, ar šiai grupei skirtina šukelė su skersinėmis juostelėmis, mažais lašukais (pav. 45: 20) ir virvele bei mažais pleištukais (pav. 45: 10).

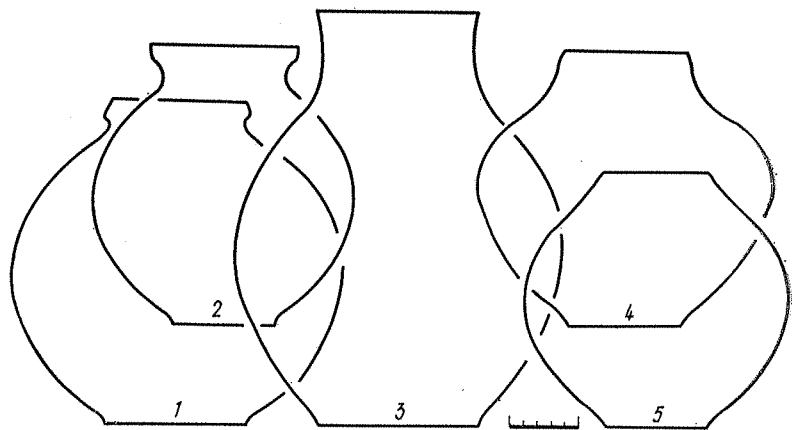
Visos amforos labai plonios (4—7 mm) sienelėmis ir gana didelės (iki 40 cm skersmens per pilvelį), todėl kyla mintis, kad jos ne to paties laikotarpio kaip kitos, apie kurias bus kalbama toliau, ar bent kitos paskirties. Paplitusios (pav. 44) tik šiaurės rytinėje tyrinėto ploto dalyje, suplautos į sąnašų sluoksnį, ir pietuose — taip

45. Ankstyvojo tipo amforų šukės

pat sąnašų sluoksnyje. Tik viena (pav. 45: 15) rasta židinio Nr. 9 dugne, nors ten galėjo patekti atsitiktinai ir vėliau (beje, neaišku, ar tai apskritai buvo amfora).

Iš Lietuvos palyginimui turime amforą iš Šventosios 1A gyvenvietės [110, pav. 50], Juodkrantės 3-os [51, pav. 219, 222] ir kt. [51, pav. 227, 229]. Tokių amforų šukių rasta ir Žuceve [141, p. 4, lent. IV: 1—4]. Jos paplitusios nuo Šveicarijos iki Suomijos ir nuo Jutlandijos iki Dnepro [22, p. 400 ir kt.]; skiriamos bendrojo virvelinės keramikos kultūros horizonto svarbiausiems tipams [60, p. 75; 122, p. 102; 47, p. 39—40, 67], nors dar nėra tikslesnių duo-

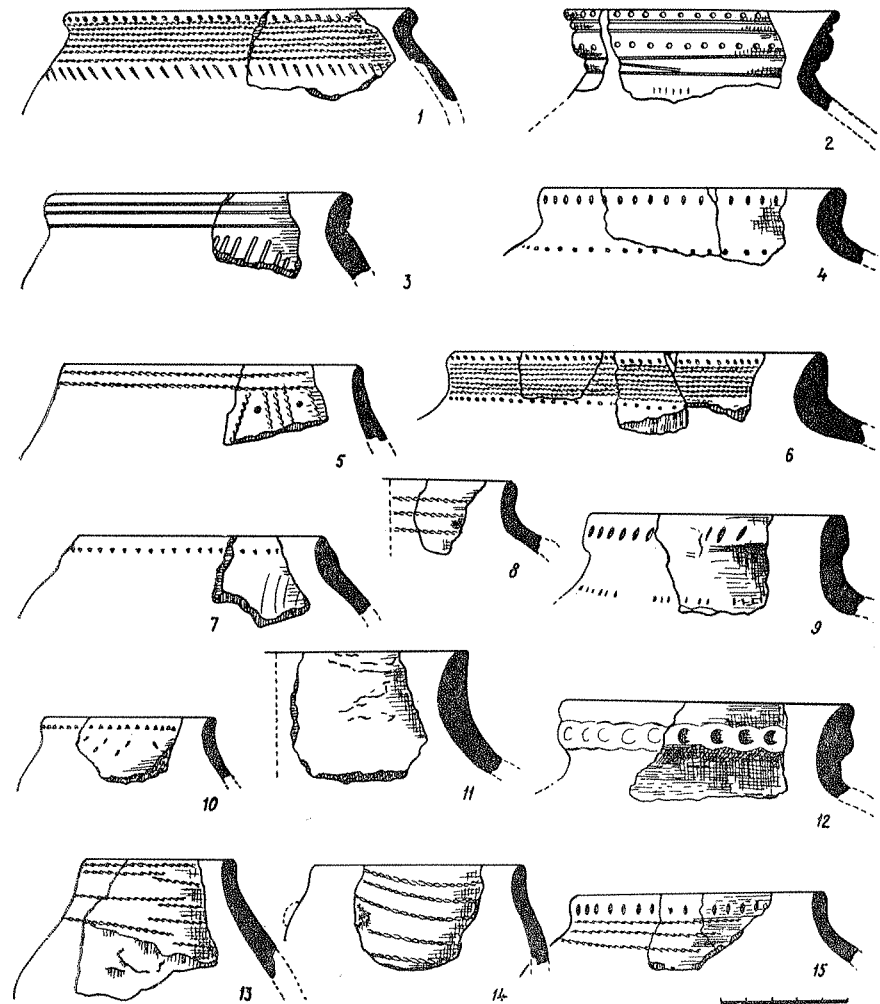

46. Vėlyvojo tipo amforų siluetai

menų nustatyti, kaip ilgai kuriame krašte jos išsilaikė. Kilmė siejama su Vidurio Europos Baalbergo (piltuvėlinės keramikos) kultūros taip pat įraižų pluoštais puoštomis amforomis [77, p. 65–66].

Kyla mintis, kad šios amforos nepriklausė svarbiausiam Nidos gyvenvietės radinių kompleksui — ar nebus jos likusios iš ankstesnių, vėliau suardytų kapų. Gal todėl visos šukės tokios nuzulintos ir nesutampančios. Šią prielaidą siūlo ir L. Kiljano nuoroda, kad Nidoje (ne visai aišku, ar toje pačioje gyvenvietėje) buvusi rasta kaulinė puošiamoji plokštelė, dedama į kapą, ir pragręžtas žvėries dantis [77, p. 59, pav. 292]. Beje, kapų buvo ir Žuceve, nors jų ryšys su amforomis neaiškus. Tačiau jei jos ir likusios iš kapų, tai vis dėlto ne pačių ankstyviausių — bendrojo horizonto. Ankstyviausiose, kaip ir kitur Europoje pastebėta, keramikos nebūna, dažnai nieko nededama, kartais tik titnaginis peilis, kirvelis [46, p. 260]. Tokių kapų kaip tik aptikta, pvz., Veršvuose, Plinkaigalyje [25, p. 14–19]. Jeigu Nidoje būtų kapų, tai jie jau priklausė Pamarių kultūros gyventojams ir gali būti nedaug ankstesni už pagrindinę gyvenvietę.

Vėlyvojo tipo amforos. Būdingos Nidos amforos beveik neturi ankstyvosios charakteringų bruožų. Jų sienelės daug storesnės, molyje daugiau grūsto granito, o puošyboje vyrauja taurių bei puodynų ornamentikos motyvai. Tik labai retai dar jaučiami tolimi įraižų pluoštų kompozicijos atgarsiai, nors ir šie raštai dažniausiai būna atlikti jau virveline technika. Deja, kaip ir visa Nidos keramika, šukės gerokai sutrupėjusios, atkurti amforą galima tik pagal kaklelio skersmenį ir šukės pasvirimo kampą. Šios amforos buvo nelabai didelės — apie 20–25 cm skersmens per pilvelį ir maždaug tokio pat aukščio; anga paprastai 10–12 cm skersmens. Joms skyrėme ir kai kurias iki 16 cm skersmens anga, jei sienelės

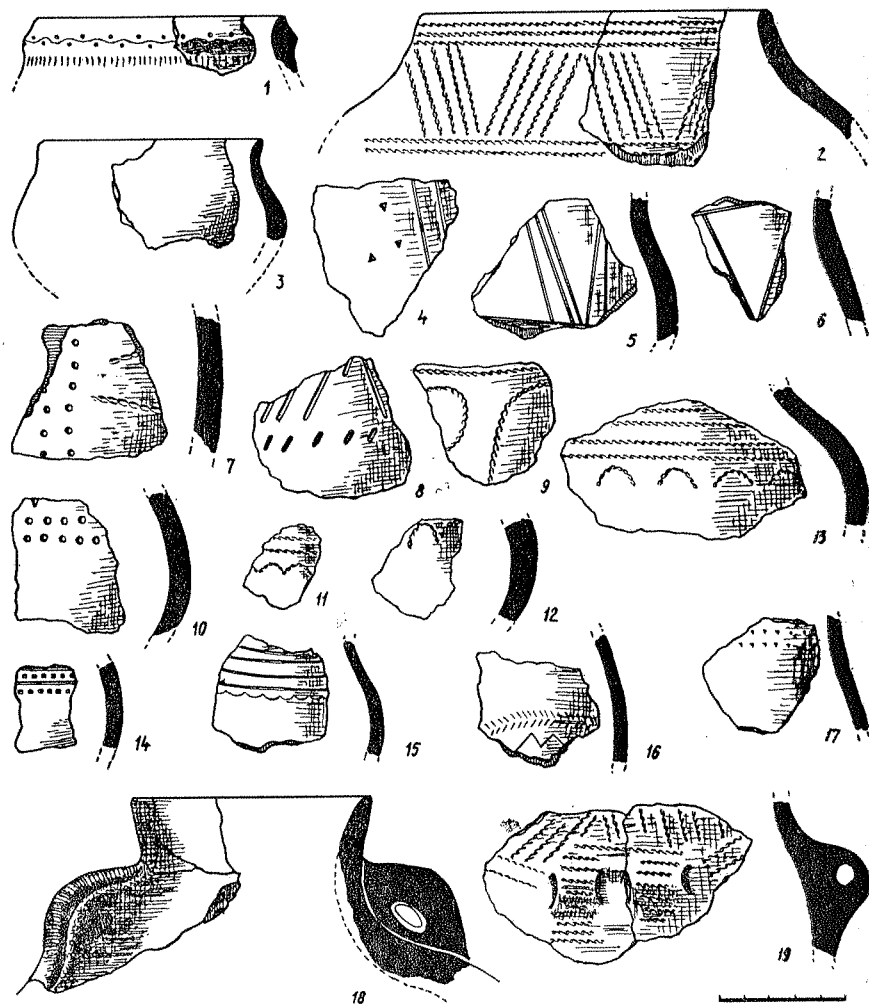

47. Vėlyvojo tipo amforų šukės

labai staigiai plėtėja į apačią, nors tai jau pereinamasis į plačiaanges puodynes tipas*.

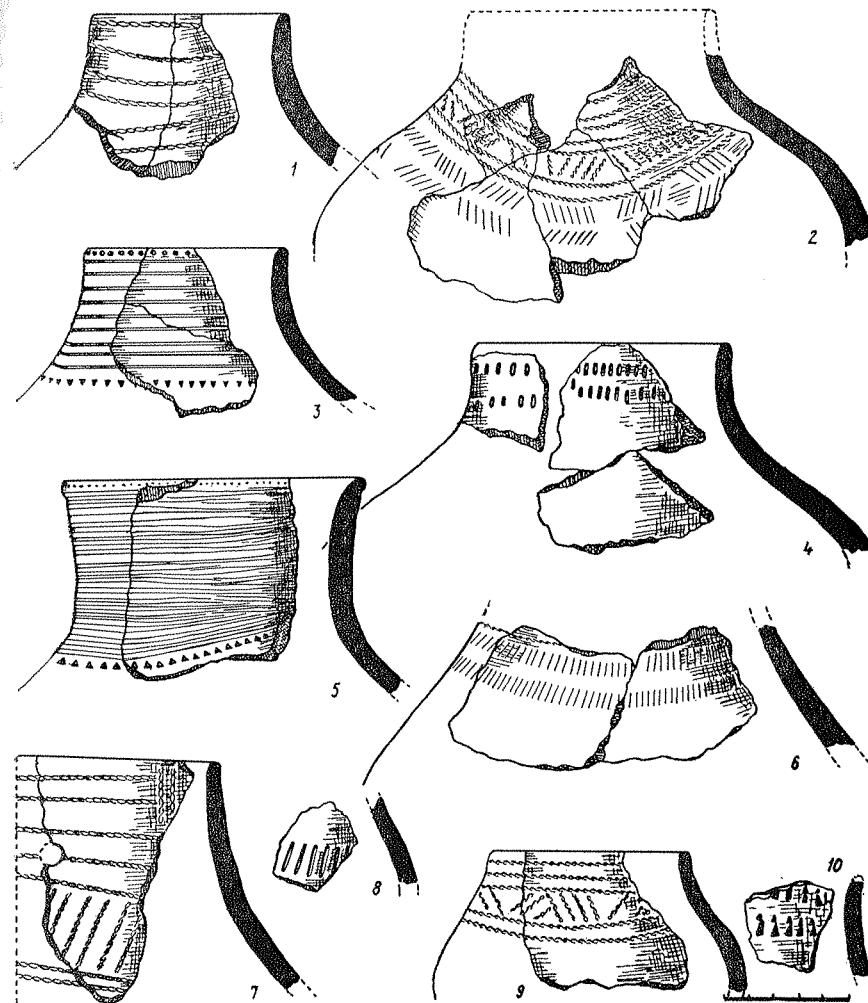
Pagal kaklelio formą vėlyvojo tipo amforos yra trejopos: trumpu aiškiai išskirtu kakliuku, neišskirtu kakliuku ir bekaklės (pav. 46). Pirmos grupės amforų kakleliai trumpi ir statūs (pav. 46: 1) arba piltuvėlio pavidalo (pav. 46: 2). Nors šios amforos pačios artimiausios ankstyvosios, tačiau tik vienos kaklelis per vidurį

* Kurią reikėtų laikyti amfora, o kurią plačiaange puodyne, tiksliausia būtų nustatyti pagal angos ir pilvelio skersmens santykį. Tačiau šiuo atveju tai neįmanoma, nes ir pati forma atkurta tik hipotetiškai.

48. Vėlyvojo tipo amforų šukės

buvo puoštas rumbu su pirštų įspaudais (pav. 47: 12); žemiau puošmenų, atrodo, nebuvo. Kitoms rumbą atstojė tik pastorintas kraštas su įpjovomis, ant petelių būta plonų statmenų įraižėlių, galbūt sugrupuotų pluoštais (pav. 47: 9). Kitų panašių amforų kaklelio pakraštys irgi gražintas statmenomis įpjovėlėmis ar nagų įspaudais (pav. 47: 4, 15), nors ir be rumbų. Vos žymus rumbelis pakraštyje buvo ir amforos virvelėmis puoštu kaklu (pav. 47: 8). Pasitaikė ir negražintais kakleliais (pav. 47: 11). Prie šių amforų reikėtų priskirti 2 puodus 14–15 cm skersmens anga ir ryškiais peteliais (pav.

49. Vėlyvojo tipo amforų šukės

47: 1, 6). Jų kaklai puošti labai panašiai — 7 plonyčių tankių virvelių eilutėmis, aprėmintomis įspaudėliais.

Ryškiausi amforų piltuvėliniu kakliuku pavyzdžiai (pav. 47: 2, 3) dar turi kai kurių ankstyvųjų amforų požymių. Dažniausiai sunku nustatyti, ar jos buvo su ašomis ar be. Tik iš kai kurių ornamentų išdėstymo matyti, kad ties kaklelio linkiu turėjusios būti nedidelės ašelės.

Šio tipo amforų aptinkama įvairiose vėlesnėse Pamarių kultūros gyvenvietėse. Artimiausios Sučačiuje rastosios [77, pav. 1–6, 18,

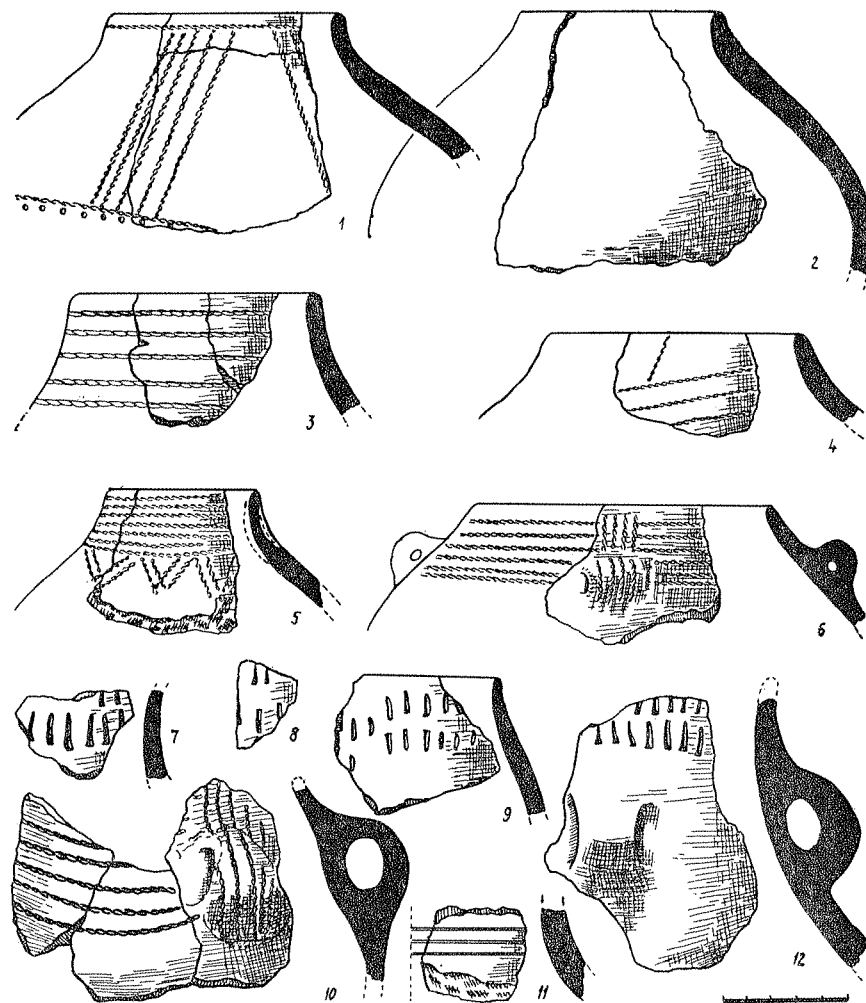
25]. Tarp jų yra ir įraižų pluoštais puoštų bei rumbuotu kakliuku, tačiau, kaip ir Nidoje, daugiau gražintų virvelėmis su kutais ar net visai nepuoštais rumbeliais. Jų ąsos būna ir ant pilvelio, tačiau ne tokios puošnios kaip ankstyvųjų [77, pav. 4, 18], bet dažniau — ant petelių linkio [77, pav. 7, 8]. Įraižų pluoštais puošta amfora minima net tokioje vėlyvoje gyvenvietėje, kaip Sventy Kamenio [77, p. 16]. Toliau į šiaurę jų pasitaiko rečiau. Bet ir gana vėlyvose Latvijos gyvenvietėse, pvz., Abuoroje rasta amforų šukių, dabintų įraižų pluoštais [163, p. 99—100, lent. XLIV: 4, 6—8], panašių buvo Dvietėje ir Tuojačiuose (Tojati) [150, p. 55, pav. 6]. Kai kurios Suomijoje rastos šukės [32, pav. 27, 31] rodo, kad ir ten būta stambių amforų su įraižų pluoštais ant petelių ir trumpu stačiu kakliuku su rumbu.

Atskirai minėtina amforos trumpu beveik stačiu kakliuku (pav. 48: 18) su dvigubomis apvaliomis ąsomis kaklo linkyje dalis. Vienintelė panaši žinoma iš Žucevo gyvenvietės [141, p. 4, lent. IV: 5]. Jos taip pat išlikusi tik viršutinė dalis. Tad vargu ar rekonstrukcijoje, kuri ir toliau reprodukuojama [127, pav. 125: 7], puodas teisingai atkurtas; kažin ar ši amfora galėjo būti tokia žema ir beformė. Greičiausiai ji buvo rutulinė. Šio tipo ąsos retos ir vėlyvos, nes tokių žinoma tik iš Tolkmicko, nors prie visai kitokio puodo [51, pav. 180 a].

Antra amforų grupė yra aukštu arba žemu, tačiau neiškirtu kakliuku (pav. 46: 3, 4). Aukštais vadinsime tuos, kurių aukštis iki ryškesnio linkio sudaro bent pusę angos skersmens. Viena amfora itin aukštu labai tankiai įraižomis padengtu kaklu (pav. 49: 5). Jo linkyje greičiausiai turėjusios būti 2 ąsos, nes viename šukės krašte raštai staigiai kyla. Antrosios (pav. 49: 3) kaklas puoštas įspaudėliais aprėmintomis juostelėmis. 2 tokios aukštakaklės amforos gražintos storomis virvelėmis. Iš jų viena (pav. 49: 1) taip pat buvusi su ąsomis, nes viename krašte nuo ąsos puošimo išlikęs įstrižas virvelės įspaudas, o sienelė toje vietoje sustorėjusi. Labai puošni virvelėmis gražinta ąsa (pav. 48: 19) irgi priklausė šio tipo amforoms. Ji dviguba, o raštai viršutinėje dalyje išdėstyti ankstyvosioms amforoms būdingais spinduliais.

Pereinamojo tipo amfora, jau artima plačiaangėms puodynėms (16 cm skersmens kakleliu) (pav. 49: 7), buvo puošta puodynėms būdingu raštu, net keturiose (?) vietose perskirtu statmenais įspaudų pluoštais. Kita tokia pereinamojo tipo amfora — puodynė 14 cm skersmens anga (pav. 48: 2), puošta taurėms įprastais raštais. Gana plačia anga turėjusi būti ir kita amfora neišlikusia briauna. Jos kaklelis puoštas skersinėmis virvelėmis, o peteliai — virvelių pasagėlėmis (pav. 48: 13). Greičiausiai tokioms amforoms priklausė ir kitos panašaus rašto šukelės (pav. 48: 11, 12).

Žemu kakliuku vadinsime tokį, kurio aukštis sudaro ketvirtadalį ar mažiau angos skersmens. Pačios puošniausios amforos (pav. 49: 2) kaklelio briauna neišlikusi, tačiau iš plonėjimo sprendžiama, kad kaklelis buvęs trumpas ir apie 10 cm skersmens, o pilvelis per linkį — 22 cm skersmens. Ant petelių buvusios ąsos. Tai matyti

50. Vėlyvojo tipo amforų šukės

iš sienelės įdubos ir ornamentinių juostų nukrypimo. Antra panaši amfora (pav. 49: 4) buvo dviem stulpelių eilutėmis puoštu kaklu. Kai kurių eilučių netaisyklumas galbūt rodo ant petelių irgi buvus ąsas. Šiai grupei greičiausiai skirtina dar vienos puošnios amforos dalis (pav. 49: 6). Jos kaklelis pagražintas plonomis virvelėmis, o peteliai — įpjovėlėmis. Buvo ir paprastesnių dabinimų — kaklas papuoštas tik skersinėmis virvelėmis (pav. 50: 3) ar juostelėmis (pav. 50: 11). Amforų žemu kakliuku aptinkama tik vėlyvoje gyvenvietėse ir daugiau pietinėse Pamarių kultūros paplitimo srityse. Nemaža jų Suchačiuje [77, p. 16, pav. 9—12]. Puošyba, kaip

ir Nidos radinių, jau neprimena ankstyvojo tipo amforų, o būdinga taurėms bei puodynėms. Kaip ir Nidos, Suchačiaus amforos turi stambias ąsas ant kaklelio linkio, kartais — kiek žemiau.

Siek tiek daugiau turėjo būti beaklių amforų. Jų pavadinimas irgi sąlygiškas, nes yra nemaža pereinamųjų tipų. Jiems galima būtų skirti kai kurias mažytes amforėles (pav. 47: 10; 49: 9; 50: 5). Viena (pav. 50: 5) pagal įlinkį šukės krašte ant petelių turėjusi ąsas. Dar artimesnė beaklėms didelė amfora (pav. 50: 1), kurios puošyboje jaučiama tolimų ankstyvųjų amforų puošybos atgarsių; tik ji ornamentuota jau storomis virvelėmis.

Prie beaklių amforų priskiriame ir vos žymiu kakliuku. Tokių rasta visai lygiu paviršiumi (pav. 50: 2), puošų stulpiukų juostelėmis (pav. 49: 8; 50: 9), virvelėmis (pav. 50: 4; ši, sprendžiant iš rašto kreivumo, turėjusi būti su ąsomis), net kiek primenančiomis ankstyvųjų amforų raštų kompozicijas (pav. 47: 5); būna net su įraižų pluoštais ant petelių ir neryškiu rumbeliu ant kaklo (pav. 47: 7; 48: 1).

Keletas šukių išliko ir su ąsomis, kurios po 2 puošė amforą. Kartais jos sudaro tik gunklelį su skersine skylute petelių vietoje. Dvi skirtingo dydžio amforos (pav. 50: 6, 10) iki pat kaklelio buvo gražintos statmenomis virvelių eilutėmis, o kaklas — skersinėmis virvutėmis. Vienos (pav. 50: 12) ąsa nepuošta, o ant kaklo — 2 negrabių, ilgų, apačioje paplatintų atvirksčių pleištukų eilutės. Matyt, tokių pat amforų bus ir kitos panašiai gražintos šukelės (pav. 49: 10; 50: 7, 8). Kiti autoriai beaklių amforų dažniausiai neskiria į atskirą grupę, juo labiau kad jų rėta. Gal tai šiaurei būdingesnis tipas. Sprendžiant iš literatūros, pietinėse Pamarių kultūros srityse jų neaptinkama. Toliau į šiaurę, Latvijos Tuojačių gyvenvietėje, rastas statmenų įspaudėlių eilutėmis puoštas tokios amforos kaklelis [150, p. 55, pav. 1: 2], kurį L. Vankina gretina su rutulinių amforų kultūros indais.

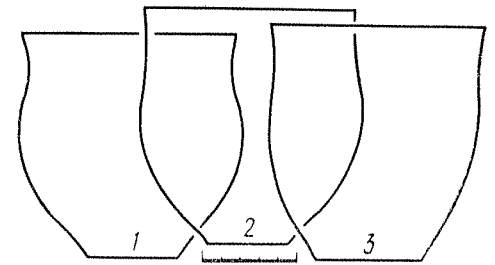
Be to, Nidoje aptikta pavienių neiškių šukių; pagal išgaubimą arba raštų komponavimą jos greičiausiai turėjo priklausyti amforoms. Tai juostelių spinduliais (pav. 48: 4—6, 8), įspaudėliais puoštos šukės (pav. 48: 7, 10, 14). Pagal raštų kompoziciją ir išlinkimą amforų, atrodo, turėjo būti dar kelios nuolaužos (pav. 48: 9, 15—17).

Amforos buvo skirtos vandeniui (gal jau ir pienui) nešti, laikyti ir gerti, nes iš siaurakaklio indo neišsilaisto skystis. Kaip žinoma iš etnografijos duomenų, gėrimui tokį indą pakabindavo už ąsų. Pervertos virvelės liekanų rasta, pvz., ir Šventosios 1A gyvenvietės amforos ąsoje.

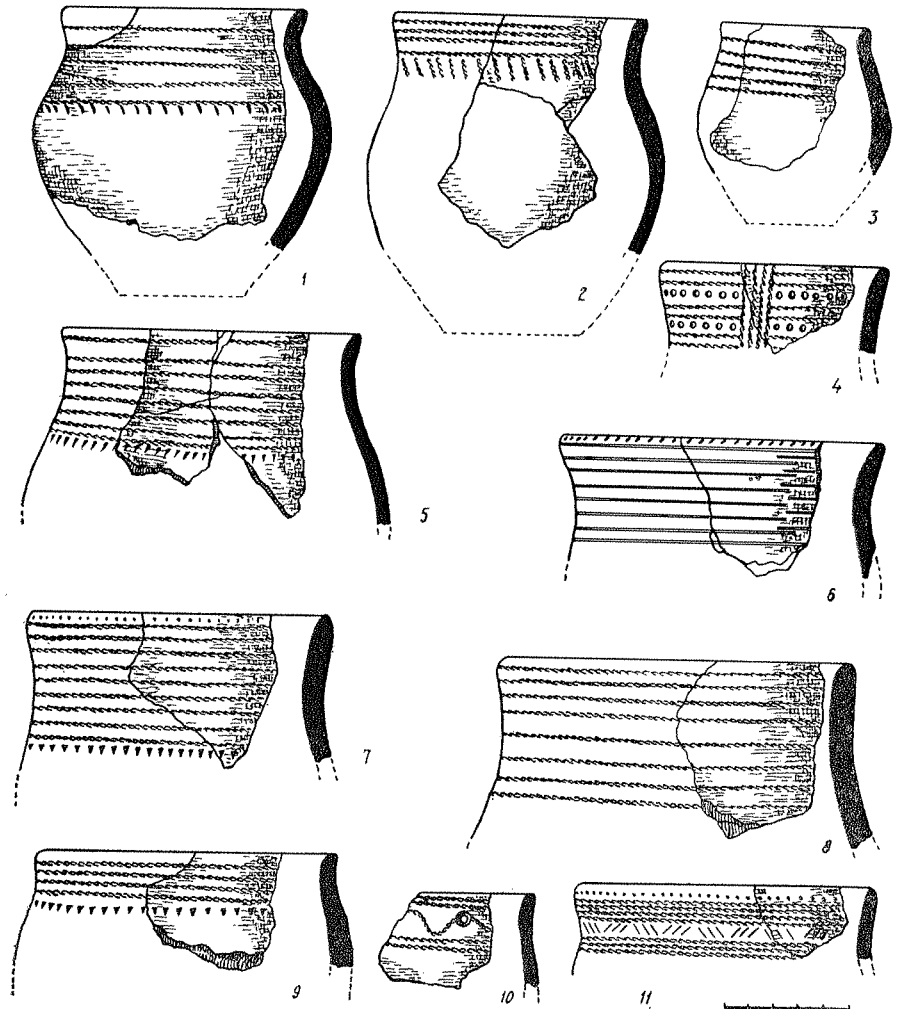
Taurės

Sia sąvoka dažnai nusakomi labai įvairaus tipo puodeliai. Nėra vieno taurės apibrėžimo. Juo sunkiau išskirti svarbiausius bruožus, nes taurės, ypač vėlyvojo Pamarių kultūros laikotarpio, yra gana skirtingos, o ryškių tipų ribų nėra.

Taurės (pav. 51; XI: 2) yra įliekni susmaugtu kakleliu ir profiliuotomis sienelėmis puodeliai, kurių aukštis paprastai didesnis už pilvelio skersmenį. Tai iš esmės dailūs puodeliai. Mažomis vadinsime tas, kurių anga iki 10—12 cm skersmens, vidutinėmis (jų daugiausia), kurių anga nuo 13 iki 18 cm skersmens, didelėmis, kurių an-

51. Taurių S pavidalo kakleliais siluetai

52. Taurės S pavidalo kakleliais